Siyer, Hz. Peygamber'in hayatını, tebliğ faaliyetlerini, şahsiyetini, siyasî ve askerî mücadelesini ele alan ilim dalı ile bu alanda kaleme alınan eserleri ifade eden bir kavramdır. Müslümanlar ilk dönemlerden itibaren Hz. Peygamber'in hayatını öğrenmek ve sonraki nesillere aktarmak için büyük çabalar sarfetmişlerdir. Bunun sonucu olarak siyer erken dönemlerde müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir. İslâm tarihi boyunca olduğu gibi günümüzde de siyer ilmi, Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dinin, getirdiği evrensel mesajların, yüzyıllar içerisinde gelişen İslâm kültür ve medeniyetinin doğru anlaşılması ve sıhhatli bir şekilde değerlendirilebilmesi açısından merkezî rol teşkil etmektedir. Söz konusu önemine binaen teşekkülü ve gelişim süreciyle siyer ilmini tanıtmak, kendi özgün dilleri ve metotlarıyla kaynaklarını değerlendirmek amaçlarıyla bu proje hazırlanmıştır. Araştırmanın bir diğer amacı ise günümüz meseleleriyle ilgili bazı hususlarda Hz. Peygamber'in evrensel ilkelerine dikkat çekmektir. Onun günlük yaşantısı, aile hayatı, insan ilişkileri, doğaya ve çevreye bakışı, tasarruf konusundaki tavsiyeleri, komutanlığı, adalet anlayışı ve idareciliği günümüz insanına yol gösterecek örneklerle doludur.

9 786255 537553

sonçağ akademi

SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48
İskitler 06070 ANKARA
T: (312) 341 36 67
soncagyayincilik@gmail.com
www.soncagyayincilik.com.tr

Fatih OĞUZAY

SİYER İLMİ VE KAYNAKLARI

sonçağ akademi

SİYER İLMİ VE KAYNAKLARI

Editör
Fatih OĞUZAY

sonçağ akademi

SİYER İLMİ VE KAYNAKLARI

Editör

Fatih OĞUZAY

Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: 3668

2024

Kitabın Adı : SİYER İLMİ VE KAYNAKLARI
Editör : Fatih OĞUZAY
Yazar : Yunus AKYÜREK, Mehmet YILMAZ, Fatih OĞUZAY
Rukiye OĞUZAY, Büşra YILDIRIM

1. Baskı : Aralık 2024 ANKARA

Yayın Koordinatörü : Ceyda ŞEREFLİOĞLU
Yayın Yönetmeni : Selva ALİM
ISBN : 978-625-5537-55-3
Yayın No : 2766

© Yunus AKYÜREK, Mehmet YILMAZ, Fatih OĞUZAY Rukiye OĞUZAY, Büşra YILDIRIM

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64
www.soncagyayincilik.com.tr
soncagyayincilik@gmail.com
Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67
www.uzundijital.com
uzun@uzundijital.com

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER i
ÖN SÖZ 1

BÖLÜM: 1

SİYER İLMİNİN TEŞEKKÜLÜ VE GELİŞİM SÜRECİ

Giriş 6
1.1. Siyer ve Meġāzî Kavramları 9
1.2. Siyer İlminin Önemi 12
1.3. Siyer Yazımına Kaynaklık Eden Unsurlar 15
1.4. Siyer İlminin Teşekkül Süreci 19
1.5. Başlıca Siyer ve Meġāzî Âlimleri 24
Sonuç 34
Kaynakça 36

BÖLÜM: 2

SİYER İLMİNİN KAYNAKLARI

Giriş 46
2.1. Siyer ve Megâzî Eserleri 48
2.2. Tefsir Eserleri 57
2.3. Hadis Eserleri 61

2.4. Tabakat Eserleri 64
2.5. Genel Tarih Kitapları 67
2.6. Diğer Eserler 70
Sonuç 74
Kaynakça 77

BÖLÜM: 3

SİYER METİNLERİ

Giriş 86
3.1. İslam Öncesi Arap Tarihi 87
3.2. Cahiliye Dönemi ve Kültürü 90
3.3. Hz. Muhammed'in İslâm Öncesi Hayatı 93
3.4. İslâm'ın Mekke Dönemi 97
3.5. Hicret ve Medine'de İlk Faaliyetler 105
3.6. Gazve ve Seriyyeler 109
Kaynakça 122

BÖLÜM: 4

HZ. PEYGAMBER'İN EVRENSEL MESAJLARI VE GÜNÜMÜZ MESELELERİNE BAKIŞ

Giriş 126
4.1. Aile İlişkileri, Kadın ve Çocuk Hakları 131
4.2. Hayvan Hakları ve Çevre Bilinci 132
4.3 Ticaret, İş Ahlakı ve Dünyalık Arzusu 134
4.4. Temel Haklar, İnsan ve Toplum İlişkileri 136
Kaynakça 142

ÖN SÖZ

"Siyer" Hz. Peygamber'in hayatını, şahsiyetini, tebliğ faaliyetlerini, mücadelesini ele alan ilim dalı ile bu alanda yazılan eserleri ifade eden bir terimdir. Hz. Peygamber'in İslâm dininin anlaşılmasında teşkil ettiği merkezi konum nedeniyle müslümanlar ilk dönemlerden itibaren onun hayatını öğrenmek ve sonraki nesillere aktarmak için büyük bir çaba sarfetmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak siyer erken dönemlerde müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de siyer ilmi, Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dinin ve getirdiği evrensel mesajların anlaşılması açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Buna ek olarak yüzyıllar boyunca gelişen İslâm tarih, kültür ve medeniyetinin doğru bir şekilde anlaşılması ve sıhhatli bir şekilde değerlendirilebilmesi açısından da siyer merkezî rol teşkil eder.

Bu proje, bahsi geçen merkezî rolü nedeniyle siyer ilmini teşekkül süreci, kaynakları, muhteva ve yöntemi bakımından ana hatlarıyla tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır. Kaynaklardan alınan orijinal örnek metinlerle konunun pekiştirilmesi hedeflenmiştir. İlk bölümde siyer ilminin tanımı, muhtevası, teşekkül süreci ve gelişimi üzerinde durulmuştur. Bu ilmin doğup gelişmesine etki eden unsurlar değerlendirilip ilk yazım faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Bu sürece katkı sağlayan alimler ile bu alanda müstakil eser telif eden müellifler kısaca tanıtılmıştır. Bütün ilimler gibi siyer ilminin de kendine özgü yöntem ve kaynakları olduğuna dikkat çekilmiştir.

İkinci bölümde öncelikle ilk yazılanlardan itibaren başlıca siyer kaynakları ele alınarak müellifleri, muhtevaları ve metotları açısından değerlendirilmiştir. Buna ek olarak diğer İslâmî ilimlerin siyer araştırmaları açısından taşıdığı kaynaklık değeri üzerinde durulmuştur. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde bu çeşitliliği göstermek amacıyla müstakil siyer eserlerinin yanı sıra siyer ilmine kaynaklık eden diğer eserlerden alınan metinlere yer verilmiştir. Erken dönemlerden itibaren müstakil siyer telifâtının varlığına dikkat çekilmekle birlikte siyer ilminin kaynaklarının müstakil siyer eserlerinden ibaret olmadığı vurgulanmıştır.

Araştırma ilahiyat lisans öğrencileri başta olmak üzere ilgililerin tek bir kitap ile siyer ilmi ve kaynaklarıyla ilgili temel bilgilere ulaşmasını hedeflemektedir. Ayrıca ilahiyat fakültelerindeki zorunlu %30 Arapça şartının sağlanması açısından da önemlidir. Farklı ilim dallarında telif edilmiş olan kaynaklardan derlenen örnekler üzerinden tümevarım yöntemiyle çalışma tamamlanmıştır. Tek bir siyer kaynağı üzerine dahi araştırmaların yapıldığı dikkate alınırsa çok detaylı sunumların bu araştırmanın kapsamını aşacağı aşikardır. Bu nedenle daha detaylı bilgiler için kaynakçada yer alan eser ve araştırmalardan istifade edilmesi faydalı olacaktır. Benzer şekilde Hz. Peygamber'in evrensel mesajlarıyla ilgili örnek metinlerin yer aldığı son bölümde de bazı hususlara dikkat çekilmekle yetinilmiştir. Meselelerin daha iyi anlaşılması açısından bu konularla ilgili olarak kaleme alınan müstakil araştırmalar başta olmak üzere kapsamlı okumaların yapılması tavsiye edilir.

Araştırmanın başlıca amaçlarından biri siyer ilminin kaynaklarını kendi özgün dilleri ve metotlarıyla tanıtmaktır. Ayrıca müstakil Siyer-Megâzî eserlerinin yanı sıra tefsir, hadis, fıkıh gibi diğer disiplinlerin siyer ilmine nasıl kaynaklık ettiklerini örnek metinler üzerinden ortaya koymaktır. Bu amaçlarla temel kaynaklardan tespit edilen seçme metinler özgün dili ve üslubu korunarak bir araya getirilmiştir. Bu metinler aynı zamanda siyer muhtevası dikkate alınarak mümkün olduğunca kronolojik bir sıralama ile verilmiştir.

Araştırmanın bir diğer amacı ise günümüz meseleleriyle ilgili bazı hususlarda Hz. Peygamber'in evrensel ilkelerini okuyucuya sunmaktır. Onun günlük hayatı, aile kavramına yaptığı vurgu, insan ilişkileri, doğaya ve çevreye bakışı, tasarruf konusundaki tavsiyeleri, kadın haklarına sağladığı katkılar, çocuklara duyduğu şefkat, cehaletle mücadelesi ve öğrenmeye yaptığı vurgular, komutanlığı, düşmanlarına karşı tavrı, adalet anlayışı ve idareciliği günümüz insanına örneklik teşkil edecek evrensel ilkelerle doludur.

ÇANAKKALE 2024

BÖLÜM: 1

SİYER İLMİNİN TEŞEKKÜLÜ VE GELİŞİM SÜRECİ

Yunus AKYÜREK[1]

Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: 3668

[1] Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı.

Giriş

Hz. Peygamber, Yüce Allah tarafından müminlere "her bakımdan örnek alınması ve uyulması gereken" bir rol model olarak takdim edilmiştir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'i bütün yönleriyle tanımak ve hayatı hakkında bilgi sahibi olmak inananlar açısından son derece önemlidir. Getirdiği dinin ve üzerine inşa edilen medeniyetin tarihte bıraktığı izler, hayatı hakkında bugüne kadar Doğu ve Batı'da pek çok eser telif edilmesine yol açmıştır.

Doğup yetiştiği Mekke şehri ve Hicaz bölgesinde yazılı kültür gelişmediği için Câhiliye dönemi ve nübüvvetin Mekke dönemine dair bilinen yazılı malzeme oldukça sınırlıdır. Ka'be duvarına asılan Mu'allaḳa-i Seb'a; fertler, aileler ve kabileler arasında akdedilen ḥilf metinleri, çeşitli kabilelerle varılan antlaşma metinleri, Boykot metni ve vahyin kaleme alındığı türlü malzemeler döneme ait yazılı kültürün yansımalarıdır.

Hicaz'da yazılı kültürün yaygın olmaması bazı sebeplere bağlıdır. Bunlardan belki de en önemlisi bölgenin ve bilhassa Mekke şehrinin coğrafi konumu, iklimi ve tabii şartları itibariyle tarih boyunca hiçbir küresel ve bölgesel aktörün dikkatini çekmemesi ve bu nedenle istilalara kapalı olmasıdır. Öyle ki yakın havzasında pek çok din (Yahudilik, Hıristiyanlık, Zerdüştlük) ve medeniyetin (Sümer, Bâbil Asur, Akad, Mısır) zuhur etmesine; eski dünyaya hükmeden kudretli devlet ve imparatorlukların (Roma, Helen, Pers, Sâsânî, Doğu

Roma/Bizans) mevcudiyetine rağmen Hicaz toprakları zikredilen özellikleri sebebiyle bütün bu yayılmacı ve istilacı unsurlardan masun kalabilmiştir. Bir Yemen/Himyer hükümdarının (tübba'ının) Hicaz'ı bir süreliğine ele geçirmesi ve Habeş kralına bağlı olan Yemen Valisi Ebrehe'nin Ka'be'yi yıkma girişimi dışında topraklarına yönelik kayda değer bir dış tehdit almayan bölge halkının hukuka dayalı, sistemli ve kapsamlı bir siyasi mekanizma (devlet) kurma, diplomatik ve askerî teamüller kazanma ve dönemin şartlarına uygun ilmî-kültürel müesseseler oluşturma ihtiyacı hissetmediği anlaşılmaktadır. Devlet düzeyinde çok boyutlu bir teşkilata sahip olmayan Kureyş liderliğindeki Hicaz Araplarının yazılı kültüre fazla bir ihtiyaç duymadığını söylemek de bu bağlamda yanlış olmayacaktır. Zira Câhiliye'de sözlü ve fiili olarak nesilden nesile aktarılan örf, âdet ve gelenekler bir Arap ve kabilesi için yeterli kültürel ortamı sağlamaktadır. Denilebilir ki kalem, Mekke ve yakın havzasında sadece ihtiyaç halinde kullanılmıştır.

İslâmiyet'le birlikte ilmin ve kültürün muhafazası ve devamını sağlayan yazıya hızlı bir geçiş yapıldığı görülür. 'Alak sûresinde kaleme ve onunla yazmanın önemine işaret edilmiş, Kalem sûresinde ise bir medeniyeti kayıt altına alıp ebedileştiren kaleme vurgu yapılmıştır. Fakat Mekke döneminde müşriklerin zulüm, boykot, işkence ve katliama varan yoğun baskıları sebebiyle sadece ayet ve sûreler halinde nâzil olan vahiy kayıt altına alınabilmiştir.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti ile bu durumun süratle değişmeye başladığı görülür. Öyle ki daha hicret yolculuğunda talebi üzerine Sürâḳa b. Mâlik için bir emannâme kaleme alınmıştır.[2] Medine'de Hz. Peygamber'in etrafında hızla teşekkül eden İslâm

[2] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Ḥimyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955), 1/490; Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Muhammed Ravvâs Kal'acî (Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is, 1406/1986), 2/333; Ebü'l-Kāsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekī, *er-Ravżü'l-ünüf fî şerḥi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyyi, 1412/1991), 4/187; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, thk. Muhammed Cabir Abdu'l-Ân el-Hînî (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'ik el-Kavmiyye, 1423/2002), 16/336.

toplumu, şehirdeki dini-etnik unsurlarla ve komşu kabilelerle etkileşime girmiş, ilk kurum ve müesseseler oluşmaya başlamıştır. Sonrasında yaşanan gelişmelere bağlı olarak yapılan anlaşmalar, nüfus kayıtları, resmi ve özel mektuplar, verilen emannâmeler, i'tâ metinleri, devlet adamları, kabile reisleri ve bazı fertlere gönderilen İslâm'a davet mektupları, zekât (vergi) oranlarını gösterir evraklar ve bazı sahabenin hadisleri kaleme almaya başlaması ile süratle yazılı kültüre geçilmiş; bundan böyle yazı, İslâm toplumu ve medeniyeti için vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Öyle ki kaynaklarda adı geçen kırkın üzerinde vahiy kâtibinin yanı sıra devlet işlerinde birçok kâtip[3] görevlendirildiği bilinmektedir.

Bu olumlu gelişmelere rağmen tercüme-i hâl/biyografi geleneği dönemin Arap toplumu için gündemde olmadığından bütün önemine rağmen Hz. Peygamber'in hayatı doğumu ve vefatını kapsayacak şekilde kayıt altına alınmamıştır. Onu anlama ve örnek alma noktasında başlarda ilim erbabının hadisler üzerinden gösterdiği takdire şayan çabalar, hicri ilk asrın sonlarında ve devamında Son Peygamber'in hayatını farklı kaynaklar ve metotlar da kullanarak baştan sona ve çok yönlü ele almaya çalışan birçok eser telif edilmesiyle taçlandırılmıştır.

Siyer ilminin teşekkülü bahsine geçmeden önce *siyer* ve *meġāzî* kavramlarına kısaca değinilecek, siyer ilminin öneminden bahsedilecek, siyerin kaynakları tanıtılacak ve son olarak mukaddem dönem siyer-meġāzî âlimleri ve eserleri hakkında muhtasar bilgilere yer verilecektir.

[3] Bu kâtiplerin görev alanları ve isimleri için bk. Kasım Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 38–40.

1.1. Siyer ve Meġāzî Kavramları

Siyer (سير) kelimesi, seyr (سير) mastarından türemiştir. Lügatte "hal, tavır, yol, âdet; bir kimsenin ahlakı, gidişatı ve hayat hikayesi" gibi manalara gelen sîret (سيرة) kelimesinin çoğuludur.[4]

Istılahta siyer, Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadar hayatını ve hey'etini (şahsiyeti ve manevi yönünü); Kur'ân-ı Kerim, hadis-i şerifler ve diğer İslâmî rivayetler esas alınarak, zaman ve mekân tespiti yapılmak kaydıyla inceleyen ilim dalı[5] şeklinde nitelenebilir.

Geniş anlamıyla siyer ve sîret kelimeleri Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına bütün hayatı, onun hayatını konu edinen müstakil bir bilim dalı ve bu alanda telif edilen eserler için kullanılmıştır.[6]

Kur'ân-ı Kerim'de "hal ve şekil" anlamında sadece bir ayette geçen sîret kelimesi[7] Hz. Peygamber tarafından da kullanılmıştır. Buna göre o, Abdurrahman b. Avf'ı Dûmetü'l-Cendel'e seriyye komutanı olarak gönderirken İslâm savaş hukukunu kendisine kısaca hatırlatmış ve sözlerinin sonunda şöyle demiştir: "İşte bu (söylediklerim), Allah'ın emri ve Resulü'nün sizin için uygun gördüğü sîreti/davranış biçimidir."[8]

---

[4] Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Muʿcemü meḳāyîsi'l-luġa*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986), 480; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 4/389-391.

[5] Kasım Şulul, *Siyer Usûlü, Temel Terimler, Kaynaklar ve Meseleler*, thk. Cevher Şulul (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 22–27; Mustafa Fayda, "Allah'ın Emriyle Siyer Başlar: Siyer Yazımında İlkler", ed. Levent Öztürk (İstanbul: Siyer Yayınlar, 2022), 15.

[6] Mustafa Fayda, "Siyer ve Megāzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/319.

[7] (Allah, Musa'ya): "Onu (asayı) al, korkma! Biz onu tekrar eski haline çevireceğiz." dedi. (Tâ-hâ 20/21)

[8] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Ḥimyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955), 2/632.

Siyer terimi fıkıh kitaplarında ise bir bab adı olarak geçmektedir.[9] Buna göre siyer kelimesi fıkıh ilminde, gazalarda karşılaşılan hususlar için kullanılmıştır.[10] Yine Ebû Hanîfe ve takipçileri tarafından savaş, esirler ve ganimetler başta olmak üzere devletler hukuku alanına giren konulara isim olarak verilmiştir.[11] Fakat kelimenin İslâmî literatürde çağrıştırdığı ilk anlam, Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadar olan bütün hayatıdır.[12] "es-Sîretü'n-Nebeviyye" ya da "Sîretü'n-Nebî", Türkçemizde kısaca "Siyer" ve "Siyer-i Nebî" olarak kabul görmüştür.[13] Siyer alanında eser veren müelliflere ise "Ashâbu's-Siyer" denilmiştir.[14]

Siyer, zaman içerisinde Hz. Peygamber'in hayatına münhasır bir kavram haline gelirken sîret kavramının tarihi şahsiyetlerin hayatları için telif edilen eserlerde de kullanıldığı görülür. *Sîretü Ömer b. Abdilazîz,*[15] *Sîretü el-İmâm Ahmed b. Hanbel,*[16] *Sîretü Cerîr b. Abdillâh,*[17] *Sîretü es-Seyyide Âişe: Ümmü'l-mü'minîn*[18] misal olarak verilebilir.

Osmanlı sarayında Hz. Peygamber ve sahâbenin hayatını yazmak ve anlatmakla vazifeli kimselere "siyerci" denilmekteydi.

---

[9] Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, thk. Ahmed Naim – Kâmil Miras (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 1/110.

[10] Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî, *Tılbetü't-talebe fi'l-ıstılâhâti'l-fıkhiyye* (Bağdat: Matbaatü'l-Âmire, 1311/1893), 79.

[11] Muhammed Hamidullah, *İslâmda Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşcu (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1963), 22–23. Bu alanla ilgili Evzâ'î'nin Kitâbü Siyeri'l-Evzâ'î, Ebû Yusuf'un Kitâbü'r-Red 'alâ Siyeri'l-Evza'î, Ebû İsḥâk el-Fezârî'nin Kitâbü's-Siyer ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'nin es-Siyerü'l-Kebîr isimli eserleri bilinmektedir. Yine bu terim, fıkıh kitaplarında bir bab adı olarak kullanılmıştır. Bk. Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi*, 1/110; Ahmed Yaman, "Siyer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 316–319; Şulul, *Siyer Usûlü*, 27–28.

[12] Ali Çelik, "Kuran ve Sünnet'in Doğru Anlaşılmasında Sîret'in Önemi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3 (2003), 6; Ahmed Yaman, "Siyer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/316.

[13] İsmail Yiğit, "Kur'ân ve Sîretü'n-Nebî", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II: Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-34*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001), 91.

[14] Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal* 4/3 (2007), 130.

[15] Ebû Muhammed Abdullah b. 'Abdilhakem el-Mısrî, *Sîretü Ömer b. Abdilaziz 'alâ mâ ravâhü el-İmâm Mâlik b. Enes ve ashâbühû*, thk. Ahmed Ubeyd (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1404/1984).

[16] Fayda, "Siyer ve Megāzî", 37/319.

[17] Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Îsâ el-Maḳdisî, *Sîretü Cerîr b. Abdillâh el-Becelî*, (El Yazması).

[18] Süleyman en-Nedvî el-Hüseynî, *Sîretü's-Seyyide 'Âişe Ümmi'l-Mü'minîn*, thk. Muhammed Hafız en-Nedvî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1424/2003).

İstanbul'da 1914'ten itibaren Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye olarak isimlendirilen medreselerin tâli kısm-ı sânilerinde "Siyer-i Nebî" dersi müfredatta yer alıyordu. Günümüz İmam-Hatip Liseleri, İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültelerinde de bu ders "Siyer" ya da "Siyer-i Nebî" başlığı altında tedris edilmektedir.[19] Ayrıca 2012-2013 öğretim yılından itibaren ortaöğretim kurumlarında da Siyer, seçmeli ders olarak müfredattaki yerini almıştır.

Maġzâ (مغزى) kelimesinin çoğulu olan meġāzî (المغازي), "savaş yeri" ve "savaş" manasına gelir. Mastarı ġazv (الغزو) şeklindedir.[20] Ġazve (الغزوة) ise eylemin bir kere yapıldığını gösteren mastar bir kelimedir. Çoğulu ġazavât (غزوات) olarak gelir.[21]

el-Meġāzî, ıstılahta gazilerin menkıbeleri anlamına gelmektedir. Bu alandaki telif eserlere ise "Kitâbü'l-Meġāzî" adı verilir.[22]

Meġāzî ıstılahta, Hz. Peygamber'in küfür ehline karşı bizzat başında bulunduğu ya da sevk ettiği askerî birlik ve (bu esnada) vuku bulan hadiseler anlamına gelmektedir.[23] Kelime, sahabe torunları tarafından da Hz. Peygamber'in gazveleri ve seriyyeleri için kullanılmıştır.[24]

Muhaddislerin ve siyer erbabının geneli ise Hz. Peygamber'in bizzat katıldığı askerî seferlere gazve; kendisinin katılmadığı fakat ashabından bazılarını düşman üzerine sevk ettiği askerî harekatlara ise

---

[19] Mübahat S. Kütükoğlu, "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/507-508; Fayda, "Siyer Yazımında İlkler", 16.

[20] Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî – İbrahim es-Sâmirâî (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 4/433-434; İbn Manẓûr, 15/124; Ebû Muhammed Bedruddîn Maḥmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-'Aynî, *'Umdetü'l-kārî şerḥu ṣaḥîḥ-i Buḫârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyyi, ts), 17/73.

[21] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâfiî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-raşâd fî sîreti ḫayri'l-'ıbâd, es-Sîretü'ş-Şâmiyye*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993), 4/12.

[22] İbn Manẓûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/124; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtaẓâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-ḳâmûs* (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts), 39/159.

[23] Ebü'l-Faẓl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-'Asḳalânî, *Feṭḥu'l-bârî şerḥu ṣaḥîḥi'l-Buḫârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959), 7/279; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 4/12-13.

[24] Konu hakkında Sa'd b. Ebî Vaḳḳâṣ'ın torunu İsmail b. Muhammed'in sözlerine bk. Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 4/10.

seriyye adını vermişlerdir.[25] Bu tanım zamanla ön plana çıkmış ve genel kabul görmüştür.

Meġāzînin anlamı zamanla genişlemiş, Hz. Peygamber'in gazvelerinin yanı sıra biyografisini de ele alan eserler için siyer ile eş anlamlı olarak bazen tek başına, bazen de "siyer ve meġāzî" şeklinde yan yana kullanılmıştır.[26] Mesela eserini bir usul üzere kaleme alan Mûsâ b. 'Ukbe'nin (öl. 141/758) *Kitâbü'l-Meġāzî*'si[27] kaynaklarda bazen *"Siretü Mûsâ b. 'Ukbe"*[28]; bilinen ilk siyer müellifi *(Sâhibü'l-Meġāzî)*[29] olan İbn İsḥâk'ın (öl. 151/768) eseri ise *"Sîretü İbn İsḥâk"*[30] ve *"el-Meġāzî İbn İsḥâk"*[31] şeklinde geçmektedir.

1.2. Siyer İlminin Önemi

Hz. Ali'nin torunu Ali b. el-Hüseyin'in (öl. 94/712): *"Biz, Kur'ân'dan bir süre öğrenir gibi Hz. Peygamber'in meġāzîsini öğrenirdik.*[32]*"* sözü ile Sa'd b. Ebî Vaḳḳâṣ'ın torunu İsmail b. Muhammed'in: *"Babam, Allah Resulü'nün meġāzîsini bizlere öğretir, onları ve seriyyeleri teker teker sayar şöyle söylerdi: 'Yavrum! Bunlar ecdadınızın meziyetleridir (şerefidir), onları hatırlamayı ihmal etmeyin!*[33]*"* şeklindeki sözleri ilk dönemlerden itibaren siyere önem atfedildiğini göstermektedir.

---

[25] Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, thk. Abdullah el-Hâlidî (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts), 1/306.

[26] Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 130; Fayda, "Siyer ve Megāzî", 37/319.

[27] Kâtib Çelebi (Mustafa b. Abdillah), *Keşfü'ẓ-ẓunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebü'l-Müsennâ, 1360/1941), 2/1460; Ziriklî, *el-Aʿlâm* (Beyrut: Dâru'l-'İlm, 1431/2002), 7/325; Fuat Sezgin, *Târîḫu't-türâṯi'l-ʿArabî*, çev. Mahmud Fehmi Hicâzî (Riyad: Câmi'atü el-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1411/1991), 2/87.

[28] Şaban Öz, "Mûsâ b. Ukbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/321.

[29] Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Ḫayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî, *et-Târiḫu'l-kebîr (Târiḫ İbn Ebî Ḫayseme)*, thk. Salah b. Fethi Hilal (Kahire: el-Fârûku'l-Hadisiyye, 1427/2006), 2/998.

[30] Süheylî, *er-Ravżü'l-ünüf*, 1/83.

[31] Süheylî, *Ravżü'l-ünüf*, 6/316.

[32] Ebü'l-Fidâ' 'İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Ḳaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî ed-Dımaşḳī eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997), 5/21; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 4/10.

[33] Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Câmiʿ li-aḫlâḳı'r-râvî ve âdâbi's-sâmiʿ*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Maʿârif, ts), 2/195; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 4/10.

Allah katında sorumluluk sahibi olan ilk insanın aynı zamanda bir peygamber olması İslâm tarihinin insanlık tarihi kadar eskiye uzandığını gösterir. Peygamberler silsilesinin ve hakikat medeniyetinin son temsilcisi olan Hz. Muhammed'in hayatı ise kuşkusuz İslâm ve insanlık tarihinin en kutlu kesitidir. Bu bakımdan onun hayatını araştırmak Müslümanlar açısından büyük önem arz eder. Zira yüce Allah, insanoğlunun nasıl bir hayat sürmesi gerektiğini peygamberler üzerinden göstermiş; bu bağlamda Son Peygamberini inananlar için *"üsve-i hasene (pek güzel bir numune-i imtisâl)*[34] şeklinde takdim etmiş ve ona samimiyetle tabi olmayı emretmiştir. Hz. Peygamber'in Allah katındaki değerini, dindeki yeri ve önemini anlayabilmek için Kur'ân'ın ilgili ayetlerine göz atmak yeterlidir.[35] O, birçok ayette "Ey Nebî (Enfâl 8/64-65, 70; Tevbe 9/73; Ahzâb 33/1, 28, 45, 50; Tahrîm 66/1, 9…)", "Ey Resul (Mâide 5/41, 67)", "Allah ve Resulü (Nisâ 4/12-13; Mâide 5/33, 56; Enfâl 8/1, 13, 20, 46; Mücâdele 58/5, 13, 20; Haşr 59/4, 8; Cin 72/23…)", "Bizim Resulümüz (Mâide 5/15, 19, 92; Teğâbün 64/12)", "Onun Resulü (88 ayette)" ve "De ki (300'e yakın ayette)" şeklinde hitaplara mazhar olmuş; "Hayatın hakkı için" (Hicr 15/72) ayetiyle iltifat görmüş, hassaten kendisine "Makam-ı Mahmûd" (el-İsrâ 17/79) ihsan edilmiştir. 114 sureden 40 tanesi ismini ya doğrudan Hz. Peygamber'den ya da dönenimde vuku bulan hadiselere işaret eden bir kelimeden alır.[36]

Dinin temel kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'in doğru anlaşılıp yorumlanabilmesi de Allah Resulü'nün sîretinin ve

---

[34] Ahzâb 33/21.

[35] Âlemlere rahmet (Enbiyâ 21/107) ve ilahi bir lütuf olarak (Âl-i İmrân 3/164) güzel ahlak üzere gönderildiği (Kalem 68/4), bir Müslümanın Allah'a ve Rasûlü'ne itaat etmesi (Âl-i İmrân 3/32; Nisâ 4/136) ve onu herkesten çok sevip (Ahzâb 33/6) örnek alması gerektiği (Ahzâb 33/21), son peygamber olduğu (Ahzâb 33/40), Allah'ın bildirmesi ve dilemesi dışında gaybı/geleceği bilemeyeceği ve mucize gösteremeyeceği (En'âm 6/109; Yûnus 10/20, Cin 72/26-28), Allah'ın diğer peygamberlerden ona inanıp destek vermeleri için söz aldığı (Âl-i İmrân 3/81), Allah'ın ve meleklerin kendisine salât ettikleri, müminlerin de ona salât ü selam getirmeleri (Ahzâb 33/56). Bk. Fayda, "Siyer ve Megāzî", 37/319.

[36] Fayda, "Siyer ve Megāzî", 37/320. bk. En'âm, Enfâl, Tevbe/Berâe, İsrâ, Nûr, Rûm, Ahzâb, Muhammed, Fetih, Necm, Mücâdele, Haşr, Mümtehine, Saff, Cum'a, Münâfikûn, Talak, Tahrîm, Kalem, Müzzemmil, Abese, Târık, Fecr, Beled, Duhâ, İnşirâh, 'Alak, Kadir, Beyyine, Tekâsür, Hümeze, Fîl, Kureyş, Mâ'ûn, Kevser, Kâfirûn, Nasr, Leheb, Felak ve Nâs.

hey'etinin/şahsiyetinin bilinmesiyle mümkündür. Ayetlerin anlaşılması için sebeb-i nüzulün, hadisler için ise sebeb-i vürudun bilinmesi gerekir ki[37] siyer ilmi bu iki noktada araştırmacıya yeterli malzeme sunmaktadır.

Müfessirler, Medine döneminde Hz. Peygamber'in evlilik ve aile hayatı, gazveleri ve düzenlenen seriyyeler hakkında Kur'ân ve hadislerde yer alan muhtasar bilgileri, siyer kaynaklarıyla tamamlamışlardır. İbn İshak'ın *Kitâbü'l-Meġāzî*'si gibi temel siyer eserleri bu bağlamda sebeb-i nüzul ilminin ilk kaynakları olarak değerlendirilebilir.[38]

Siyer, Hz. Peygamber'in hayatını bir bütün olarak ele alması hasebiyle dinin ikinci kaynağı olan hadis ilmini de kapsamaktadır. Muhaddisler, Hz. Peygamber'in sîretini kronolojik olmayan ve konu bazlı bir usul üzere ele aldıklarından, onun hayatına dair hadislerde değinilmeyen hususlar siyer rivayetleri ile aydınlatılabilmiştir. Diğer İslâmî ilimler açısından da aynı durum söz konusudur. Zira Hz. Peygamber'in hayatı ayrıntıları ile bilinip doğru anlaşılmadığı takdirde tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi ilim dallarının sağlıklı bir şekilde inşası mümkün gözükmemektedir.[39]

Sahabe nesli, Kur'ân'ı ve İslâm'ı doğru bir şekilde anlayabilmek için siyer öğrenmenin gereğini idrak etmiş, Allah Resulü'nün sîretini gelecek nesillere aktarmaya azami derecede gayret göstermiştir. Nitekim Abdullah b. Abbas'ın konuyla alakalı şu sözleri bu yargıyı destekler mahiyettedir: *"Muhacir ve Ensar'ın ileri gelenlerinin yanından ayrılmıyor, onlara Allah Resulü'nün savaşları ile bunlar hakkında nazil olan ayetleri soruyordum. Hangisine gitsem, o mutlaka bundan ötürü seviniyordu. Çünkü ben, Resulullah'ın yakın akrabasıydım.*[40]*"*

---

[37] İlhami Oruçoğlu, "Hz. Peygamber'in Aşırı Yüceltildiğine Dair İddiaların Analizi", *Social Sciences Studies Journal* 5/40 (2019), 4029.

[38] Yiğit, "Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları", 97.

[39] Çelik, "Sîret'in Önemi", 5–6, 11.

[40] Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Ṭabaḳātü'l-kübrâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968), 2/371; Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşḳī eş-Şâmî, *Târîḫu medîneti Dımaşḳ*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 73/184; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/87.

Kur'ân'ın geçmiş pek çok peygamber ve kavimden bahsetmesinin yanı sıra Müslümanların fetihler neticesi Fars, Doğu Roma (Bizans) ve Mısır medeniyeti mensuplarıyla, Ehl-i Kitab ve farklı dinlerin müntesipleriyle birlikte yaşamaya başlamaları, onları Hz. Peygamber'in sîretini bütün yönleriyle incelemeye ve bu hususstaki rivayetleri sözlü olarak aktarıp, yazılı olarak kaydetmeye sevk etmiştir.[41] Buradan hareketle siyer ilminin ilk dönemden itibaren, diğer din ve kültürler karşısında Hz. Peygamber merkezli bir medeniyet inşasında önemli bir vazife gördüğü söylenebilir.

Hülasa siyer, salt anlamda tarihî bir malumattan ibaret değildir. Zira bu ilim *"üsve-i hasene"* olan Hz. Peygamber'in hayatını konu edinmektedir. Bu bakımdan Hz. Peygamber sadece mücerret bir deha (abkari) değildir. Onun asıl gücü fiziğinde değil metafiziğinde ve metafizik bağlantısında yatmaktadır.[42] Böylesi bir rehbere bağlanmak ve attığı her adımda kendisine tabi olmak ise onun mümtaz hayatını bütün yönleriyle inceleyen siyer ilmi sayesinde mümkün olabilir.

1.3. Siyer Yazımına Kaynaklık Eden Unsurlar

Kur'ân

Siyerin birincil kaynağı -bütün İslâmî ilimlerde olduğu gibi- Kur'ân'ı Kerim'dir. *"Yaş-kuru her şeyin (bilgisinin) kendisinde olduğu"* bildirilen Kur'ân'da, hacmine oranla geçmiş kavimlere ve onlara gönderilen peygamberlerin tevhit mücadelelerine geniş yer verilmiştir. Buna kıyasla Son Peygamber'in nübüvveti öncesine dair bazı hususlara değinilirken, nübüvveti ile vefatı arasındaki hayatına dair birçok sûrede ve ayet-i kerimede önemli bilgiler verilmektedir. Öyle ki Sîretü'n-Nebi, Kur'ân'da ele alınan ana konulardan biridir.[43]

---

[41] Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, *Tarih ve Müverrihler* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 18; Sabri Hizmetli, "Siyer ve İslâm Tarihçiliği Üzerine", *Diyanet Dergisi* 25/4 (1989), 325.

[42] Özcan Hıdır, "Oryantalistlerin Rasyonel-Skeptik Yönetimi ve Türkiye'deki Siret Yazıcılığına Etkisi", *Sîret Sempozyumu I, Türkiye'de Sîret Yazıcılığı*, ed. Tahsin Koçyiğit (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 625.

[43] Yiğit, "Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları", 93–94, 96.

Onun gazveleri ve bunlarla alakalı hususlarda çok sayıda ayet nâzil olmuştur.[44]

Siyer âlimleri siyere dair ayetlerin büyük kısmını eserlerine almışlardır. Mesela İbn Hişâm ele aldığı hadiselerin birçoğunda, bu hadiselere binaen nâzil olan ayetleri de zikretmiştir.[45] Muhammed İzzet Derveze *"Sîretü'r-Resul: Şuverun muktebesetün mine'l-Kur'âni'l-Kerîm ve't-Tahlîlâtün ve dirâsâtün Kur'âniyyetün"* adlı eserinde Kur'ân ayetleri bağlamında bir siyer çalışması yapmıştır. Yiğit'e göre bu çalışma, siyere dair ayetlerin, siyer kitaplarında yer alan başlıklarla önemli oranda örtüştüğünü göstermektedir. Fakat bizzat Derveze, telif ettiği eserin Hz. Peygamber'in hayatını tam olarak yansıtmadığını itiraf etmiştir. Zira Kur'ân'da geçen siyerle alakalı ayetler muhtasar bir karakter arz etmektedir. Dolayısıyla bu nevi ayetlerdeki anlatının, hadis ve Sîretü'n-Nebi eserlerindeki bilgiler ile tamamlanması gerekmektedir.[46]

"Siz hiç Kur'ân okumuyor musunuz? Onun ahlâkı Kur'ân idi.[47]*"* diyen Hz. Âişe'nin bu tespitinden yola çıkarak denilebilir ki; Kur'ân'ı doğru anlayabilmek için Sünnet'i; Sünnet'i doğru anlayıp idrak edebilmek için de Hz. Peygamber'in mümtaz hayatını kaynaklarından tetkik etmek gerekir.

Hadis

Hadis/Sünnet, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra siyer ve meġāzî çalışmaları için ikincil kaynaktır. Hz. Peygamber'e usulünce atfedilen her şey hadis olduğundan hadisler siyer ilminin membaı kabul edilir. İlk siyer âlimlerinin aynı zamanda birer muhaddis oldukları göz

---

[44] Bedir (3/13, 121, 127, 173, 174; 8/7-12, 19, 42-44, 67, 71; 38/11), Uhud (3/120-122, 140-144, 155, 157, 162, 165-166, 168, 172), Hendek (3/9-25, 85/4-8) ve Huneyn (9/25-26) gazveleri, Tebük seferi (9/38-39, 81, 83, 90-96, 102, 117-118; 57/7), Hudeybiye anlaşması (48/1-30; 60/12) bunların başlıcalarıdır. Bk. Çelik, "Sîret'in Önemi", 11.

[45] Yiğit, "Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları", 95.

[46] Yiğit, "Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları", 94.

[47] Ebû Bekr 'Abdurrezzâḳ b. Hemmâm b. Nâfi' es-Ṣan'ânî el-Ḥimyerî, *el-Muṣannef*, thk. Habîburrahmân el-Azamî (Beyrut1403/1982), 3/39; İbn Sa'd, *Ṭabaḳāt*, 1/364; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb Arnavud – Muhammed Kâmil Karabelli (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 1430/2009), 2/501.

önüne alındığında siyere kaynaklık etmesi açısından hadislerin yeri ve önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Siyer ile hadis ilimleri birbirinin tamamlayıcısı olarak değerlendirilebilir. Zira ikisinin merkezinde de yüce Allah'ın inananlara örnek almalarını istediği (Ahzâb 33/21) Hz. Peygamber'in hayatı yer almaktadır.[48]

İsimleri bilinen elli sahâbî, Hz. Peygamber'in sağlığında ve vefatının hemen akabinde bildikleri hadisleri sahifelere kaydetmiş ve hadis çalışmalarına çeşitli boyutlarda iştirak etmiştir.[49] Hadislerin kaydedildiği bu sahifeler ile hükümdar, kabile reisi, din adamları ya da şahıslara gönderilen davet mektupları[50], daha Hz. Peygamber hayatta iken birtakım hadislerin, dolayısıyla da siyere dair bazı anlatıların kayıt altına alındığını göstermektedir.[51]

Hz. Peygamber dönemine dair hadis kaynaklarında geçen çeşitli vesikalar (mektuplar, emirnâmeler, anlaşma metinleri, nüfus sayımı, i'tâ yazıları, zekât hakkında yazılar) da hadislerin siyasi, diplomatik, sosyal, kültürel ve iktisadi hayatta siyere kaynaklık ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Sahifeler (Kitâb)

Sahabe nesli tarafından çoğu Hz. Peygamber'in hayatında, bir kısmı ise vefatından hemen sonra tutulan kayıtlar "sahife (ya da kitâb)" olarak isimlendirilmiştir.[52] Siyer ilminin önemli kaynakları arasında yer alan sahifelerden bazılarının mevsuk rivayetlerden hareketle çeşitli konuları ele aldığı, bazılarının ise belli bir konu etrafında yoğunlaştığı görülür.

[48] Çelik, "Sîret'in Önemi", 7.
[49] Ayrıntılı bilgi için bk. M. Mustafâ el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, çev. Hulûsi Yavuz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 34–58.
[50] İbn Sa'd, *Ṭabaḳāt*, 1/258-291; İbn 'Asâkir, *Târîḫ*, 27/357-360; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 11/344-347.
[51] Hizmetli, "Siyer Üzerine", 322.
[52] Mustafa Fayda, "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları", *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, ed. Ömer Yiğitbaşı (İzmir, 16-18 Eylül, 1985), 360–361.

Sahifeleri telif eserlerden ayıran en önemli fark Hz. Peygamber'in hayatını bir bütün olarak ele almamalarıdır. İlk siyer, ṭabaḳāt ve ensâb müellifleri (Mûsâ b. 'Ukbe,[53] İbn İsḥâk,[54] Ma'mer b. Râşid,[55] İbn Sa'd,[56] Belâẕürî'de[57] geçen 'Urve b. Zübeyr rivayetleri) erken döneme ait olması sebebiyle birincil kaynak değeri taşıyan bu sahifelere doğrudan ya da dolaylı yollardan ulaşmışlar ve burada geçen rivayetleri eserlerinde kullanmışlardır.[58]

Şiir

İslâm öncesi dönem (Câhiliye), İslâm tarihi açısından büyük önem arz eder. Zira Siyer ve İslâm tarihinde geçen hadiselerin ekserisi bu döneme atfedilmektedir. Câhiliye dönemi hakkında en kıymetli bilgi kaynaklarından birisi kuşkusuz şiirdir. Şiir, İslâmî dönemde de kültür, edebiyat ve tarih[59] alanlarında mümtaz bir yere sahip olmuştur.[60] Bu nedenle ilk siyer ve meġāzî müellifleri eserlerinde Câhiliye ve İslâmî döneme ait çok sayıda şiir kullanmak zorunda kalmışlardır.[61] Bu durum şiirin, siyer ilmi açısından yeri ve önemini ortaya koymaktadır.

---

[53] Mûsâ b. 'Ukbe, *el-Meġāzî,* thk. Muhammed Bâkşîş Ebû Mâlik (Agadir: y.y., 1415/1994), 62, 102, 110, 147, 196, 206, 233, 314, 326.

[54] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsḥâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muṭṭalibî el-Kureşî el-Medenî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-meġāzî*, thk. Süheyl Zükkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 95, 186, 216, 255.

[55] Sean W. Anthony, *The Expenditions an Early Biography of Muhammad by Ma'mar ibn Râshid According to the Recension of 'Abd al-Razzâq al-San'ânî* (New York: New York University Press, 2014), 45, 65, 69; Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *el-Câmi'*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 11/183.

[56] İbn Sa'd, *Ṭabaḳāt*, 2/290.

[57] Ebü'l-Ḥasen Ahmed b. Yaḥyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâẕürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zükkâr – Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 1/574.

[58] Yunus Akyürek, "Siyer İlmi Açısından Sahâbe Nesli Ṣaḥîfelerinin Oluşum Süreci Ve Mahiyeti", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/2 (Aralık 2023), 715-721.

[59] Mehmet Yılmaz, "Sahabe Şiirlerinde Hz. Peygamber'in Medine'ye Hicreti", *Bilimname* 1 (2019), 593–627.

[60] İsmail Durmuş, "Şiir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/145-148.

[61] İbn Hişâm örneği için bk. Mustafa Fayda, "İbn Hişâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 71–73.

Sözlü Rivayetler

Sözlü rivayetler de siyer kaynakları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür rivayetler genel malumatları ve birebir şahitlikleri kapsar. Usul açısından sözlü rivayetlerde hadiseyi anlatan, nakleden ve kaydeden kişiler güvenilirlik başta olmak üzere belli kriterleri taşımalıdır. Sahabî Abdullah b. Selâm'ın aktardıkları,[62] 'Urve b. Zübeyr'in başta teyzesi Hz. Âişe olmak üzere onlarca sahabîden nakilleri,[63] Medine doğumlu Vâḳıdî'nin (öl. 207/823) siyer hakkında sahabe torunlarına sorup kaydettikleri[64] ve Arapların neseplerini konu edinen eserlerde[65] geçen rivayetlerin önemli bir kısmı sözlü rivayetlere örnek teşkil etmektedir.

1.4. Siyer İlminin Teşekkül Süreci

Câhiliye döneminde tarihle alakalı olarak kabileler arası savaşlarda[66] sergilenen kahramanlık hikayelerinin ve yaşanan acı-tatlı hatıraların hafızalarda tutulduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında öncelikle gazveleri ve döneminde düzenlenen seriyyelere dair kaydedilen sahifeler ve telif edilen eserler (Kitâbü'l-Meġāzî) İslâmî dönemde de bu geleneğin sürdüğünü göstermektedir. Aslında bu normal bir durumdur. Zira bir milletin tarihinin savaşlar, barışlar, göç ve istilalara dair haberlerle inşa edildiğini söylemek abartı olmayacaktır.

Siyer ilminin oluşum süreci bir bakıma Hicaz Araplarında tarih yazımının başlangıç dönemi olarak nitelendirilebilir. Siyer

[62] Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/134-135.
[63] İrfan Aycan, "Urve b. Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/184.
[64] Mustafa Fayda, "Vâkıdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/472.
[65] Bk. Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab* (b.y.ts.); Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Sa'îd b. Ḥazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983).
[66] Bu savaşlara "Eyyâmü'l-Arab" denilmektedir. Bk. Mehmet Ali Kapar, "Eyyâmü'l-Arab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/14-16.

malzemesinin büyük ölçüde toplanması (tedvin) ve hemen akabinde birbirine yakın konuların sınıflandırılması (tasnif) hicri birinci asrın sonları ile ikinci asrın ilk çeyreğinde gerçekleşmiştir.

Peygamber şehri Medine -diğer ilimlerde olduğu gibi siyer ilminde de yaklaşık bir asır kadar- Allah Resulü'nün sîretini öğrenme ve öğretme faaliyetlerinin tabii merkezi olmuştur.[67] Arapların geçmiş hadiseleri gece sohbetlerinde anlatma geleneği İslâmî dönemde Medine'de ve diğer merkezlerde sürdürülmüş; bu bağlamda kussâs (kıssacılar), Eyyâmü'l-Arab geleneğinin bir devamı olarak Hz. Peygamber daha hayatta iken başta gazalar olmak üzere birtakım olayları rivayet etmiştir.[68] Hz. Peygamber'in şahsî hayatı başta olmak üzere gazveleri, düzenlenen seriyyeler, gösterilen kahramanlıklar, kazanılan zaferler, verilen şehitler bu meclislerde dile getirilmiş; bu ve benzeri konular toplum hayatında önemli yeri olan şiirlerle süslenerek dinleyicilere aktarılmıştır. Siyer-meġāzî âlimleri ve kussâs, tâbiîn döneminden itibaren mescitlerde ve özel toplantı mekânlarında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.[69]

Siyer ilmine bizzat Hz. Peygamber'in zemin hazırladığı görülmektedir. O, bir grup sahabînin: *"Ey Allah'ın elçisi! Kendinizden bahseder misiniz?"* sorusunu: *"Ben, babam İbrahim'in duasıyım. İsa'nın müjdesiyim…"* şeklinde cevaplayarak kendisini tanıtmaya başlamıştır.[70] Yine çocukluğu[71] ve gençliğinde yaşadıkları[72], Hz. Hatice

[67] Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 130.
[68] Fayda, "Siyer, İlk Telif Çalışmaları", 361.
[69] Fayda, "Siyer Yazımında İlkler", 111–112.
[70] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/166.
[71] Çocukluğunda çobanlık yaptığına dair verdiği bilgiler için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi'u'ṣ-ṣaḥîḥ*, thk. Muhammed b. Nâsır (Dâru Davkı'n-Necât1422/2001), "İcâre", 2.
[72] Hz. Peygamber, gençliğinde (4.) Ficâr savaşına amcalarıyla iştirak ederek ok attığını ve bundan dolayı pişmanlık duymadığını belirtmiştir. Bk. İbn Sa'd, *Ṭabaḳāt*, 1/128; Ebû Ca'fer Muhammed b. Ḥabîb b. Ümeyye b. 'Amr el-Hâşimî, *el-Münemmaḳ fî aḫbâri Ḳureyş*, thk. Hurşid Ahmed Faruk (Beyrut: İlmü'l-Kütüb, 1405/1985), 180; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Baġdâdî, *el-Muntaẓam fî târîḫi'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ – Mustafa Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992), 2/298; Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, *'Uyûnü'l-eser fî fünûni'l-meġāzî ve'ş-şemâ'il ve's-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993), 1/60.

ile ilgili hatıraları[73], vahye ilk muhatap olduğu süreç[74], Tâif'te başına gelenler[75] gibi kişisel hatıraları ile alakalı olarak zaman zaman ashabını bilgilendirmiştir.

Medine döneminde Hz. Peygamber'in birtakım uygulamalarının kayıt altına alındığı görülmektedir. Müslümanlar için yapılan nüfus sayımı,[76] şehirde yaşayan topluluklarla akdedilen Medine Vesikası,[77] çeşitli hükümdar, kabile ve dinî liderlere gönderilen İslâm'a davet mektupları[78] ve Hudeybiye Antlaşması[79] gibi metinler bu bağlamda zikredilebilir. Birtakım şahıs ve kabilelere verilen iktâ ve ahidname türü belgelerin birer nüshası Medine'de muhafaza edilmiştir. Yine Medine hareminin sınırlarını gösterir belge ve develerin zekât miktarının yazılı olduğu belge Hz. Peygamber'in kılıcında asılıydı. Bahsi geçen bu belgeler vefatının akabinde Hz. Ali'ye tevarüs etmiştir.[80]

Siyere dair çalışmalar, hadis halkasının ilk kuşağını teşkil eden sahabe neslinin kaydettiği rivayetlerle sürmüştür. Sahife ya da kitâb olarak isimlendirilen bu yazılı malzeme çocuklarına ve torunlarına

---

[73] Hz. Peygamber, onun kıymetini Hz. Âişe'ye sarih ifadelerle anlatmıştır. Bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned el-İmâm Ahmed b. Ḥanbel*, thk. Şuayb el-Arnavût – Âdil Mürşid (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 41/356; İbn 'Asâkir, *Târîḫ*, 3/195; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşḳī, *Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1413/1993), 1/238; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/320.

[74] Farklı rivayetlerde, Hz. Peygamber, Hira'da yaşadığı ilk vahiy tecrübesini anlatmıştır. Bk.Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâḳıd el-Eslemî el-Medenî, *Fütûḥu'ş-Şâm* (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/280; 'Abdurrezzâḳ, *el-Muṣannef*, 5/321; İbn Ḥanbel, *Müsned*, 43/112; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed, *Aḫbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-'âsâr*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas (Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.), 2/204; Buḫârî, *Ṣaḥîḥ*, "Bed'ül'-vahy", 1; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u'ş-ṣaḥîḥ*, thk. Muhammed Fuad el-Bâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyyi, 1412/1991), "Kitâbü'l-îmân", 73; Ebû Ḥâtim Muhammed b. Ḥibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han (Haydarabad: Dâiretü'l-Ma'ârifi'l-Osmâniyye, 1393/1973), 1/49.

[75] Buḫârî, *Ṣaḥîḥ*, "Bed'ü'l-halk", 7; Müslim, *Ṣaḥîḥ*, "Kitâbü'l-cihâd ve's-siyer", 39; Ebû Nu'aym el-Isfahanî, *Delâil*, 1/281; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/111; İbn Ḥacer, *Fetḥu'l-bârî*, 7/166.

[76] Buḫârî, *Ṣaḥîḥ*, Kitâbü'l-Cihâd ve's-Siyer, 181; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 8/196.

[77] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/501-504.

[78] İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 1/258-291; İbn 'Asâkir, *Târîḫ*, 27/357-360; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 11/344-347.

[79] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâḳıd el-Eslemî el-Medenî, *el-Meġāzî*, thk. Marsden Cons (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 2/571-633; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/308-322; İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 2/95-105.

[80] Fayda, "Siyer ve Megāzî", 37/320.

tevarüs etmiş, onlar da bu risaleleri muhafaza ederek tedris yoluyla tâbiîn nesline aktarmışlardır. Bir kısmı ise hayatta kalan sahabîler ve onların yakın akrabaları olan Medine ehlinden aldıkları rivayetlerle bu sahifeleri geliştirmişlerdir.[81] Fakat bazı sahifeler çeşitli konuları ele aldığı, bazıları ise belli bir konu etrafında yoğunlaştığı için bu ilk dönemde kapsamlı bir siyer eseri telif etmek mümkün olmamıştır.

Hulefâ-i Râşidîn dönemi fetihleriyle olağanüstü sınırlara ulaşan ve bir o kadar da sorunla karşılaşan Müslüman idareciler, problemlerin çözümü için Hz. Peygamber'in hayatından referanslar arama ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu durum hadislerin tedvinini ve başta siyer olmak üzere tarih yazımını hızlandırmıştır.[82]

Hz. Ebû Bekir döneminden başlayarak itikadi, fıkhi ve günlük hayata dair hususlarda Sünnet'e başvurma ihtiyacının her geçen gün arttığı görülmektedir. İç isyanlar, Ridde hadiseleri, Sâsânî ve Doğu Roma imparatorluklarıyla girilen son derece önemli mücadeleler siyer ile ilgilenen bazı muhaddisleri Hz. Peygamber dönemi gaza ve seriyyelerine dair hadisleri müstakil eserler şeklinde tedvin etmeye sevk etmiştir. Bu nedenle Fayda, tâbiîn devri muhaddislerinin meġāzî alanının öncüleri olduğunu ifade etmektedir.[83]

Fıkhi meselelerin çözümünde Hz. Peygamber'in hayatından deliller getirilmesi kuşkusuz siyerin gelişimine katkı sunmuştur. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde hicret, tarih ve takvim başlangıcı olarak kabul edilmiş, bu durum siyer hadiselerinin kronolojik olarak tespit edilmesine imkân sağlamıştır.[84] Yine Hz. Ömer'in kurduğu Dîvânü'l-Atâ sisteminde, sahabeden kimin hangi savaşlara katıldığının ve yaptığı diğer hizmetlerin bilinmesi gerektiği için siyer ilmine duyulan ihtiyaç artmıştır.[85]

---

[81] Bunlardan bazıları için bk. Fuat Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2015), 1/314–327.
[82] Nihal Şahin Utku, "Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer", *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2013), 271.
[83] Fayda, "Siyer, İlk Telif Çalışmaları", 358.
[84] Fayda, "Siyer Yazımında İlkler", 112.
[85] Fayda, "Siyer ve Megāzî", 37/320–321; Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, 2/173-174.

Hz. Osman'ın katli ile başlayan türlü ihtilaflar, ortaya çıkan fırkalar tarafından uydurulan haberler, Müslümanların fetih topraklarında yaşayan gayrimüslimlerle çeşitli konularda girdikleri tartışmalar da siyere olan alakanın artarak devam etmesini sağlamıştır.[86]

Bir kısmı yazılı (sahifeler), çoğu ise şifahi olarak aktarılan siyer malzemesi tâbiîn âlimleri tarafından kayıt altına alınmış (risaleler), Halife Ömer b. Abdilaziz'in (öl. 101/720) emri ile de hadis ilmi kapsamında İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742) ve ekibi tarafından tedvin edilmeye başlanmıştır.[87] Hicri 2. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Musâ b. 'Ukbe (öl. 141/758) ve İbn İsḥâk'ın meġāzîleri gibi eserlerin telif edildiği görülmektedir. Bu arada 'Urve'nin rivayetlerinin Zührî,[88] Mûsâ b. 'Ukbe[89] ve İbn İsḥâk'a[90] kaynaklık ettiği unutulmamalıdır. Zührî ve Musâ'nın eserleri günümüze müstakil olarak ulaşamamışsa da kendilerinden nakledilenler, hadis külliyatlarında ve bazı siyer ve tarih kitaplarında varlıklarını muhafaza edebilmişlerdir.[91]

Emevîlerin sonu ile Abbâsîlerin ilk asrında siyer yazımı İbn İsḥâk'ın (öl. 151/768) *Kitâbü'l-Meġāzî*'si *(Sîretü İbn İsḥâḳ, el-Mübtedeʾ ve'l-mebʿaṯ ve'l-meġāzî)* ve İbn Hişâm'ın (öl. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye*'si *(Sîretü İbn Hişâm, Sîretü Resûlillâh)* ile kronolojik bir hal almaya başlamış; Ḫalîfe b. Ḫayyâṭ'ın (öl. 240/854) et-Târîḫ adlı eserleriyle de tam anlamıyla kronolojik bir nitelik kazanmıştır. İbn Sa'd'ın *Kitâbü'ṭ-Ṭabaḳāti'l-kebîr (eṭ-Ṭabaḳātü'l-kübrâ)* isimli kitabından

[86] Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, 19; Fayda, "Siyer Yazımında İlkler", 114.
[87] İbn Ebî Ḫayseme, *et-Târiḫu'l-kebîr*; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmiʿu beyâni'l-ʿilm ve faẓlihî ve mâ yenbaġī fi rivâyetihî ve ḥamlihî*, thk. Müs'ad Abdülhamid Muhammed es-Sa'denî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), 107; İbn Ḥacer, *Feṭḥu'l-bârî*, 1/208.
[88] İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî*, *İlk Dönem İslâm Tarihinde Savaşlar*, çev. Mehmet Nur Akdoğan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 50, 62, 71, 76, 93, 95-96, 98-99, 103, 116, 130, 143, 164-165, 180.
[89] Anthony, *Ma'mar ibn Râshid*, 62, 102, 110, 196, 233.
[90] İbn İsḥâk, *es-Sîre*, 95, 117, 186, 216, 219. İbn İsḥâk, 'Urve'nin oğlu Hişâm'ın babasından naklettiği 17 rivayete daha eserinde yer vermiştir.
[91] İbn İsḥâk, *es-Sîre*, Mukaddime, 8-9; Vâḳıdî, *el-Meġāzî*, Mukaddime, 24; Öz, "Mûsâ b. Ukbe", EK-2/321-322; Büşra Yıldırım, *Siyerin Öncüleri*, *Ma'mer b. Râşid* (İstanbul: Siyer Yayınlar, 2021), 66–69.

sonra konu bazlı (tasnif) ve karşılaştırmalı siyer eserleri telif edilmeye başlanmıştır.

1.5. Başlıca Siyer ve Meġāzî Âlimleri

Bu başlıkta meşhur siyer ve meġāzî âlimleri, doğup yaşadıkları yerler ve eserleri belirtilmiş, haklarında kısa bilgiler verilmiştir.

Ka'b el-Aḥbâr (öl. 32/652)

Aslen Yahudi olup, Benî İsrâîl'e dair aktardığı rivayetleri ile tanınır. Hz. Ömer döneminde Müslüman olmuş ve Medine'ye gelmiştir. Daha sonra Humus'a taşınmış ve burada vefat etmiştir. İbnü'l-Cevzî, el-Makdisî, Kisâî, Ezraḳī, Sa'lebî, İbnü'l-Esîr ve İbn Ḫaldûn gibi meşhur tarihçiler, peygamberler tarihi ve yaratılışla alakalı onun naklettiği pek çok rivayeti eserinde kullanmıştır.[92]

Abdullah b. Selâm (öl. 43/663)

Bir Yahudi âlimi olan İbn Selâm, Benî Kaynukâ' kabilesine mensuptur. Hicretin hemen başlarında Müslüman olmuştur. Birçok sahabî ve tâbiîn kendisinden hadis rivayet etmiştir. Peygamberler tarihi, kâinatın ve insanın yaratılışı, fiten, melâhim ve kıyamet alametleri ile alakalı rivayetlerinde geçmiş dininin ve kültürünün (İsrâiliyat) izlerine rastlamak mümkündür. Aktardığı hadislerde sikâ ve adl vasıflarını taşımakla birlikte İsrailiyat'a dair rivayetlerini siyer ve tarih usulü üzere değerlendirmek gerekir. Hz. Peygamber'e yönelttiği sorular ve cevapları *el-Mesâ'il* başlığıyla 1867'de Kahire'de basılmıştır. Kendisine nispet edilen büyü ile alakalı üç varaklık bir

[92] İbn Sa'd, *Ṭabaḳāt*, 7/445-446; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Ḳuteybe ed-Dîneverî, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1413/1992), 430; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 5/38; Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf, *Tehẕîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avâd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980/1400), 24/189-193; Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm*, 3/397-398; M. Yaşar Kandemir, "Kâ'b el-Ahbâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 24), 24/1-3.

risale ile sünnetten örnekler olan bir başka risalesi ise günümüze ulaşmıştır.[93]

'Urve b. ez-Zübeyr (öl. 94/713)

Annesi Esmâ bt. Ebî Bekir, babası ise Zübeyr b. el-'Âvvâm'dır. Medineli meşhur yedi fakih arasında yer alan 'Urve, siyer ile alakalı rivayetleri kayıt altına almıştır. Bütün hadis tenkitçileri tarafından güvenilir kabul edilen 'Urve; babası, annesi, teyzesi Hz. Âişe ve Hz. Ali başta olmak üzerek birçok sahabîden hadis almıştır. Oğlu Hişâm, "yetîmü 'Urve" olarak bilinen Ebü'l-Esved Muhammed b. Abdurrahman, İbn Şihâb ez-Zührî, Süleyman b. Yesâr, İbn Zekvân, Atâ b. Ebî Rebâh, Ömer b. Abdilazîz ve Ca'fer es-Sâdık kendisinden hadis alan âlimler arasındadır.[94] Teyzesi Hz. Âişe'nin yanında bir müddet kalan 'Urve, Hz. Peygamber'in aile efradı ile çok sayıda sahabîden meġāzî ve siyere dair bilgiler almış ve bir meġāzî telif etmiştir. Meġāzî'si günümüze ulaşmamışsa da İbnü'n-Nedîm, Hasan b. Osman ez-Ziyâdî'nin kitapları arasında *Meġāzî 'Urve b. ez-Zübeyr* isimli bir eser zikreder.[95] Talebesi Ebü'l-Esved el-Kureşî -ki babası Abdurrahman sahabenin küçüklerindendir-, Mısır'a yerleşmiş ve burada hocası 'Urve'nin *Meġāzî*'sini okutmuştur.[96]

'Urve, Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân ve Velîd b. Abdülmelik ile Velîd'in adamı İbn Ebî Hüneyde'nin, Hz. Peygamber'in gazveleri ve sîretine dair sorduğu hususları mektuplarla

[93] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/516-517; İbn Sa'd, *Ṭabaḳāt*, 2/352; Belâẕürî, *Ensâb*, 1/266; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-ṣaḥîḥayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 3/467-470; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aṣḥâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992), 3/921-923; İbn Seyyidü'n-Nâs, *'Uyûnü'l-eser*, 1/238-240; Mizzî, *Tehẕîbü'l-kemâl*, 15/74-75; İbn Ḥacer, *Fetḥu'l-bârî*, 7/129-131; Fayda, "Abdullah b. Selâm", 1/134-135.

[94] Aycan, "Urve b. Zübeyr", 42/183-185.

[95] Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, 1440/2019), 340.

[96] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşḳī, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnavût Riyasetinde Komisyon (Dımaşḳ: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 6/150.

cevaplamıştır.[97] İşte bu mektuplar siyerin ilk yazılı metinleri olarak kabul edilir.[98] Bu mevsuk rivayetler İbn İsḥâk, İbn Hişâm, Vâḳıdî, Belâẕurî, Ṭaberî, İbn Seyyidinnâs ve İbn Kesîr'in siyer ve tarihlerinde, Abdürrezzâk es-San'ânî ile İbn Ebî Şeybe'nin el-Muṣanneflerinde ve Ṣaḥîḥayn ile el-Muvaṭṭaʾ gibi hadis eserlerinde yer almıştır. 'Urve, Asr-ı Saâdet dışında ridde hadiseleri, Kādisiye ve Yermük muharebeleri gibi Hulefâ-i Râşidîn dönemine ait hadiselere de değinmiştir.[99] 'Urve, kaydettikleriyle kendisinden sonraki tedvin çalışmalarına kaynaklık etmiştir.[100]

Vehb b. Münebbih es-Ṣan'ânî (öl. 114/732)

Ebnâ[101] sınıfına mensuptur. Sahabî ve tâbiîn neslinden hadis rivayet etmiştir. Peygamberler tarihi ve İsrailiyât alanlarına hâkim olan müellif, aynı zamanda Kur'ân'a ve diğer semavi kitaplara da vâkıftır. Yunan, Süryani ve Himyerî dillerine hâkim olan Vehb, İsrailiyât alanında Ka'b el-Aḥbâr ve Abdullah b. Selam'dan daha bilgilidir. Abdürrezzâk, İbn Ebî Şeybe, İbn Kuteybe, İbn Kesîr ondan bu alanda rivayetlerde bulunmuşlardır.[102]

---

[97] Abdülmelik b. Mervân'a yazılan bir mektup için bk. Vâḳıdî, *el-Meġāzî*, Mukaddime, 20-21; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Ṭaberî el-Bağdâdî, *Târîḫu'r-rusül ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967), 2/328. İbn Ebî Hüneyd'e yazılan örnek bir mektup için bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/326; Süheylî, *Ravżü'l-ünüf*, 6/472.

[98] Fayda, "Siyer ve Megāzî", 37/321.

[99] Aycan, "Urve b. Zübeyr", 42/185.

[100] Ayrıntılı bilgi için bk. Aycan, "Urve b. Zübeyr", 42/183-185.

[101] Yemen'de İranlı askerlerin Yemenli kadınlarla evlenmesi neticesi doğan etnik ve sosyal zümre. Bk. Mustafa Fayda, "Ebnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/78-79.

[102] İbn Sa'd, *Ṭabaḳāt*, 5/543; İbn Ḳuteybe, *el-Ma'ârif*, 459; İbn 'Asâkir, *Târîḫ*, 63/366-403; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 7/140; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Ḫallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve en-bâ'ü ebnâ'i'z-zamân mimmâ sebete bi'n-naḳl evi's-semâʿ ev esbetehü'l-'ayân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1415/1994), 6/35-36; Mizzî, *Tehẕîbü'l-kemâl*, 31/140-162; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşḳī, *Mîzânü'l-i'tidâl fî naḳdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 4/352-354; Ebü'l-Fidâ' 'İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Ḳaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşḳī eş-Şâfiî, *et-Tekmîl fî maʿrifeti's-siḳāt ve'ż-żuʿafâʾ ve'l-mecâhîl*, thk. Şâdî b. Muhammed (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs, 1432/2011), 2/139-142. Vehb'in "*Meġāzî Resûlillâh*" isimli eseri hakkında bk; Mustafa Fayda, "Vehb b. Münebbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/609.

İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/741)

Medine'de dünyaya gelen Zührî, Kureyş'in Benî *Zühre* koluna mensuptur. Yirmiyi aşkın sahabîden, sahabe çocuklarından ve ileri gelen tâbîûn âlimlerinden ('Urve b. Zübeyr, Sa'îd b. el-Müseyyeb ve 'Ubeydullah b. Abdullah b. 'Utbe) hadis almış, sahip olduğu ilmi birikimi tedvin etmiştir. Siyer ve meġāzîye dair rivayetleri, sekiz yıl talebeliğini yaptığı 'Urve b. Zübeyr'den almıştır. Mâlik b. Enes *"Medine'de -bir kişi dışında- fakih ve muhaddise erişemedim."* demiş, *"O kimdir?"* sorusuna *"İbn Şihâb ez-Zührî"* cevabını vermiştir. Talebesi Ma'mer, hocası olan Zührî'ye *"Senin mevâlîden hadis almadığın iddia ediliyor"* deyince o: *"Muhakkak ki ben onlardan hadis rivayet ettim. Fakat Muhacir ve Ensâr'ın çocuklarını bulunca (hadis rivayetinde) onlara dayandım. Onlardan başkasını ne yapayım!"* demiştir. Yine onun talebeliği döneminde, senedi Hz. Peygamber'e ulaşan rivayetler ile sahabeden gelen haberleri "Sünnet" olarak algılayıp kayıt altına alması da siyer ilmi açısından önemlidir.[103]

Zührî ilerleyen yıllarda Şâm'a gitmiş; Dımaşk mescidinde bir mesele üzerine yaptığı mülahaza vesilesiyle halife Abdülmelik b. Mervân'a arz olunmuştur. İlmi seviyesini takdir eden halife Abdülmelik'in ona maaş bağlattığı kaydedilir. Bundan böyle devlet imkânlarıyla ilmi faaliyetlerini sürdüren Zührî, İslâmî ilimleri ilk tedvin eden kişi olarak bilinir. Bunu kendisine emreden halife Ömer b. Abdilaziz'dir.[104] O, hadislerle birlikte aynı zamanda siyer rivayetlerini de tedvin etmiştir.[105]

Zührî, talebelik yıllarından beri dinleyip kaydettiği siyer-meġāzî rivayetlerinin tâbiîn dönemine mevsuk bir şekilde aktarılmasında sağlam bir köprü vazifesi görmüştür. O, bizzat kaydettiği rivayetleri ezberledikten sonra imha etmişse de bunları talebelerine ezberletmiş,

[103] İbn Sa'd, *Ṭabaḳāt*, 2/388; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *et-Târîḫu'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han (Haydarabad: Dâiretü'l-Ma'ârifi'l-Osmâniyye, ts.), 1/220; Belâẕürî, *Ensâb*, 10/47-50.

[104] İbn 'Asâkir, *Târîḫ*, 55/294-387; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 7-231-235; Zehebî, *Siyer*, 5/326.

[105] Halit Özkan, "Zührî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/544-549.

yazdırmış, kendisine arz etmelerinin ardından da rivayet hakkı tanıyarak siyer ilminin yazılı bir şekilde nakledilmesini sağlamıştır.[106]

Zührî'nin meġāzîye dair müstakil bir eseri olup olmadığına dair görüşler vardır.[107] Fakat Mûsâ b. 'Ukbe, İbn İsḥâk ve Ma'mer b. Râşid gibi talebelerinin bu alanda birer eser telif ettikleri bilinmektedir.

Mûsâ b. 'Ukbe (öl. 141/758)

Zehebî, meġāzî sahasında ilk eser telif eden müellifin Mûsâ olduğunu kaydeder.[108] Günümüze müstakil olarak ulaşmayan *Kitâbü'l-Meġāzî*'si "en sahih meġāzî" olarak nitelendirilir.[109]

Muhammed b. İsḥâk (öl. 151/768)

İbn İsḥâk, Medine doğumludur. İlim ehli bir aileye (babası, amcaları ve kardeşleri) mensuptur. İncil ve Tevrat okumayı Medine'de, Süryanice'yi ise Mısır'da öğrenmiştir. Onun, birçoğu sahabe çocuğu olmak üzere yüz civarında Medineli raviden hadis aldığı kaydedilir. Sahabeden Enes b. Mâlik'i gördüğü, Sa'îd b. el-Müseyyeb başta olmak üzere Âsım b. Ömer b. Katâde, Kāsım b. Muhammed b. Ebû Bekir, Yezîd b. Rûmân, Muhammed b. İbrâhim et-Teymî, Ebân b. Osman b. Affân, Muhammed el-Bâkır, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Ömer'in mevlâsı Nâfi', Atâ b. Yesâr, Abdurrahman b. Esved, Sâlim b. Abdullah b. Ömer ve İbn Şihâb ez-Zührî'den hadis, siyer ve meġāzî, şiir, eyyâmü'l-Arab ve ensâb dersleri almıştır. Cerh ve ta'dîl âlimleri onun hakkında *"Meġāzî ve Siyer'de müracaat kaynağıdır"* demişlerdir. Ona yöneltilen en ağır tenkit, hadisi aldığı râviyi ya da şeyhi atlayarak ilk râvinin adıyla nakletmesidir (tedlîs). Fakat bu durum, tarih ve hadis usulü arasındaki farktan kaynaklanmaktadır.[110]

---

[106] Firdevs Yıldız, *Siyerin Öncüleri, İbn Şihâb ez-Zührî* (İstanbul: Siyer Yayınlar, 2021), 89-90, 119.
[107] Zührî'ye nispet edilen meġāzî hakkındaki görüşler için bk. Yıldız, *ez-Zührî*, 86–99.
[108] Zehebî, *Siyer*, 6/114.
[109] Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 4/11; Çelebi, *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, 2/1746. Hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Öz, "Mûsâ b. Ukbe", EK-2/321-322.
[110] Mustafa Fayda, "İbn İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/93-96.

İbn İsḥâk, Abbasîler döneminde Medine'den ayrılarak önce el-Cezîre'ye ardından da Kûfe ve Ḥîre'ye gitmiştir. Kûfe'de iken meşhur fakih Ebû Yusuf ve pek çok tanınmış ismin kendisinden meġāzî dersi aldığı bilinmektedir. Daha sonra Abbasî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un oğlu Muhammed'in (el-Mehdî) hocalığını yapmaya başlamış, yine Halife Mansûr'un talebi üzerine başlangıçtan o zamana kadarki hadiseleri konu edinen bir eser (*Kitâbü'l-Meġāzî*) kaleme almıştır. Bağdat kurulunca buraya yerleşen İbn İsḥâk vefatına kadar burada hadis ilmiyle meşgul olmuş ve *es-Sîre*'sini okutmayı sürdürmüştür. Yüz otuzu aşkın kişi, kendisinden hadis ve meġāzî rivayet etmiştir. Eseri *Kitâbü'l-Meġāzî*, o daha hayatta iken ilim dünyasında tanınmasına, altmış civarında kişi tarafından rivayet edilmesine ve sonraki dönemlerde on âlimin bu eserin nüshasına sahip olmasına rağmen bir bütün olarak günümüze ulaşamamıştır. Fakat eserinin büyük bir bölümünün talebelerinin kaydettikleri sayesinde elimizde olduğu söylenebilir.[111]

Hadiste ve siyer-megāzîde üstadı kabul edilen İbn Şihâb ez-Zührî onun hakkında *"Meġāzî ilmini talep eden kişinin, İbn İshak'a müracaat etmesi gerekir.",*[112] *"İbn İshak hayatta olduğu sürece Medine'de ilim ortadan kalkmaz"* derken, İmam Şâfiî *"Meġāzîde ihtisas yapmak isteyen Muhammed b. İshak'a muhtaçtır"* sözleriyle onu övmüştür.[113] İbn Sa'd'a göre o, meġāzî rivayetlerini bir araya getiren ilk kişidir.[114]

Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî (öl. 153/770)

Basra'da dünyaya gelen Ma'mer, Ezd kabilesinin kölesidir. On dört yaşında iken ilim tahsiline başlamış, daha sonra efendisinin talebi

[111] Süheylî, *Ravżü'l-ünüf*, 1/21; Fayda, "İbn İshak", 20/93-96.

[112] Buḫârî, *et-Târîḫu'l-kebîr*, 40; Süheylî, *Ravżü'l-ünüf*, 1/37; İbn Ḫallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/276; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/501.

[113] Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târîḫu Baġdâd*, thk. Mustafa Abdülkâdir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/235; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 8/158; Mizzî, *Tehẕîbü'l-kemâl*, 24/412; Zehebî, *Siyer*, 7/36; Ebû Bekr Ḳutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minaḥi'l-Muḥammediyye* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, ts), 1/8.

[114] Mizzî, *Tehẕîbü'l-kemâl*, 24/426; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşḳī, *Tezhîbü tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Ganîm Abbâs Ganîm – Mecdî es-Seyyid Emin (Kahire: el-Fâruku'l-Hadîse, 1425/2004), 8/31.

üzerine ticaret için pek çok yere gitmiştir. Seyahatleri esnasında buralardaki âlimlerden istifade etmesini bilmiştir. Hadis, tefsir, fıkıh gibi alanlarda yirmiyi aşkın hocası olan Ma'mer, meġāzî ve siyer alanında Medine'de karşılaştığı İbn Şihâb ez-Zührî'den olabildiğince istifade etmiştir. İlerleyen zamanda San'â şehrine yerleşen Ma'mer, burada meşhur âlim Abdürrezzâk es-San'ânî'yi yetiştirmiştir. Abdullah b. Mübârek, Süfyân es-Sevrî ve Vâḳıdî talebeleri arasında yer alır. Ma'mer'in hocası Zührî'den meġāzîye dair aldığı rivayetler ve Zührî dışındakilerden aktardıkları, Abdürrezzâk'ın *el-Muṣannef* isimli meşhur eserinin *Kitâbü'l-Meġāzî* bölümünde geçmektedir.[115] Buna göre *el-Muṣannef*'in *Kitâbü'l-Meġāzî* bölümde yer alan 141 rivayetin 94'ü Zührî'ye, 42'si Ma'mer'e, 5'i ise Abdürrezzâk'a aittir.[116]

Vâḳıdî (öl. 207/822)

Vâḳıdî, Siyer ilminde "imam" olarak kabul edilir. Onun meġāzî, siyer ve tarih alanlarındaki rivayetleri muteber kabul edilmiştir. Akâid ve ahkâm konularındaki rivayetleri ise temkinle karşılanır, çoğu kez de kabul edilmez. *Kitâbü'l-Meġāzî, Kitâbü'r-Ridde, Futûhu'ş-Şâm* isimli eserleri meşhurdur.[117]

Abdülmelik b. Hişâm (öl. 218/833)

İbn Hişâm aslen Yemenlidir. Hocası, İbn İsḥâk'ın önde gelen talebelerinden Ziyâd b. Abdullah el-Bekkâî'dir. İbn Hişâm şöhretini İbn İsḥâk'ın eserini *es-Sîretü'n-Nebeviyye* ismiyle tertip etmesine borçludur. Bunu da İbn İsḥâk'ın en muteber talebesi ve kendisinin de hocası olan el-Bekkâî'nin *"Kûfî-Bağdâdî"* diye bilinen İbn İsḥâk'ın eseri[118] ile yapabilmiştir. İbn Hişam, bu nüshayı kısaltmış, aynı zamanda bazı ilavelerde de bulunmuştur. Bu haliyle eseri zaman içerisinde *Sîretü İbn Hişâm* ve *Tehẕîbü İbn Hişâm* şeklinde de

[115] Yıldırım, *Ma'mer b. Râşid*, 21–35; Yıldız, *ez-Zührî*, 87–99.
[116] Yıldırım, *Ma'mer b. Râşid*, 43–44.
[117] Fayda, "Vâkıdî", 42/471-475.
[118] Zehebî, *Siyer*, 9/5.

isimlendirilmiştir. Önemli müellifler bu kitabı, Hz. Peygamber'in hayatına ait en sahih ve en muteber siyer eseri olarak vasfetmişlerdir.[119]

Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî (öl. 230/845)

Basra doğumlu olan İbn Sa'd, Hz. Abbas ailesi azatlılarındandır. Tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn döneminin önemli âlimlerinden dinî ilimler, Arap dili ve edebiyatı üzerine dersler almış, hadis ve ahbâr öğrenmek için ise Kûfe, Medine ve Mekke'ye gitmiştir. Haremeyn'de bulunduğu sırada gazve ve seriyyelerin vuku bulduğu yerleri bizzat incelediği bilinmektedir. Daha sonra Rakka ve Dımaşk'a giden İbn Sa'd en son Bağdat'a yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Bağdat'ta iken hocası Vâḳıdî'nin kâtipliğini yaptığından kendisine *"Kâtibü'l-Vâḳıdî"* lakabı verilmiştir. Onun, Bağdat âlimlerinden kıraat, dil, ensâb ve tarih alanlarında istifade ettiği görülür. Ayrıca cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından sika kabul edilen muhaddislerden hadis alması kendisine olan güveni arttırmıştır. En tanınmış eseri *et-Tabaḳâtü'l-kübrâ*'dır. Eserin baş kısmını (ilk iki cildi) Ahbâru'n-Nebî'ye, devamını ise ashap ve tâbiîn tabakasına ayırmıştır. Son kısımda (sekizinci cilt) ise hanım sahabîlerden bahsetmektedir. Siyer-i Nebî kısmını yazarken İbn İsḥâk, Ebû Ma'şer es-Sindî, Mûsâ b. 'Ukbe ve hocası Vâḳıdî'nin meġāzîlerinden önemli oranda istifade etmiştir. İbn İshak'ın hadiseleri kronolojik olarak sıralamasından farklı olarak; İslâm'a davet mektupları, Medine'ye gelen heyetler, Hz. Peygamber'in Tevrât ve İncil'deki vasıfları, gazve ve seriyyeleri gibi aynı konuları bir araya getirerek topluca sunmuştur. Bu değerli eser, talebeleri sayesinde günümüze ulaşmıştır.[120]

Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî (öl. 463/1071)

İbn 'Abdülberr, Endülüslü bir muhaddis, münekkid, edîb, mü'errih ve fakihtir. O, siyer alanında Endülüs'te ilk eser telif edenlerden birisidir. *ed-Dürer fi'ḫtiṣâri'l-meġāzî ve's-siyer* isimli

[119] Fayda, "İbn Hişâm", 20/71–73.
[120] Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/294-297.

eserinde, İbn İshak'ın *el-Meġāzî*'sini temel almış, Mûsâ b. 'Ukbe ve Vâḳıdî'den istifade etmiştir. Hadiseleri ele alırken Kur'ân ayetleri ile esbâb-ı nüzûlü dikkate aldığı görülür. Şöhret kazanan bu eserinden Endülüs'te İbn Ḥazm (*Cevâmiʿu's-sîre*'de), Süheylî (*er-Ravżü'l-ünüf*'te), Kelâî (*el-İḳtifâʾ bi-sîreti'l-Muṣṭafâ*'da), Doğu'da İbn Seyyidünnâs (*ʿUyûnü'l-eṯer*'de), Ali b. Muhammed el-Hâzin (*er-Ravż ve'l-ḥadâʾiḳ*'ta), eş-Şâmî (*Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*'da) önemli oranda iktibasta bulunmuştur.[121]

Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî el-Endelüsî (öl. 734/1334)

Kahire'de dünyaya gelen İbn Seyyidünnâs, öğrenimini Kahire'de tamamlamış ve pek çok hocadan erken yaşta icazet almıştır. Hadis, fıkıh ve Arap dili tahsili için İskenderiye, Şâm ve Hicaz'da bulunmuş; yine Endülüs, Irak ve İfrîkiyeli çok sayıda âlimden icazet almaya muvaffak olmuştur. Ömrünün sonuna kadar Kahire medreselerinde hadis okuttuğu kaydedilir. O, Mısır diyarının hâfızı olarak kabul edilmiştir.

Siyere dair *ʿUyûnü'l-eṯer fî fünûni'l-meġāzî ve'ş-şemâʾil ve's-siyer* isimli eserini kaleme alırken kendisine ulaşan çok sayıdaki meşhur siyer eserinden istifade etmiştir. Eserin yazımında muhteva ve hadiseleri sıralama noktasında daha çok İbn İshak'ın *es-Sîre*'sini esas aldığı görülmektedir. Farklı olarak, ele aldığı konularda önce *Kütübü's-Sitte*'de daha sonra da diğer hadis kitaplarında geçen rivayetlere (senetleriyle birlikte) yer vermiştir. Bu yönüyle onun, siyeri belli oranda hadislerle inşa etmeye çalıştığı söylenebilir. Ancak o da diğer siyer müellifleri gibi Hz. Peygamber'in hayatını doğumundan vefatına yazabilmek için Mûsâ b. 'Ukbe, İbn Âiz ve diğerlerinin

[121] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *ed-Dürer fi'ḫtişâri'l-meġāzî ve's-siyer*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dâru'l-Maʿârif, 1403/1983), 38; Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/269-272.

meġāzîlerinden, tabakât ve ensâb kitaplarından istifade etmek zorunda kalmıştır.[122]

İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350)

İslâmî ilimlerde söz sahibi olan ve pek çok eser telif eden bir Hanbeli âlimidir. Siyere dair kaleme aldığı *Zâdü'l-meâd fî hedyi ḫayri'l-'ibâd*, Hz. Peygamber'in günlük hayatı ve uygulamalarına bakılarak dinî, ahlaki, hukuki hükümlerin çıkarıldığı ansiklopedik bir eserdir.[123]

Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (öl. 923/1517)

Kâtip Çelebi'nin değerlendirmesine göre Kastallânî'nin kaleme aldığı *el-Mevâhibu'l-ledünniyye bi'l-minaḥi'l-Muḥammediyye* isimli siyer kitabı çok değerli ve faydalıdır, alanında benzeri yoktur.[124]

Muhammed b. Yûsuf b. Alî eş-Şâmî (öl. 942/1536)

Müellifin eseri olan *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd, es-Siretü'ş-Şamiyye* olarak da bilinir. *es-Siretü'ş-Şamiyye* en kapsamlı siyer eserlerinden biridir. Eserde çok sayıda (111) ana ve (1541) alt başlık yer alır.[125] Kâtib Çelebi bu eseri, müteahhirîn dönemi âlimlerinin siyer hakkında telif ettiği kitapların en güzeli ve en kapsamlısı olarak niteler. Şâmî bu eseri yazarken üç yüzden fazla kaynaktan istifade etmiştir.[126]

[122] M. Yaşar Kandemir, "İbn Seyyidünnâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/316-318.
[123] H. Yunus Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/123-127.
[124] Kâtib Çelebi, *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, 2/1896.
[125] İbrahim Barca, "Çeviri Eleştiriciliğine Uygulamalı Bir Örnek Olarak Eş-Şâmî'nin "Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd" Adlı Eserinin Türkçe Çevirisinin Eleştirisi", *Şarkiyat Mecmuası* 24/1 (2014), 13–14.
[126] Kâtib Çelebi, *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, 2/978.

Kâdı Hüseyin b. Muhammed ed-Diyârbekrî (öl. 990/1582)

Müellif, genel bir tarih niteliğindeki *Târîḫu'l-ḫamîs fî aḥvâli enfesi nefîs* isimli eserinde siyere önemli bir yer ayırmıştır. Bu eser *"el-Ḫamîs"* olarak da bilinir.[127]

Ali b. Burhâniddîn el-Halebî (öl. 1044/1635)

Müelifin siyere dair eseri *İnsânü'l-'uyûn fî sîret-i emîni'l-me'mûn* adını taşır. *"Siyer-i Halebî"* diye de meşhurdur.[128]

Sonuç

Doğumundan vefatına kadar Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen Siyer ilmi ana (Kur'ân, hadis) ve diğer (sahifeler, Eyyâmü'l-Arab, şiir, sözlü rivayetler) kaynaklar etrafında şekillenmeye başlamıştır. Şifahi kültürün hâkim olduğu Hicaz ve yakın havzasında Hz. Peygamber'in hayatının bilinme ihtiyacı, başta Kur'ân'ın bu hususta ki teşviki ve onun vefatından sonraki olağanüstü gelişmelerle orantılı olarak artmıştır.

Hadislerde *siyer ve meġāzî* kategorisinde yer alan siyer rivayetleri bu bağlamda kayıt altına alınmıştır. Ancak hadislerin söz, davranış ve belli konulara odaklandığı, bu sebeple bir Hz. Peygamber bibliyografyası inşasının sadece hadislerle mümkün olmadığı için

Sadece hadislerle siyerin inşası mümkün olmadığı için Hadis usulü kriterlerine tam olarak uymayanlar ise siyer ve meġāzî âlimlerinin dönemin tarih ilmi kriterlerine ve telfîḳ, tedlis gibi rivayetleri kısaltan yöntemler Sahifeler halinde başlayıp giderek hacmi genişleyen fakat kapsamlı bir kitap olmaktan ziyade, bir ya da daha fazla konunun ele alındığı teliflerle gelişen siyer yazıcılığı zamanla ilmî bir hüviyet kazanmıştır. Bu süreçte alanla ilgili çalışmalar yapan

[127] Abdülkerim Özaydın, "Diyarbekrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/472-473.
[128] Şükrü Selim Has, "Halebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/231-232.

âlimler -İslâmî ilim geleneğine ve usullerine bağlı kalmak kaydıyla- tarih yazıcılığının bir gereği olarak birtakım yöntemlere (telfîḳ, tedlis) başvurmak zorunda kalmışlardır. Hicri 2. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise usul, kronoloji ve konu bütünlüğünün gözetildiği kapsamlı meġāzî ve siyer eserlerinin kaleme alındığı görülmektedir.

Siyere dair hicri ilk asrın sonlarında tedvin edilmeye başlanan rivayetler ikinci asrın ilk çeyreğinde tasnif edilme sürecine girmiştir. Bu dönemden sonra birçoğu günümüze ulaşan pek çok siyer ve meġāzî eseri telif edilmeye başlanmıştır.

Kaynakça

‘Abdürrezzâḳ, Ebû Bekr ‘Abdurrezzâḳ b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-Ṣan‘ânî el-Ḥimyerî. el-Muṣannef. thk. Habîburrahmân el-Azamî. 11 Cilt. Beyrut, 1403/1982.

Akyürek, Yunus. “Siyer İlmi Açısından Sahâbe Nesli Ṣaḥîfelerinin Oluşum Süreci ve Mahiyeti”. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 27/2 (Aralık 2023), 706-725. https://doi.org/10.18505/cuid.1326558.

‘Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Maḥmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-‘Aynî. ‘Umdetü’l-kārî şerḥu ṣaḥîḥ-i Buḫârî. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabiyyi, ts.

Anthony, Sean W. The Expenditions an Early Biography of Muhammad by Ma’mar ibn Râshid According to the Recension of ‘Abd al-Razzâq al-San’ânî. New York: New York University Press, 2014.

Apaydın, H. Yunus. “İbn Kayyim el-Cevziyye”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/123-127. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Aycan, İrfan. “Urve b. Zübeyr”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Barca, İbrahim. “Çeviri Eleştiriciliğine Uygulamalı Bir Örnek Olarak Eş-Şâmî’nin “Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sîreti Hayri’l-‘İbâd” Adlı Eserinin Türkçe Çevirisinin Eleştirisi”. Şarkiyat Mecmuası 24/1 (2014), 1-32.

Belâẕürî, Ebü’l-Ḥasen Ahmed b. Yaḥyâ b. Câbir b. Dâvûd. Ensâbü’l-eşrâf. thk. Süheyl Zükkâr – Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1417/1996.

Buḫârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî. el-Câmiʿu’ṣ-ṣaḥîḥ. thk. Muhammed b. Nâsır. 9 Cilt. Dâru Davkı’n-Necât, 1422/2001.

Buḫârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî. et-Târîḫu’l-kebîr. thk. Muhammed Abdülmuîd Han. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiretü’l-Ma‘ârifi’l-Osmâniyye, ts.

Câsim, Leys Suûd. “İbn Abdülber en-Nemerî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19/269-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Çelik, Ali. “Kuran ve Sünnet’in Doğru Anlaşılmasında Sîret’in Önemi”. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 3 (2003), 5–16.

Durmuş, İsmail. "Şiir". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 39/144-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. Sünen-i Ebî Dâvûd. thk. Şuayb Arnavud – Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 1430/2009.

Ebû Ḫayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Ḫayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî. et-Târiḫu'l-kebîr (Târiḫ İbn Ebî Ḫayseme). thk. Salah b. Fethi Hilal. 2 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadisiyye, 1427/2006.

el-A'zamî, M. Mustafâ. İlk Devir Hadis Edebiyatı. çev. Hulûsi Yavuz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

Ezraḳī, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed. Aḫbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-'âsâr. thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.

Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Selâm". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 1/134-135. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Fayda, Mustafa. "Allah'ın Emriyle Siyer Başlar: Siyer Yazımında İlkler". ed. Levent Öztürk. İstanbul: Siyer Yayınlar, 2022.

Fayda, Mustafa. "Ebnâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10/78-79. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Fayda, Mustafa. "İbn Hişâm". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/71-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Fayda, Mustafa. "İbn İshak". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/93-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Fayda, Mustafa. "İbn Sa'd". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/294-297. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Fayda, Mustafa. "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları". Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu. ed. Ömer Yiğitbaşı. İzmir, 16-18 Eylül, 1985.

Fayda, Mustafa. "Siyer ve Megāzî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37/319-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Fayda, Mustafa. "Vâkıdî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/471-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Fayda, Mustafa. "Vehb b. Münebbih". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/608-610. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Günaltay, Şemseddin. İslam Tarihinin Kaynakları: Tarih ve Müverrihler. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.

Ḥâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî. el-Müstedrek ‘ale’s-ṣaḥîḥayn. thk. Mustafâ Abdülkâdir ‘Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411/1990.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. Kitâbü'l-'Ayn, thk. Mehdî el-Mahzûmî – İbrahim es-Sâmirâî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.

Hamidullah, Muhammed. İslâmda Devlet İdaresi. çev. Kemal Kuşcu. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1963.

Has, Şükrü Selim. “Halebî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 15/231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Ḫaṭîb el-Baġdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. el-Câmiʿ li-aḫlâḳı’r-râvî ve âdâbi’s-sâmiʿ. thk. Mahmûd et-Tahhân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü’l-Ma‘ârif, ts.

Ḫaṭîb el-Baġdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. Târîḫu Baġdâd. thk. Mustafa Abdülkâdir Ata. 24 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417/1996.

Hıdır, Özcan. “Oryantalistlerin Rasyonel-Skeptik Yönetimi ve Türkiye’deki Siret Yazıcılığına Etkisi”. Sîret Sempozyumu I, Türkiye’de Sîret Yazıcılığı. ed. Tahsin Koçyiğit. 593–624. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Hizmetli, Sabri. “Siyer ve İslam Tarihçiliği Üzerine”. Diyanet Dergisi 25/4 (1989), 311–362.

İbn ‘Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. ed-Dürer fi’ḫtiṣâri’l-meġāzî ve’s-siyer. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dâru’l-Ma’ârif, 1403/1983.

İbn ‘Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. el-İstîʿâb fî ma‘rifeti’l-aṣḥâb. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1412/1992.

İbn ‘Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. Câmiʿu beyâni’l-ʿilm ve faẓlihî ve mâ yenbaġī fî rivâyetihî ve ḥamlihî. thk. Müs‘ad Abdülhamid Muhammed es-Sa‘denî. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421/2000.

İbn ʻAbdilhakem, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdilhakem el-Mısrî. Sîretü Ömer b. Abdilaziz ʻalâ mâ ravâhü el-İmâm Mâlik b. Enes ve ashâbühû. thk. Ahmed Ubeyd. Beyrut: ʻÂlemü'l-Kütüb, 1404/1984.

İbn ʻAsâkir, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşḳī eş-Şâmî. Târîḫu medîneti Dımaşḳ. thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. Muʿcemü meḳāyîsi'l-luġa. thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986.

İbn Ḥabîb, Ebû Caʻfer Muhammed b. Ḥabîb b. Ümeyye b. ʻAmr el-Hâşimî. el-Münemmaḳ fî aḫbâri Ḳureyş. thk. Hurşid Ahmed Faruk. Beyrut: İlmü'l-Kütüb, 1405/1985.

İbn Ḥacer, Ebü'l-Fażl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-ʻAsḳalânî. Fetḥu'l-bârî şerḥu ṣaḥîḥi'l-Buḫârî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Maʻrife, 1379/1959.

İbn Ḫallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Ḫallikân el-Bermekî el-İrbilî. Vefeyâtü'l-aʻyân ve en-bâ'ü ebnâ'i'z-zamân mimmâ sebete bi'n-naḳl evi's-semâʻ ev esbetehü'l-ʻayân. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1415/1994.

İbn Ḥanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. Müsned el-İmâm Ahmed b. Ḥanbel. thk. Şuayb el-Arnavût – Âdil Mürşid. 45 Cilt. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saʻîd b. Ḥazm el-Endelüsî el-Kurtubî. Cemheretü ensâbi'l-ʻArab. thk. Komisyon. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

İbn Ḥibbân, Ebû Ḥâtim Muhammed b. Ḥibbân b. Ahmed el-Büstî. es-Sikât. thk. Muhammed Abdülmuîd Han. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maʻârifi'l-Osmâniyye, 1393/1973.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Ḥimyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. es-Sîretü'n-Nebeviyye. thk. Mustafa es-Sekâ vd. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955.

İbn İsḥâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsḥâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muṭṭalibî el-Kureşî el-Medenî. Kitâbü's-Siyer ve'l-meġāzî. thk. Süheyl Zükkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' 'İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Ḳaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşḳī eş-Şâfiî. et-Tekmîl

fî maʿrifeti’s-siḳāt ve’ż-żuʿafâʾ ve’l-mecâhîl. thk. Şâdî b. Muhammed. 4 Cilt. Yemen: Merkezü’n-Nu‘mân li’l-Buhûs, 1432/2011.

İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ ‘İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Ḳaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî ed-Dımaşḳī eş-Şâfiî. el-Bidâye ve’n-nihâye. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997.

İbn Ḳuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Ḳuteybe ed-Dîneverî. el-Ma‘ârif. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey’etü’l-Mısriyye, 1413/1992.

İbn Manẓûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. Lisânu’l-‘Arab. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.

İbn Sa‘d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa‘d b. Menî‘ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. Ṭabaḳātü’l-kübrâ. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.

İbn Seyyidi’n-Nâs, Ebü’l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya‘merî. ‘Uyûnü’l-eser fî fünûni’l-meġāzî ve’ş-şemâ’il ve’s-siyer. thk. İbrahim Muhammed Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1414/1993.

İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Baġdâdî. el-Muntaẓam fî târîḫi’l-ümem ve’l-mülûk. thk. Muhammed Abdülkâdir ‘Atâ – Mustafa Abdülkâdir ‘Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1412/1992.

İbnü’n-Nedîm, Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya‘kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. el-Fihrist. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, 1440/2019.

İsfahânî, Ebû Nu‘aym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. Delâilü’n-nübüvve. thk. Muhammed Ravvâs Kal‘acî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’n-Nefâ’is, 1406/1986.

Kandemir, M. Yaşar. “İbn Seyyidünnâs”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/316-318. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kandemir, M. Yaşar. “Kâ’b el-Ahbâr”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 24/1-3. İstanbul: TDV Yayınları, 24.

Kapar, Mehmet Ali. “Eyyâmü’l-Arab”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12/14-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Ḳasṭallânî, Ebû Bekr Ḳutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî. el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minaḥi'l-Muḥammediyye. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, ts.

Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdillah. Keşfü'ẕ-ẓunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn. 6 Cilt. Bağdat: Mektebü'l-Müsennâ, 1360/1941.

Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî. Cemheretü ensâbi'l-'Arab. b.y., ts.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî. et-Terâtîbü'l-idâriyye. thk. Abdullah el-Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.

Kütükoğlu, Mübahat S. "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 8/507-508. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Maḳdisî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Îsâ, Sîretü Cerîr b. Abdillâh el-Becelî, (El Yazması)

Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî. el-Câmi'. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. Tehẕîbü'l-kemâl fî esmâʾi'r-ricâl. thk. Beşşâr Avâd. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980/1400.

Mûsâ b. 'Ukbe. el-Meġāzî. thk. Muhammed Bâkşîş Ebû Mâlik. Agadir: y.y., 1415/1994.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. el-Câmi'u'ṣ-ṣaḥîḥ. thk. Muhammed Fuad el-Bâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyyi, 1412/1991.

Nedvî, Süleyman en-Nedvî el-Hüseynî. Sîretü's-Seyyide 'Âişe Ümmi'l-Mü'minîn, thk. Muhammed Hafız en-Nedvî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1424/2003.

Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî. Tılbetü't-talebe fi'l-ıstılâhâti'l-fıkhiyye. Bağdat: Matbaatü'l-Âmire, 1311/1893.

Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb. thk. Muhammed Cabir Abdu'l-Ân el-Hînî. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'ik el-Kavmiyye, 1423/2002.

Oruçoğlu, İlhami. "Hz. Peygamber'in Aşırı Yüceltildiğine Dair İddiaların Analizi". Social Sciences Studies Journal 5/40 (2019), 4029–4036.

Öz, Şaban. "Mûsâ b. Ukbe". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. EK-2/321-322. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Özaydın, Abdülkerim. "Diyarbekrî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 9/472-473. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Özdemir, Mehmet. "Siyer Yazıcılığı Üzerine". Milel ve Nihal 4/3 (2007), 129–162.

Özkan, Halit. "Zührî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44/544-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Sezgin, Fuat. Târîḫu't-türâs̱i'l-ʿArabî. çev. Mahmud Fehmi Hicâzî. 4 Cilt. Riyad: Câmi'atü el-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1411/1991.

Sezgin, Fuat. Arap-İslâm Bilimleri Tarihi. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2. Basım, 2015.

Süheylî, Ebü'l-Kāsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekī. er-Ravżü'l-ünüf fî şerḥi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyyi, 1412/1991.

Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâfiî. Sübülü'l-hüdâ ve'r-raşâd fî sîreti ḫayri'l-'ıbâd: es-Sîretü'ş-Şâmiyye. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.

Şulul, Kasım. Siyer Usûlü: Temel Terimler, Kaynaklar ve Meseleler. ed. Cevher Şulul. İstanbul: Siyer Yayınları, 3. Basım, 2021.

Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Ṭaberî el-Bağdâdî. Târîḫu'r-rusül ve'l-mülûk. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967.

Utku, Nihal Şahin. "Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer". M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi 44/1 (2013), 263–290.

Vâḳıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâḳıd el-Eslemî el-Medenî. el-Meġāzî. thk. Marsden Cons. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.

Vâḳıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâḳıd el-Eslemî el-Medenî. Fütûḥu'ş-Şâm. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.

Yaman, Ahmed. "Siyer". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37/316-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Yıldırım, Büşra. Siyerin Öncüleri: Ma'mer b. Râşid. İstanbul: Siyer Yayınlar, 2021.

Yıldız, Firdevs. Siyerin Öncüleri: İbn Şihâb ez-Zührî. İstanbul: Siyer Yayınlar, 2021.

Yılmaz, Mehmet. "Sahabe Şiirlerinde Hz. Peygamber'in Medine'ye Hicreti". Bilimname 37 (2019), 593-627.

Yiğit, İsmail. "Kur'ân ve Sîretü'n-Nebî". Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II: Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-34. ed. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtaẓâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-ḳâmûs. 40 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.

Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf ez-Zebîdî. Sahîh-i Buhârî Muhtasarı: Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi. thk. Ahmed Naim – Kâmil Miras. 8 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2019.

Ẕehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşḳī. Mîzânü'l-i'tidâl fî naḳdi'r-ricâl. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.

Ẕehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşḳī. Siyeru a'lâmi'n-nübelâ. thk. Şuayb el-Arnavût Riyasetinde Komisyon. 25 Cilt. Dımaşḳ: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

Ẕehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşḳī. Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1413/1993.

Ẕehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşḳī. Tezhîbü tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl. thk. Ganîm Abbâs Ganîm – Mecdî es-Seyyid Emin. 11 Cilt. Kahire: el-Fâruku'l-Hadîse, 1425/2004.

Ziriklî. el-A'lâm. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm, 1431/2002.

Zührî, İbn Şihâb ez-Zührî. el-Meğâzî: İlk Dönem İslam Tarihinde Savaşlar. çev. Mehmet Nur Akdoğan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

BÖLÜM: 2

SİYER İLMİNİN KAYNAKLARI

Büşra YILDIRIM[1]

Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: 3668.

[1] Arş. Gör, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı.

Giriş

Bu bölümde, Hz. Peygamber'in hayatı ve şahsiyetini konu edinen siyer ilminin muhtelif kaynakları tanıtılacaktır. Sırasıyla ele alınacak literatürden ilki, siyer ilminin başlıca kaynağı olan siyer ve megâzî eserleridir. Akabinde ise Hz. Peygamber'in hayatı ve yaşadığı toplum hakkında bilgi içermesi bakımından siyer ilmine kaynaklık eden tefsir, hadis, tabakat ve genel tarih kitapları üzerinde durulacaktır. Son olarak şehir tarihi, coğrafya, şemâil, delâil, hasâis, fütûh, haraç-emvâl, ensâb ve lügat-edebiyat türündeki eserlerin, siyer ilmine kaynak olma durumları "Diğer Siyer Kaynakları" başlığı altında dile getirilecektir. Ana hatlarıyla tanıtılacak eserler, muhteva ve yöntemlerinden doğacak farklılıklar dikkate alınıp değerlendirilecektir.

Siyere kaynaklık etmesi bağlamında ele alınacak çeşitli türlere ait eserlerin sayısı oldukça fazladır. Çalışmanın sınırlarını göz önüne aldığımızda, bu eserlerin her birinin burada zikredilmesi ve siyere kaynak oluşlarının incelenmesi mümkün değildir. Bu nedenle, mezkûr türlere ait eserlerin belli başlıcaları seçilip, müellifleriyle birlikte genel bir tanıtım yapılmıştır. Esasen bu bölümün kaleme alınmasının amacı, üçüncü ve dördüncü bölüme geçmeden okuyucuya ön bilgi sunmak olduğu için eserlerin seçimi de bu amaç doğrultusunda olmuştur. Dolayısıyla, üçüncü ve dördüncü bölümlerde yer alan örnek

metinlerin seçildiği eserlerle bu bölümde tanıtılacak olan siyer kaynaklarının uyumlu olmasına özen gösterilmiştir.

Bu bölümde ele alınan "Siyer İlminin Kaynakları" meselesi, *İslam Tarihi Kaynakları* ve *İslam Tarih Usulü ve Kaynakları* adlı çalışmalarının da konusudur. Bu çalışmalardan, *İslam Tarihi Kaynakları* Prof. Dr. Adnan Demircan'ın editörlüğünde 2019 yılında Mana yayınları tarafından neşredilmiştir.[2] *İslam Tarih Usulü ve Kaynakları* ise Prof. Dr. Mehmet Mahfuz Söylemez'in editörlüğünde Ankara Okulu yayınları tarafından iki ciltlik bir çalışma şeklinde yayımlanmıştır.[3] 2023 yılı Eylül ayında yayımlanan ve ele aldığımız bölümle benzerlik addeden bu kapsamlı araştırma çalışmamızla aynı sene içerisinde hitama ermiş görünmektedir. Nitekim, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen 3668 numaralı Bağımsız Araştırma Projesi'nin bir çıktısı niteliğinde hazırlanan çalışmamız 2023 yılı Ağustos ayında tamamlanmış; ancak neşri ilerleyen yıllara kalmıştır. Yukarıda bahsi geçen mezkûr iki çalışma haricinde, konumuzun bahsinin geçtiği diğer muhtelif çalışmalar ise tespit edilebildiği kadarıyla bizatihi bu meseleyi ele alan müstakil çalışmalar değildir. Siyer-i Nebî'nin veya İslâm Tarihi'nin genel hatlarıyla ele alındığı çalışmaların giriş kısımlarında da bu meseleye yer verilmektedir.[4] Gerek müstakil bir çalışma olarak gerekse muhtelif konularla ilişkilendirilerek farklı çalışmalarda ele alınan bu konuyu bizim burada yeniden ele almamızın amacı ise -yukarıda da dile getirdiğimiz üzere- üçüncü ile dördüncü bölüm öncesinde okuyucuya bir ön hazırlık oluşturmak ve mezkûr bölümlerde sunulan metinlerin yer aldıkları kaynakları tanıtmaktır.

[2] Adnan Demircan (ed.), *İslam Tarihi Kaynakları* (İstanbul: Mana Yayınları, 2019).

[3] Mehmet Mahfuz Söylemez (ed.), İslam Tarih Usulü ve Kaynakları (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023).

[4] Kasım Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî* (İstanbul: Ensar, 2020); Eyüp Baş, "İslam Tarihine Giriş", *İslâm Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker, 2012).

2.1. Siyer ve Megâzî Eserleri

Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve ilginin yanında onun hayatını anlama ve anlatma arzusu, Müslümanları siyer ve megâzîye dair çalışma yapmaya yönlendirmiştir. Hz. Peygamber'e derin bir bağlılık duyan sahâbe, onun tercüme-i hâlini tanıtmak için siyer ve megâzîyle ilgilenerek bu ilmin temellerini atmıştır. Sahâbeden Abdullah b. Amr b. Âs (öl. 65/684-85), Berâ b. Âzib (öl. 71/690 [?]), Sa'd b. Ubâde (öl. 14/635 [?]) ve Alâ b. Hadramî'nin (öl. 21/642) megâziye dair sahifeleri olduğu aktarılır.[5]

Sahâbenin terbiyesi ile yetişen tâbiîn nesli de Hz. Peygamber'in hayatına ilgi duymuştur. Resûlullah'ın torunu Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynelâbidîn'in, "*Biz nebînin megâzîsini Kur'an'dan bir sûreyi öğrendiğimiz gibi öğrenirdik*" sözü, tâbiînin megâziye duyduğu ilgiyi gösterir.[6] Megâziye olan merakları neticesinde bu sahada ön plana çıkan muhtelif isimler vardır.[7] Tâbiîn döneminde yaşamış ve burada ele alacağımız ilk âlim **Urve b. Zübeyr** (öl. 94/713)'dir. 23/643 yılında Medine'de doğan Urve, aşere-i mübeşşereden olan Zübeyr b. Avvâm ile Hz. Âişe'nin kız kardeşi Esmâ bint Ebû Bekir'in oğludur. Altmış yedi yaşında Medine'de Fur' adlı yerde vefat etmiştir. Anne ve babası sahâbî olan Urve, akrabalık ilişkisi sayesinde pek çok rivayeti ilk elden alabilmiştir. O, babası ve annesinin haricinde Hz. Âişe, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Zeyd. b. Sâbit, Üsâme b. Zeyd, Abdullah b. Erkam gibi pek çok sahâbîden rivayette bulunmuştur. Özellikle, teyzesi Hz. Âişe'den aldığı rivayetler oldukça önem arz eder.[8]

Siyer yazıcılığında önemli bir isim olan Urve'nin ***Kitâbü'l-Megâzî*** isimli bir eseri olduğu iddia edilir. Bu düşüncede olan araştırmacılar, Vâkıdî'nin onun hakkında megâzîyi ilk tasnif eden kişi

---

[5] Mustafa Fayda, *Allah'ın Emriyle Siyer Başlar* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 110.

[6] Mustafa Fayda, "Siyer ve Megāzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mayıs 2023).

[7] Alman şarkiyatçısı Horovıtz (öl. 1931), tâbiûn neslinden olan megâzî otoritelerini şöyle sıralar: Ebân b. Osman, Urve b. Zübeyr, Şurâhbil b. Sa'd, Vehb b. Münebbih'tir. Bk. Josef Horovıtz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019).

[8] Horovıtz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, 98; Halil İbrahim Yılmaz, *Urve b. Zübeyr* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 30, 42.

şeklinde niteleme de bulunmasını dayanak alırlar. Buna ek olarak, Fuât Sezgin de Urve'yi, Resûlullah'ın siyerini en erken dönemde tedvin eden kişi olarak tanıtarak onun bir eseri olduğuna vurgu yapar. Ayrıca araştırmacıların çoğunluğu, bu eserin öğrencisi Ebü'l-Esved kanalından gelen rivayetlerinin bir derlemesi olduğunu ifade ederler. Urve b. Zübeyr'in, siyer ve megâzîye kazandırdığı birtakım üslup özellikleri vardır. Bu özellikler, rivayetlerde adı geçen kişilerin nesebini zikretmesi, Kur'ân ayetlerini delil olarak kullanması ve olaylarla ilgili şiirlere de zaman zaman yer vermesi şeklindedir. Son olarak, Hz. Peygamber'in hayatı ve gazveleri hakkında kendisine soru yönelten devlet erkânına yazılı cevaplar vermesi ve bu cevapların talebeleri aracılığıyla günümüze ulaşması, siyer yazıcılığı açısından büyük bir öneme sahiptir.[9]

Urve'nin kendisine sorulan sorulara yazarak verdiği cevapları aktaran talebelerinden **İbn Şihâb ez-Zührî** (öl. 124/742), siyer yazıcılığının gelişiminde oldukça mühim katkıları olan bir diğer âlimdir. 51 (671) yılında Medine'de doğan İbn Şihâb ez-Zührî, Mekkeli bir kabîle olan Benî Zühre'dendir.[10] Küçük yaşta ilim yolculuğuna başlayan Zührî çok yönlü bir âlimdir. Siyer ve megâziyle birlikte hadis, tefsir ve fıkıh alanlarında temayüz etmiştir. Megâzi ve hadis bilgisini Urve b. Zübeyr'den, fıkıh ve kıraatle ilgili konuları Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713)'den diğer ilimleri de Ubeydullah b. Abdullah'tan öğrendiği ifade edilir.[11] Onun ilim hayatındaki en önemli faaliyetlerinden biri, halife Ömer b. Abdülazîz'in (öl. 101/720) emriyle başlatılan tedvin çalışmalarının başında yer almasıdır.[12]

Tedvin faaliyetine öncülük eden Zührî'nin müstakil bir megâzî eseri olup olmadığı tartışma konusudur. Süheyl Zekkâr, Zührî'nın megâzîye dair bir eser telif ettiğini düşünerek, ***el-Megâzi'n-Nebeviyye***

[9] Urve b. Zübeyr, *Megâzi Resûlillâh*, thk. Muhammed Mustafa A'zamî (Riyad: Mektebü't-Terbiyeti'l-Arabi, 1981). Adnan Demircan (ed.), *İslam Tarihi Kaynakları*, 18; Fayda, *Allah'ın Emriyle Siyer Başlar*, 126.

[10] Horovıtz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, 134.

[11] Halit Özkan, "Zührî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Mayıs 2023).

[12] Firdevs Yıldız, *İbn Şihâb ez-Zührî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 79.

adlı bir eseri ona nispet etmiştir.[13] Ancak, Zührî'nin eğitim anlayışı göz önüne alındığında ve *el-Megâzi'n-Nebeviyye* incelendiğinde bu eserin ona ait olmadığı görülür. Süheyl Zekkâr'ın Yemenli muhaddis Abdürrezzâk'ın (öl. 211/826-27) *Musannef*'indeki megâzî bölümünü Zührî'ye nispet ederek müstakil olarak neşrettiği *el-Megâzi'n-Nebeviyye*, aslında Zührî'nin öğrencisi Ma'mer b. Râşid (öl. 153/770)'e aittir. Günümüze Abdürrezzâk'ın eseri içinde gelen *el-Megâzi'n-Nebeviyye*, Zührî, Ma'mer ve Abdürrezzâk şeklinde sıralanan hoca talebe rivayet ağını gözler önüne serer.[14] Zührî başlı başına bir eser kaleme almamasına rağmen yine de siyer ve megâzî alanında mihenk taşı kabul edilir. O, sahih rivayetler üzerine kurduğu tarih anlayışıyla, rivayetlerinde zamana ve mekâna dikkat etmesiyle, olay örgüsüne bağlı kalmasıyla, siyer ve megâzî alanında telif edilen ilk eserlerin içeriklerinin ve başlıklarının şekillenmesine katkı sunmasıyla siyer ve megâzi ilminin gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Onun siyer ve megâzî sahasına sunduğu mühim katkılardan biri ise yetiştirdiği öğrencileridir.[15]

Zührî'nin öğrencilerinden **Mûsâ b. Ukbe** (öl. 141/758), megâzî konusunda öne çıkan âlimler arasındadır. Tâbiîn döneminin son temsilcilerinden olan Mûsâ b. Ukbe mevâlî kökenlidir. Ömrünün büyük bir kısmını Emevîler döneminde geçirip, Abbâsî ihtilaline tanıklık etmekle birlikte Medine'de yaşayıp orada vefat etmiştir. O, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik ve Sehl b. Sa'd gibi sahâbîlerle görüşmüştür. Hocası Zührî'nin Emevîler döneminde gerçekleştirdiği tedvin faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkan yazılı rivayet birikiminden oldukça istifade etmiş ve bu faaliyetlerinin bir sonraki aşaması olan tasnif konusunda temâyüz etmiştir.[16] Hadis hâfızı Zehebî'nin (öl. 748/1348) iddiasına göre, megâzî konusunda eser yazan

---

[13] İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megâzi'n-Nebeviyye*, thk. Süheyl ez-Zekkâr (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1401/1981).

[14] Büşra Yıldırım, *Ma'mer b. Râşid* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 44.

[15] Yıldız, *İbn Şihâb ez-Zührî*, 138; Zeynep Kaya, *İbn Şihâb ez-Zührî'nin Tarihçiliği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 177.

[16] Horovıtz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, 155, 157; Levent Öztürk, *Mûsâ b. Ukbe* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 18; Şaban Öz, "Mûsâ b. Ukbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Mayıs 2023).

ilk kişi Mûsâ b. Ukbe'dir. İslâm âlimlerinin yaptıkları aktarımlardan anlaşıldığı üzere, ona nispet edilen ***Kitâbu'l-Meğâzî*** isimli bir eser vardır.[17] Muhtelif zamanlarda muhtelif bölgelerde var olan bu eserin, günümüzde yeni bir neşri yapılmıştır. Yakın bir zamanda Fas'ta yapılan bu yeni neşir, Muhammed el-Tabarânî tarafından tahkik edilmiştir.[18]

Mûsâ b. Ukbe'nin *Kitâbu'l-Meğâzî*'si her ne kadar "megâzî" başlığını taşısa da bu eser, Hz. Peygamber'in savaş ve seriyyeleriyle sınırlı kalmayıp, onun hayatının hem Mekke hem de Medine dönemine dair bilgi veren bir teliftir. *Kitâbu'l-Meğâzî*, siyer ve megâzi ilmi açısından oldukça kayda değer bir durum olarak görülen belli başlı olaylarla ilgili isim listeleri sunmasıyla tanınır. Bu listelerin sıralaması, ilk müslümanlar, Habeşistan muhacirleri, Akabe biatlarına ve Bedir Gazvesi'ne katılanlar, Mekke'nin fethinde müslüman olanlar, şeklinde yapılabilir. Ayrıca, eserde dört halife dönemiyle ilgili bilgiler de bulmak mümkündür. Bu da aslında kitabın siyer ve megâzi dışındaki konuları da ele aldığını gösterir. Bazı araştırmacılar, Mûsâ b. Ukbe'nin, akranı İbn İshak (öl. 151/761) gibi genel bir tarih anlatısı sunma niyetiyle eserini kaleme almış olabileceğini savunurlar.[19]

Mûsâ b. Ukbe'nin çağdaşı olan **İbn İshak** (öl. 151/768), ilk dönem siyer âlimleri arasında belki de en ön plana çıkan ve kendisinden sonra gelen siyer âlimlerini etkileyen kimsedir. 80 (669) veya 85 (704) yılında Medine'de doğan İbn İshak, Mûsâ b. Ukbe gibi mevâlî asıllıdır. Bireylerinin ilimle meşgul olduğu bir aile ortamında yetişmiş ve ilim öğrenme amacıyla çeşitli seyahatlerde bulunmuştur. Âsım b. Ömer b. Katâde, Yezîd b. Rûmân, Ebân b. Osman b. Affân, Abdullah b. Ömer'in mevlâsı Nâfi', Sâlim b. Abdullah b. Ömer ve İbn Şihâb ez-Zührî gibi

[17] Zehebî, *Siyerü A'lâmü'n-Nübelâ'* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006), 6/114; Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 246- 248.

[18] Mûsâ b. Ukbe, *Meğâzî Seyyidinâ Muhammed*, thk. Muhammed el-Tabarânî (Fas: Menşûrâtü'l-Beşîr bina'tiyye, 2023). Fayda, "Siyer ve Megazi"; Öztürk, *Mûsâ b. Ukbe*, 98-109, 172.

[19] Fayda, "Siyer ve Megazi"; Mahmut Olgaç- Nuh Arslantaş, "Mûsâ b. Ukbe'ye Atfedilen Kitâbü'l-Megāzî", *Tarih Dergisi* 67 (Haziran 2018), 15.

meşhur âlimlerden ders almıştır.[20] İbn İshak'ın ***Sîretü İbn İshak, İbn İshak'ın Megâzî'si*** **ve** ***Kitabü'l-Mübtede' ve'l Meb'as ve'l-Megâzî*** şeklinde farklı isimlerle anılan eseri, en önemli siyer megâzî metinlerinden olmakla birlikte ne yazık ki bütünüyle günümüze ulaşmamıştır.[21] Kaleme alındığı ilk dönemlerden itibaren meşhur olan eserin bugün elimizde olmasını sağlayan İbn Hişâm'ın (öl. 218/833) *es-Sîretün'n-Nebeviyye*'sidir. İleride de bahsedileceği üzere, İbn Hişâm *es-Sîretün'n-Nebeviyye*'de, İbn İshak'ın eserini ihtisar ederek nakletmiştir. İbn İshak'ın üç bölümden oluşan eserinde, siyer peygamberler tarihiyle birlikte ele alınmıştır. Kitabın ilk bölümü olan mübtede kısmında Hz. Âdem'den itibaren vahyin İslam öncesi tarihi ele alınırken; ikinci bölümde Hz. Peygamber'in gençliği ile Mekke ve Medine dönemindeki faaliyetleri konu edilir. Son olarak üçüncü kısım olan megâzîde ise Resûlullah'ın gazveleri incelenir.[22] İbn İshak, eserini nakilci tarih telakkisini benimseyerek kaleme almıştır. Rivayetlerle ilgili herhangi bir yorum veya tenkitte bulunmamıştır.[23] *Eyyamü'l-Arab* edebiyatının devamı niteliğindeki kıssalara, İsrailiyyat türü bilgilere ve pek çok şiire eserinde yer vermiştir. Bu sebeple, onun eseri Medine'deki hadisçiler tarafından tenkit edilmiştir.[24] Bununla birlikte, o, siyer anlatımında âyet ve tefsir rivayetlerinden istifade etmiş, kronolojiye uymuş, olayları aktarırken zaman ve mekân bilgisi vermeye dikkat etmiştir. Ayrıca, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispatlamak amacıyla aktarılan delâilü'n-nübüvve rivayetlerine de temas ettiğini söylemek gerekir.[25]

Kronolojik sıraya göre İbn İshak'tan sonra tanıtacağımız müellif, megâzî âlimi **Vâkıdî**'dir (öl. 207/823). Dedesine nisbetle Vâkıdî diye anılan Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, 129 (746) veya 130 (747)

---

[20] Mithat Eser, *İbn İshâk* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 21, 115; Mustafa Fayda, "İbn İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Mayıs 2023).
[21] İbn İshâk, *Kitâbü's-siyer ve'l-megâzî*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1398/1978).
[22] Horovıtz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, 172.
[23] Yasin Yılmaz, "Bir Siyer Müellifi Olan İbn İshak'taki Bazı Hâdiseler Örneğinde Siyer-Tefsir İlişkisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2013), 106.
[24] Eser, *İbn İshâk*, 99, 101, 102, 103,112.
[25] İbn Hişâm, *Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev. Muhammed Yazıcı (İstanbul: Ketebe, 2021), 23.

senesinde Medine'de doğmuştur ve mevâlî asıllıdır.[26] İlime önem veren bir ailede yetişen Vâkıdî, Vezir Yahya el-Bermekî ile kurduğu dostluğun ardından, doğduğu şehri terk edip dönemin ilim şehri olan Bağdat'a yerleşmiştir. Ma'mer b. Râşid, Osman b. Dahhâk el-Medenî ve Ebû Ma'şer es-Sindî gibi siyer ve megâzî konusunda öne çıkan âlimlerden ders almıştır. İlme özellikle siyere karşı hayli iştiyaklı olan Vâkıdî, siyer coğrafyasındaki önemli yerleri (Cebrâil'in vahiy getirdiği yerler, şehidlerin mezarları, Medine'deki diğer mekânlar gibi) ezberleyip, buraları dönemin halifesi Hârûnürreşîd'e (öl. 193/809) gezdirmiştir. Muhtelif ilimlerle ilgili rivayetleri çok iyi bir şekilde derlemiş, bunun neticesinde ardında istinsah ettirdiği pek çok kitap bırakmıştır.[27] İstinsah ettirip elinde bulundurduğu bu kitaplardan oldukça faydalanan Vâkıdî, muhtelif alanlarda eserler kaleme almıştır. Eserlerinden günümüze tam bir şekilde ulaşan sadece ***Kitâbü'l-Megâzî***'dir.[28] O, Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyelerini konu aldığı bu eserinde zaman ve mekân olgusuna dikkat eder. Ele aldığı meselenin öncelikle tarihini tespit edip, ardından konuyla ilgili coğrafi bilgiyi sunar. Bununla birlikte, naklettiği rivayetlerle ilgili kendi tercihini dile getirdiği açıklamalarda da bulunur.[29] Erken dönemde yetişen ve kendilerinden öncekilere nazaran daha farklı bir metod geliştiren Vâkıdî, rivayetleri birleştirme yöntemini uygulamıştır. Ancak kullandığı farklı yöntemler sebebiyle muhaddisler tarafından tenkite uğramıştır. Bu tenkitlere rağmen tarih boyunca âlimler onun eserlerinden çokça istifade etmişlerdir.[30] Vâkıdî'nin siyer ve megâzî ilmine ***Kitâbü'l-Megâzî*** gibi kıymetli bir eser kazandırmasının yanı sıra kâtibi ve talebesi İbn Sa'd (öl. 230/845)'ı yetiştirmiş olması da pek mühimdir.[31] Tabakat eserlerinin siyere kaynaklığının ele alındığı bölümde, İbn Sa'd hakkında detaylı bilgi verilecektir.

[26] Nahide Bozkurt (ed.), *Bağdat'ın Ünlü Tarihçileri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 39.
[27] Mustafa Fayda, "Vâkıdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Mayıs 2023).
[28] Horovıtz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu*, 212; Vâkıdî, *el-Megâzî*, thk. Marsden Cons, (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989) 3 Cilt.
[29] Kasım Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, 75.
[30] Mehmet Apaydın, *Vâkıdî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 89.
[31] Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal* 4/3 (Aralık 2007), 134.

Buraya kadar hakkında bilgi verilen âlimler siyer ve megâzînin temellerini atan öncülerdir. Aşağıda zikredilecek âlimler ise onların eserlerini nakledip, şerh eden ve bu yöntemlerle yeni eserler ortaya koyan siyer âlimleridir. Bu âlimlerin yaptıkları nakil ameliyesi, birebir aktarma şeklinden ziyade metne ekleme ve çıkarmaların yapıldığı bir yöntemdir.[32] Bu âlimlerin önde gelen simalarından biri hem tarihçi hem de dil ve ensâb âlimi **İbn Hişâm**'dır (öl. 218/833). Abbâsîler döneminde yaşayan İbn Hişam, dil çalışmalarının iki önemli merkezinden biri olan Basra'da doğmuş ve ilk eğitim hayatını burada almıştır. Fustat'ta vefat ettiği bilinen İbn Hişam'ın, İbn İshak'ın eserini kendisine rivayet eden hocası Ziyâd b. Abdullah el-Bekkâî ile görüşmek üzere Kûfe'ye veya Bağdat'a gitmiş olabileceği ifade edilir.[33] Bekkâî'nin haricindeki diğer hocaları arasında ise İmam Şâfiî, İbn Cüreyc, Mâlik b. Enes ve Vâkıdî gibi önemli âlimler yer alır. O, hocası Ziyâd el-Bekkâî'nin İbn İshâk'tan rivâyet ettiği metni ihtisar ederek ***es-Sîretu'n-Nebeviyye*** isimli eseri kaleme almıştır.[34] İbn İshak'ın eserinin günümüze gelmesine vesile olan bu kitap, Ziyâd el-Bekkâî'nin rivayetinin birebir naklinden daha öte bir konumdadır. İbn Hişam, İbn İshak'ın *es-Sîre*'sine gerekli gördüğü yerlerde müdahale etmiş ve bu kısımlara bazı çıkarımlarda ve ilavelerde bulunmuştur. İbn İshak'ın metninde yer alıp da İbn Hişam'ın çıkardığı kısımlar, İbn İshak'ın İsrailiyyat türünden aktardığı haberler ve tanınmış şairlere ait olmayan şiirler nevindendir. İbn Hişam, müverrih olmasının yanında iyi bir dil âlimi de olduğunu *es-Sîretu'n-Nebeviyye*'de gösterip, anlamı kapalı olan kelimelerin izahında şiiri kullanmıştır. Buna ilaveten o, metinde yer alan âyetlerin nüzul sebeplerini ve hadis rivayetlerinin de vürûd sebeplerini açıklayacak bilgiler vermiştir. Bu sebeple, *es-Sîretu'n-Nebeviyye* siyer kaynağı olmakla birlikte tefsir ve hadis çalışmaları için de müracaat kaynağı vazifesi görür.[35]

---

[32] Demircan, *İslam Tarihi Kaynakları*, 22.

[33] Mustafa Fayda, "İbn Hişam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Haziran 2023).

[34] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n*-nebeviyye, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955); Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 431.

[35] Metin Yılmaz, *İbn Hişâm* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 86, 87; Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 133.

Kendilerinden önceki birikimi asıl alıp nakil ve şerh tarzında kitap telif eden âlimlerden bir diğeri de Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi ve muhtelif ilimlerde yetkinlik sahibi olan **İbn Hazm**'dır (öl. 456/1064). Fars asıllı olduğu söylenen İbn Hazm, 384 (994) yılında Kurtuba'da doğmuştur.[36] Ailesi Endülüs Emevî devletinin yönetici kadrolarından olması itibariyle, aristokrat bir çevre ve kültürlü bir aile ortamında zengin bilgi birikimi elde ederek büyümüştür. Dönemindeki naklî ve aklî ilimlerin neredeyse hepsine yönelik eğitim görmüştür. Hocaları muhtelif ilimlerde uzmanlaşmış âlimlerdi. Ahbâr ve tarihe dair bilgisini hocası el-Kâdî Ebü'l-Velîd Yûsuf el Kurtubî'den almıştır.[37] Elde ettiği bilgi birikiminin yansıması olarak İslâmi ilimlerin pek çoğunda kalem sahibidir. Eser telif ettiği alanlardan biri de siyerdir. Siyerle ilgili, *Haccetü'l-Vedâ* ve ***Cevâmi'u's-Sîre*** isimli iki risale kaleme almıştır. Bir diğer adı *es-Sîretü'n-Nebeviyye* olan muhtasar siyer kitabı mahiyetindeki ***Cevâmi'u's-Sîre***'si burada tanıtılacak eseridir. Genel olarak eserlerinde kısa ve özlü bir anlatımı tercih eden İbn Hazm'ın ***Cevâmi'u's-Sîre***'si müellifin bu üslubunu yansıtan bir isimle adlandırılmıştır. O, bu eserinde Hz. Peygamber'in hayatını kaleme alırken, kısa ve öz bilgilerle kolay anlaşılır bir yazım üslubu benimsemiştir. Buna bağlı olarak, ağdalı bir dil olan şiiri siyer yazımından ârî eylemiştir. Ele aldığı konularla ilgili tercih ve yorumlarda bulunmuştur. Ayrıca, tarihlendirme yaparken de dikkatli ve titiz davranmaya çalıştığı görülür. Çalışmasındaki bu titizliği sebebiyle, kendisinden sonraki pek çok siyer âlimi tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Nakil ve şerh dönemi âlimlerinden olduğu belirtilen İbn Hazm, kendinden önce yazılmış pek çok kaynak eserden istifade etmiştir. Bununla birlikte, kullandığı kaynaklar arasında İbn İshak'ın *es-Sîre*'si ön plana çıkar.[38]

---

[36] H. Yunus Apaydın, "İbn Hazm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Haziran 2023).

[37] Şehabettin Ergüven, "Zahiriliğin Büyük İmamı İbn Hazm: Hayatı ve Eserleri", *İslâmî İlimler Dergisi* 1 (Haziran 2008), 178, 179.

[38] İbn Hazm, *Cevâmi'u's-sîre ve hamsü resâ'ile uhrâ*, thk. İhsan Abbas, (Kahire: Dâru'l- Ma'ârif, 1900); İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre (Siyerin Özü)*, çev. Mehmet Salih Arı, (İstanbul: Çıra Yayın Grubu, 2004), 10; Osman Curuk, *İbn Hazm* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 14, 100.

Müstakil siyer eseri telif etmesi sebebiyle, bu bölümde son olarak tanıtılacak olan siyer müellifi muhaddis, fakih ve tarihçi **İbn Seyyidünnâs**'dır (öl. 734/1334). Hicrî 671 yılında Kahire'de doğan İbn Seyyidünnâs aslen Endülüslü'dür. Endülüs'teki Müslüman hakimiyeti zayıflayınca ailesi Doğu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Eğitime önem veren bir aile çevresinde yetişen İbn Seyyidünnâs, babası ve dedesinden hadis rivayetinde bulunmuştur. Kahire'de aldığı eğitimin yanı sıra İskenderiye, Suriye ve Hicaz'a rıhle yapmıştır. Hocalarından aldığı eğitimi çeşitli yerlerde müderrislik yaparak öğrencilerine aktarmıştır.[39] Muhtelif alanlarda eser telif eden İbn Seyyidünnâs, siyerle ilgili de pek çok kitap kaleme almıştır. Burada hakkında bilgi verilecek eseri, ele aldığı konular itibariyle kapsamlı bir siyer kitabı olan ve bu tarzın Memlükler döneminde ilk mütekâmil örneği sayılan '***Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâ'il ve's-Siyer***' dir.[40] Hz. Peygamber'in hayatını kronolojik olarak ele alan bu eser, oldukça geniş muhtevasıyla kapsamlı bir siyer kitabıdır. Şemâil, hasâis, delâil konularına yer vermekle birlikte, Resûlullah'ın mucizelerine, hilyesine, eşleri ve çocuklarına, akrabalarına, köle ve hizmetlilerine, kâtipleri ve müezzinlerine, eşyalarına, silahlarına, binek hayvanlarına dair bilgiler de mevcuttur.[41] Eserinde oldukça zengin malzeme sunan İbn Seyyidünnâs, günümüze ulaşmayan kaynaklar da dahil olmak üzere pek çok eserden istifade etmiştir.[42] Konuları kaleme alırken, sade ve anlaşılır bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Hem muhaddis hem müverrih olan İbn Seyyidünnâs, aktardığı siyer rivayetlerini hadislerle desteklerken, rivayetlerin senetlerini zikretmeye de özen göstermiştir. Ayrıca, senetleri ve metinleri tenkide tâbi tutmaktan da geri

[39] M. Yaşar Kandemir, "İbn Seyyidünnâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Haziran 2023).
[40] İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâ'il ve's-Siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1993).
[41] Güllü Yıldız, "Memlükler Dönemi Siyer Yazıcılığına Genel Bir Bakış", *İslam Tetkikleri Dergisi* 10 (Haziran 2020), 338.
[42] Kandemir, "İbn Seyyidünnâs".

durmamıştır. Son olarak, onun eserinde âyetlere, şiirlere ve nesep bilgilerine yer verdiğini de zikretmek gerekir.[43]

2.2. Tefsir Eserleri

Kur'ân-ı Kerîm, ortaya koyduğu ilke ve hükümlerle İslâmî ilimlerin hepsine kaynaklık eder.[44] Kur'ân'ın İslâmî ilimlerin bir dalı olan siyere kaynak oluşu, nâzil olduğu döneme tanıklık etmesinden ileri gelir.[45] Ayrıca, Kur'ân hem peygamber kıssaları ve geçmiş ümmetlerin tarihine dair zengin bilgiler ihtiva eder hem de Hz. Peygamber'in şahsiyeti ve hayatıyla ilgili malumat sunar.[46]

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in şahsiyeti ve misyonu hakkında bilgilendirmede bulunan ayetlere örnek olarak, onun üstün ahlak sahibi,[47] müjdeleyici ve uyarıcı,[48] Allah'tan vahiy alan bir beşer[49] olduğunu bildiren ifade edilir. Resûlullah'ın gaybı bilmediğini, melek olmadığını, sadece kendisine vahyolunana uyduğunu bildiren ayet[50] de onun nasıl biri olduğunu belirten bir diğer tasvirdir. Hz. Peygamber'in hayatından kesitler sunan ayetlerden bazılarının konuları ise isrâ ve mi'râc hadiseleri,[51] Bedir savaşı,[52] Hudeybiye antlaşması[53] şeklindedir.

Kur'ân-ı Kerîm, siyer ve megâzî literatürünün ilk örneklerinin kaleme alındığı zamandan itibaren, siyer anlatımında referans kaynağı olmuştur. Hz. Peygamber'in hayatını öğrenme ve öğretme amacını taşıyan âlimler, onun hayatının Kur'ân-ı Kerîm'in muhtevasında

[43] Abdurrahim Arslan, *İbn Seyyidünnâs* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106.
[44] Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi İlk Dönem* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 46; Âdem Apak, "Siyere Kaynaklığı Açısından Kar'ân'ın Değeri ve Önemi", *İstem* 16 (Aralık 2010), 10.
[45] Adnan Demircan, *Siyer* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 25.
[46] İsmail Yiğit, "Kur'ân ve Sîretü'n-Nebî", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II*, ed. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001), 94.
[47] *Kur'ân Yolu* (Erişim 11 Haziran 2023), Kalem 68/4.
[48] Enbiya 21/107.
[49] Kehf 18/110.
[50] En'am 6/50.
[51] İsrâ, 17/1.
[52] Rûm 30/60.
[53] Fetih 48/1-29.

oldukça geniş yer tuttuğunun farkına varmışlar ve ele alacakları konuyla ilgili ayetleri, bazen bilgi verme bazen de delil olarak gösterme niyetiyle rivayetlerinde veya eserlerinde kullanmışlardır. Benzer şekilde siyer ve megâzîye dair haber ve rivayetler de tefsir eserlerine konu olmuştur. Öyle ki, Resûlullah'la ilgili bilgi veren ayetlerin izahında siyer ve megâzî rivayetlerine ihtiyaç duyulmuştur.[54] Bütün bunların yanında, tefsir ilminin alt dalı olan ve ayetlerin iniş sebeplerini araştıran esbâbü'n-nüzûlün konusu da bizatihi Hz. Peygamber'in risâlet döneminde vuku bulan olaylar ve durumlardır.[55]

Bu bölümde, siyere kaynaklık etmeleri sebebiyle, üç önemli tefsir eseri tanıtılacaktır. Bunlardan ilki, **Mukâtil b. Süleyman**'ın (öl. 150/767) ***et-Tefsîrü'l-Kebîr***'idir. Horasan'ın Belh şehrinde muhtemelen hicrî 80 (miladi 699) yılı civarında doğan Mukâtil b. Süleyman, Emevîler ve Abbâsîler olmak üzere iki önemli Müslüman devletin hakimiyetinde yaşamıştır. O, akaid ve tefsir ilmiyle ilgilense de ilmî şahsiyetinde daha ziyade ön plana çıkan yönü tefsirci olmasıdır. Günümüze ulaşan en eski tam tefsir kitabı *et-Tefsîrü'l-Kebîr* de ona ait olarak anılır. Bununla birlikte *et-Tefsîrü'l-Kebîr*'in, Mukâtil b. Süleyman'ın ölümünden sonra râvîleri tarafından kaleme alındığına veya ilavelerin yapıldığına dair iddialar da bulunur. Mukâtil'in öldüğü sene henüz altı yaşında olan Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'dan (öl. 207/822) gelen nakillerin bulunması, bu fikrin ortaya çıkmasına sebep olur.[56] Kaleme alınış süreci veya müellifine aidiyetiyle ilgili tartışmaların olduğu *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, siyer ve megâzîye dair önemli bilgiler ihtiva eder. *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, Bedir, Uhud, Hendek, Benû Kureyza, Huneyn savaşları, Hudeybiye ve Tebük seferleri ve Mekke'nin fethi ile ilgili rivayetler mevcuttur.[57] Ayrıca, Hz. Peygamber

[54] Korkut Dindi, *Siyer- Kur'an İlişkisi Mekke Dönemi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 7.
[55] Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 6 Haziran 2023).
[56] Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 6 Haziran 2023).
[57] Mustafa Soycan, *Mukâtil b. Süleyman'ın (öl. 150/767) Tefsîr Adlı Eserindeki Meğâzî Bilgilerinin Tesbit ve Değerlendirmesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 88; Nurdane Güler, "Mukâtil Tefsirinde Mekkî Sûrelerde Bedir Gazvesine Yapılan Atıflar", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (Aralık 2021).

dönemi toplumunun önemli bir kesimi olan Ehl-i Kitap ve münafıkların Resûlullah'la ilişkilerine değinilmiştir. Kur'ân ve siyer ilişkisini yansıtan bu rivayetler, nüzul ortamına dair olguları inceleyerek aktarılmıştır. Hz. Peygamber dönemine yakın bir zaman diliminde yaşayan Mukâtil, Resûlullah'ın yaşadığı dönem ve coğrafyayı iyi bir şekilde tasvir etmiştir. Buna ilaveten, onun Hz. Peygamber döneminden önceki milletler hakkında da bilgiler sunması bir nevi dünya tarihi bakış açısına sahip olduğunu düşündürür. Ayrıca eserinde, kabile kültürüne, kabileler de kullanılan özel kelime ve kavramlara dair açıklamalarda bulunması da siyer ilmi için oldukça önemlidir.[58]

Ele alınacak ikinci tefsir eseri hem tarihçi hem müfessir hem de muhaddis **Muhammed b. Cerîr et-Taberî**'ye (öl. 310/923) aittir. Nisbesini aldığı Taberistan'ın merkezi Âmül'de hicrî 224 yılı sonunda veya 225 yılı başında (miladî 839) doğan Taberî, küçük yaşta ilim tahsiline başlamıştır. Ahmed b. Hanbel gibi önemli bir âlimden tedrisatta bulunmak üzere Bağdat'a gitmiş ve daha nice âlimlerden istifade etmek üzere çeşitli ilim yolculukları yapmıştır. Hayatını ilme adayan Taberî, bir yandan eser telifleri yaparken bir yandan da öğrenci yetiştirmekle meşgul olmuştur. Muhtelif alanlarda kaleme aldığı pek çok eseri olmasına rağmen günümüze tam olarak sadece iki kitabı ulaşmıştır. Bunlardan biri bu bölümün de mevzu bahsi olan ***Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*** adlı eserdir.[59] Zengin muhteviyatıyla kendisinden sonra yapılan çalışmalar için kaynak görevi gören bu eser, daha döneminde meşhur olup gerek doğudaki gerekse batıdaki ilim adamlarının dikkatini çekmiş ve onlardan teveccüh görmüştür.[60] Eserde, sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiînin görüşlerine yer verilerek, ele alınan konuyla ilgili hadîs, tarih ve edebiyata dair bütün rivayetler aktarılır. Ayetleri nüzûl sebebiyle birlikte ele alan eser, dönemin tarihî

[58] Eyyup Elkoca, *Siyerin Tefsire Kaynaklığı: Mukâtil b. Süleyman Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 222, 223.
[59] Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 6 Haziran 2023).
[60] Gülay Özkan Konuk, *Muhammed b. Cerîr et-Taberî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 56.

ve sosyal şartlarını dikkate alan tarihî bir tefsirdir. Bu yönüyle eser, Taberî'nin tarihçi kimliğinin öne çıktığı bir çalışmadır.[61]

Siyer ilmine kaynaklık etmesi sebebiyle tanıtımını yapacağımız bir diğer tefsir eseri Eş'arî âlimi **Fahreddin er-Râzî**'ye (öl. 606/1210) aittir. Râzî, 25 Ramazan 544 (6 Şubat 1150) tarihinde Rey'de doğup, 1 Şevval 606'da (29 Mart 1210) Herat'ta vefat etmiştir. Arap asıllı bir aileye mensup olan Râzî'nin ilk hocası, babası Ziyâeddin Ömer'dir. Babası vefat ettikten sonra farklı şehirlerde muhtelif hocalardan ilim tahsilinde bulunmuştur.[62] Râzî kıvrak zekâsı ve güçlü hafızasıyla, başta kelâm ve felsefe olmak üzere fıkıh usulü, tefsir, Arap dili, mantık, astronomi, tıp, matematik gibi dinî ve felsefî ilimlerin neredeyse hemen hepsini öğrenmiş ve bu alanlarda eser telif etmiştir.[63] O, felsefî ilimlere nazaran dinî ilimlerde daha fazla ün kazanmıştır. Dini ilimler sahasında da kelam ve tefsir ilminde ön plana çıkar. ***Tefsîrü'l-Kebîr*** ve ***Tefsîrü'r-Râzî*** şeklinde de bilinen ***Mefâtîhu'l-Ğayb***, Râzî'nin tefsire dair en önemli eseridir. Hayatının son dönemlerinde kaleme aldığı bu eseri, otuz iki cilt hâlinde oldukça hacimlidir. Rivayet ve dirayet metotlarının birlikte kullanıldığı bu kitapta, naklî bilgiler aklî delillerle desteklenmiştir.[64] Naklî bilgilerin aklî delilin tenakuz ettiği meselelerde ise aklî delil tercih edilmiştir. Çok yönlü kimliğini *Mefâtîhu'l-Ğayb*'da ortaya koyan Râzî, gerek fen bilimleri ve felsefeden gerekse kelâm, fıkıh, tasavvuf gibi dinî ilimlerden eserinde oldukça istifade etmiştir.[65] Siyer ilmiyle ilgili de önemli bilgiler ihtiva eden eserde, esbâb-ı nüzûl, kıssalar ve tarihi haberler gibi rivayetler

[61] Ömer Ferruh, "İslâm Tarihinin Ana Kaynakları ve Müracaat Eserleri", çev. Âdem Apak, *İstem* 1/1 (Haziran 2003), 174.

[62] Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Haziran 2023).

[63] Eşref Altaş, "Fahreddin er-Râzî'nin Hayatı, Hâmileri, İlmî ve Siyasî İlişkileri", *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin Er-Râzî*, ed. Ömer Türker- Osman Demir (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 41.

[64] Râzî, *Mefâtîḥu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1420/2000); Yavuz, "Fahreddin er-Râzî".

[65] Yasin Ceylan, "Fahreddin Râzî'nin *Mefâtih'ül-Ğayb* Tefsiri Üzerine Bazı Mülahazalar", *İslâmî Araştırmalar* 3 (Ocak 1987), 52.

çoğunlukla Hz. Peygamber'in amcasının oğlu sahabî Abdullah b. Abbas'tan gelen nakillere dayanır.[66]

2.3. Hadis Eserleri

Siyer ve hadis, Hz. Peygamber'i konu edinmeleri hasebiyle birbiri ile iç içe geçmiş iki ilim dalıdır. Nitekim, siyer ilminin kurucu önderlerinden Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zührî, Mâ'mer b. Râşid gibi âlimler, aynı zamanda önemli birer hadisçidir.[67] Siyer ve hadisin yakın ilişkisini daha da ileri seviyeye taşıyan bazı âlimler, siyeri hadisin bir alt dalı olarak görür.[68] Ortak paydaları çok olan bu iki ilim dalının ayrıldıkları noktalar da mevcuttur. Hadis ilmi Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ve tasviplerini tespit edip, nakletmeyi gaye edinirken olay örgüsünü kurmayı hedeflemez. Ancak siyer ilmi Hz. Peygamber'in hayatını belli bir olay örgüsü içerisinde ele almayı amaçlar. Hedefleri farklı olan bu iki ilim dalının doğal olarak yöntemleri de birbirinden farklılık gösterir. Hadisçiler, Hz. Peygamber'i tanıtırken isnat ve metin tahlilinde bulunup muhtelif rivayetlerden bir hadis seçkisi sunarlar. Tarihçiler ise Hz. Peygamber'in hayatını kaleme alırken farklı anlatımları bir araya getirip, belli bir sıralama içerisinde olay eksenli olarak anlatım yaparlar.[69] Günümüz araştırmacılarından Yazıcı, bu durumla ilgili güzel bir tasvir yapar. O, hadisleri Hz. Peygamber'in hayatından çekilmiş farklı fotoğraf kareleri şeklinde tanımlarken, siyeri bu fotoğraf karelerinin olay örgüsüne dikkat ederek birleştirilmiş film şeridi olarak tahayyül eder.[70]

---

[66] Yavuz, "Fahreddin er-Râzî".
[67] Âdem Apak, "Hadis-Siyer İlişkisi ve Hadisin Siyere Kaynaklığı Üzerine Değerlendirmeler", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 7 (Haziran 2020), 66.
[68] Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, 66; Cenap Ayik, *Hadis Risâlelerinin Siyer'e Kaynaklığı -Hicrî 150 Öncesi-* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 8.
[69] Adnan Demircan (ed.), *Bir Bilim Olarak Siyer ve Kaynakları* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), 164.
[70] İbn Hişâm, *Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev. Muhammed Yazıcı, 23.

Hadisler, Kur'ân'dan sonra siyerin ikinci kaynağı olarak kabul edilir.[71] Farklı yöntemler kullanarak Hz. Peygamber'i tanıtmayı hedefleyen hadis ve siyer ilimlerinin ortak rivayet havuzu oldukça büyüktür. Hadis kitaplarında yer alan "Kitâbü'l-Megâzî" bölümü, Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyelerinin ele alındığı ve doğrudan siyerin konusu olan kısımdır. Bunun yanında, Hz. Peygamber'in gündelik yaşamına ve dönemin sosyal hayatına dair zengin malzeme ihtiva eden "Kitâbü'l-Et'ime, Kitâbü'l-Libâs, Kitâbü't-Tıb" gibi hadis kitaplarında yer alan diğer bölümler de siyere kaynaklık ederler.[72] Bilhassa, Hz. Peygamber'in ve içinde bulunduğu toplumun âdâp, yeme-içme, giyim-kuşam, evlilik gibi sosyal hayattaki alışkanlıklarına dair sunduğu bilgiler sayesinde hadis kitapları siyer için ayrı bir önem ifade eder. İlerleyen satırlarda, en önemli iki hadis kitabı olan Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim (öl. 261/875)'in *el-Câmiʿu's-Sahîh*'lerini tanıtılarak, hadis kitaplarının siyere kaynaklığı daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, nisbesini aldığı Buhara'da 13 Şevval 194 (20 Temmuz 810) tarihinde doğmuş ve daha çocuk yaştayken hadis öğrenimine başlamıştır. İlim öğrenme arzusuyla Basra, Bağdat, Belh, Dımaşk, Hicaz, Humus, Kûfe, Mekke, Medine, Nîşâbur gibi muhtelif şehirlere giderek önde gelen pek çok âlimden ilim tahsil etmiştir. Yapmış olduğu bu rıhlelerden sonra oldukça büyük bir kütüphaneye sahip olduğu söylenir. Hadis ilminde otorite kabul edilen Buhârî, sahih hadisleri ilk defa bir araya getirerek ***el-Câmiʿu's-Sahîh*** isimli eseri kaleme almıştır. Eserini Buhara'da kaleme almaya başlayıp çeşitli şehirlerde yazımını sürdürerek on altı yılda tamamlamıştır. *Sahîh-i Buhârî* diye de meşhur olan bu eser, Ehl-i Sünnet'e göre Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap olarak nitelenir.[73] *Câmiʿu's-Sahîh*'deki hadis sayısıyla ilgili muhtelif görüşler vardır. Hadis hâfızı ve *Câmiʿu's-Sahîh*'in şârihlerinden İbn Hacer (öl.

[71] Apak, "Hadis-Siyer İlişkisi ve Hadisin Siyere Kaynaklığı Üzerine Değerlendirmeler", 64.
[72] Buhâri, *Sahîh-i Buhârî* (Riyad: Beytü'l-Efkâr, 1998), 751, 1064, 1099, 1132, 1116; Müslim, *Sahîh-i Müslim* (Riyad: Beytü'l-Efkâr, 1998), 212.
[73] Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Muhammed b. İsmâil el-Buhârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 4 Temmuz 2023).

852/1449), bu eserde mükerrerleriyle birlikte 9082 hadisin mevcut olduğunu söyler.[74] Siyerin önemli bir konusu olan Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyeleriyle ilgili *el-Câmiʿu's-Sahîh*'deki rivayetlerin çoğunluğu "Kitâbü'l-Megâzî"de yer alır. 89 bâb ve mükerrerlerle birlikte 525 rivâyet ihtiva eden bu bölümde, Bedir, Uhud ve Hendek gazvesiyle ilgili rivayetler yoğunluktadır.[75] Rivayetlerin ekseriyeti, Urve b. Zübeyr, Zührî ve Mûsâ b. Ukbe gibi siyer ve megâzî sahasının önde gelen âlimlerine aittir.[76] *Câmiʿu's-Sahîh*'de siyerle ilgili bilgilerin bulunduğu tek kitâb Kitâbü'l-Megâzî değildir. "Kitâbü'l-Menâkıb" adlı bölümde Hz. Peygamber'in sîretine, içinde bulunduğu toplumun ve daha önceki kavimlerin yaşantısına dair pek çok anlatı yer alır. Ayrıca, Kitâbü Fedâilü's-Sahâbe ve Kitâbü Menâkıbü'l-Ensâr adlı bölümlerde Hz. Peygamber'in ashabıyla ilgili sunduğu rivayetler açısından siyer için oldukça kıymetli bilgiler ihtiva eder.[77] Buhârî bir hadis kitabı kaleme aldığı için pek tabii bir şekilde siyerle ilgili olayları kronolojik bir sıralamayla yazmamıştır.

Buhârî'nin *Câmiʿu's-Sahîh*'inden sonra İslam dünyasında bilinen en meşhur ikinci hadis kitabının müellifi **Müslim b. Haccâc**'dır (öl. 261/875). Doğduğu yere nisbet edilerek Nîsâbûrî diye tanınan Müslim Nîşâbur'da doğmuştur. Ailesi ve çevresi ilimle meşgul kimselerden müteşekkil olup, erken yaşta ilmî tedrisata başlamıştı. Nîşâbur'da başladığı ilmî faaliyetlerine, Mekke, Medine, Belh, Bağdat, Kûfe, Rey gibi şehirlerde bulunarak devam etmiştir. Saîd b. Mansûr (öl. 227/842), Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe (öl. 235/849), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) gibi önde gelen pek çok âlimden istifade etmiştir. Öğrencileri arasında ise Tirmizî (öl. 279/892), İbn Huzeyme (öl. 311/924), İbn Ebû Hâtim (öl. 327/983) gibi isimler bulunur. ***el-Câmiʿu's-Sahîh*** ismiyle meşhur olan

---

[74] M. Yaşar Kandemir, "*el-Câmiʿu's-Sahîh*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 9 Ağustos 2023).

[75] Buhâri, *Sahîh-i Buhârî*, 751; Muhammed Pazar, *Sahîh-i Bûhâri'deki Bazı Meğâzî Rivâyetlerinin İlk Dönem Siyer Kaynaklarıyla Mukâyesesi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 80.

[76] Dursun Çın, *Hadis'te 'Kitabu-l-Megazî' Literatürünün Erken Dönem Kaynaklarının Tespiti ve Değerlendirilmesi: İmam Buhari Örneği* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 108.

[77] Buhâri, *Sahîh-i Buhârî*, 672, 697, 719.

hadis kitabını on beş yılda kaleme almıştır.[78] *Sahîh-i Müslim* diye de bilinen bu eser, mükerrer rivayetler hariç üç bini aşkın hadisten ve 54 kitâbdan (bölüm) oluşur.[79] Eserdeki "Kitâbü'l-Cihâd ve's-Siyer" bölümü Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyeleriyle ilgili bilgi sunması açısından önemlidir. Ayrıca, "Kitâbü'l Fedâil ve Kitâbü Fedâili's-Sahâbe" isimli kitâblar da ihtiva ettikleri siyer bilgileri sebebiyle oldukça mühimdir. *Câmiʿu's-Sahîh*'deki siyer bilgileri bir olay örgüsüne sahip olmaksızın, eserin tamamına dağılmış bir şekildedir. Nitekim, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonraki önemli hadiselerden biri olan mescidin inşasıyla ilgili bilgiler, Kitâbü'l-Mesâcid bölümünde yer alır.[80] Hz. Peygamber'in savaşlarıyla (gazveleriyle) ilgili *Sahîh-i Müslim*'deki rivayetleri tespit etmek üzere bir yüksek lisans tezi kaleme alınmıştır. Bu çalışmadan elde edilen bilgilere göre, *el-Câmiʿu's-Sahîh*'de Zü'l-Uşeyre, Batnu Buvât, Bedir, Benû Kaynukâ, Uhud, Hamrâü'l-Esed, Benû Lihyân, Benû Nadîr, Zâtü'r-Rikâ, Bedrü'l-Mev'id, Hendek, Benû Kurayza, Benû Mustalik, Hudeybiye, Zû Kared, Hayber, Mekke'nin Fethi, Huneyn, Zü'l-Huleyfe/Tihâme, Tâif ve Tebük gazveleri hakkında bilgi mevcuttur.[81]

2.4. Tabakat Eserleri

Tabakat, belirli bir yaş, meslek, görev, nesil, unvan, mezhep, tarikat ve coğrafya gibi ortak bir gruba ait kişilerin biyografilerinin kaleme alındığı eser türüdür.[82] İslâmî ilim geleneğinde tabakat türünü meydana getiren esas, Hz. Peygamber'in, sahâbenin, tâbiînin ve onlardan sonra gelen nesillerin hayatlarına duyulan meraktır. Müslümanları bu meraka yönlendiren saiklerden biri, Hz. Peygamber'in "İnsanların en hayırlıları asrımda yaşayanlardır, sonra

[78] M. Yaşar Kandemir, "Müslim b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Ağustos 2023).
[79] Büşra Ersoy, *Sahîh-i Müslim'deki Hz. Peygamber'in Savaşlarıyla (Gazveleriyle) İlgili Rivayetlerin Tespiti ve Siyer Kaynaklarıyla Karşılaştırılması* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 11.
[80] Müslim, *Sahîh-i* Müslim, 720, 935, 971, 212.
[81] Ersoy, *Sahîh-i Müslim'deki Hz. Peygamber'in Savaşlarıyla (Gazveleriyle) İlgili Rivayetlerin Tespiti ve Siyer Kaynaklarıyla Karşılaştırılması*, 1, 4.
[82] Casim Avcı, "Tabakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Ağustos 2023).

onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir" sözüdür. Bu telif türünün ilk örnekleri hicri ikinci asrın ilk çeyreği gibi çok erken dönemde kaleme alınmıştır. Tabakat literatürü sahâbe, tâbiîn ve etbâu't-tâbiînin bitografileriyle sınırlı kalmayıp, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, tıp gibi pek çok farklı alanda öne çıkan âlimlerin terceme-i hâllerini de konu edinmiştir.[83] Bu tarz eserlerin içerik tasnifi, zaman dilimine, nesle, şehir ve bölgeye göre farklılaşabilir.[84]

Bu türde öne çıkan ve tanıtacağımız ilk müellif, hadis, siyer, tarih ve ensâb âlimi **İbn Sa'd**'dır (öl. 230/845). O, hicrî 160 (777) yılında Basra'da doğmuş, henüz çok erken yaşlarda ilim öğrenmek için seyahatlerde bulunmuştur. Bağdat'a yaptığı ilmî seyahatinde, "Kâtibü'l-Vâkıdî, sâhibü'l-Vâkıdî, gulâmü'l-Vâkıdî" diye tanınmasına sebep olan hocası Vâkıdî ile yakın bir dostluk kurmuştur. Cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından şerefli, faziletli, doğru sözlü ve genellikle sika bir şahsiyet olarak nitelenen İbn Sa'd'ın en meşhur eseri, ***Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr***'dir. Bu eser, tabakât kitaplarının ilki ve zamanımıza intikal edenlerin en eskisidir.[85] İlk olarak Hz. Peygamber'in siyerinin ele alındığı kitabın devamında, sahâbe, tâbiîn, tebeu't-tâbiîn ve ardından gelen nesil çeşitli açılardan gruplandırılıp biyografilerine yer verilmiştir. Eserde, sahâbeyle ilgili yapılan tasnif kendi içerisinde özel bir gruplandırmaya tabi tutulmuştur. Bu guruplandırma, Hz. Ömer'in divanda kullandığı sisteme benzer niteliktedir. İbn Sa'd, sahâbenin İslâm'ı kabul tarihini ve katıldıkları gazveleri göz önüne alarak onları beş tabaka halinde ele almıştır. İlk olarak, Bedir Gazvesi'ne katılan muhâciri ve ensarı; ikinci tabakada, Habeşistan'a hicret edenleri ve Uhud Gazvesi'ne katılanları; üçüncü tabakada, Hendek gazvesiyle sonrasındaki gazvelere katılanlarla Mekke'nin fethinden önce müslüman olanları; dördüncü tabakada Mekke'nin fethi sırasında ve daha sonra müslüman olanları; beşinci tabakada ise Hz. Peygamber'i çocukluğunda görenleri ele alır. Aynı zamanda o, sahâbeyi katıldıkları

[83] Muhammed Aslan, "Tabakat Kitapları ve Hadis İlmine Sağladıkları Faydalar", *BÜİFD* 5/10 (Aralık 2017), 269, 279.

[84] Âdem Apak, *İslam Tarihi Kaynakları* (İstanbul: Mana Yayınları, 2019), 75.

[85] Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim, 10 Ağustos 2023); İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsân Abbâs, 8 Cilt, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968).

olaylara, kabilelerine ve ikamet ettikleri bölgelere göre de tasnif etmiştir. Eserin son cildi ise kadın sahâbîlere ayrılmıştır.[86] *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*'de Resûlullah'ın hayatı kaleme alınırken belli başlı bir yöntem takip edilmemiştir. Eserde öncelikle, Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerle irtibatlandırıldığı kısa bir risâlet tarihine yer verilerek onun anne ve babasının soyu aktarılmış, akabinde bi'set öncesi ve sonrası Mekke dönemi ele alınmıştır. Medine'ye hicret ve hicretten sonraki faaliyetlere kadar belli bir kronolojik sıra takip edilmiştir. Ancak, Resûl-i Ekrem'in devlet başkanlarına ve kabile reislerine göndermiş olduğu İslâm'a davet mektupları bahsinden itibaren kronolojik sırayla yazmayı bırakıp aynı konuları bir arada incelemiştir. İbn Sa'd, rivayetleri zikrederken isnatlara da yer vermiştir. Onun, Ebû Ma'şer es-Sindî, Mûsâ b. Ukbe ve hocası Vâkıdî gibi önemli siyer ve megâzî âlimlerinin eserlerinden istifade ettiği görülür. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*'deki siyer bahsinin, daha önce yazılmış olan siyer ve megâzî eserlerinden en önemli farkı, delâilü'n-nübüvve, alâmâtü'n-nübüvve ve şemâil konularına yer vermesidir.[87]

Tabakat müellifi olarak ele alacağımız bir diğer isim, hadis, tarih ve terâcim sahasında yetkinliğiyle bilinen **Zehebî**'dir (öl. 748/1348). Dımaşk'ın bir sayfiye köyünde 3 Rebîülâhir 673'te (6 Ekim 1274) doğan Zehebî, çocukluk çağından itibaren ilim meclislerinde bulunmuştur. Doğup büyüdüğü coğrafyanın yakın çevresine ilmî yolculuklar yaptıktan sonra, Mısır, Filistin gibi bölgelere de rihle yapmıştır. Dımaşk'ta Ebû Hafs Ömer b. Abdülmün'im İbnü'l-Kavvâs'tan; Mısır'da İbnü'z-Zâhirî'den; İskenderiye'de Ebü'l-Hasan Tâcüddin Ali b. Ahmed b. Abdülmuhsin el-Hâşimî el-Garrâfî'den; Ba'lebek'te Tâceddin Abdülhâliḳ b. Abdüsselâm el-Ba'lebekkî'den ve daha nice âlimlerden ders almıştır. Öğrencileri arasında ise Tâceddin es-Sübkî, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, İbn Receb el-Hanbelî gibi isimler yer alır.[88] Kıraat, hadis, akaid, fıkıh, siyer, tarih ve terâcim alanlarında yaklaşık 215 eseri

[86] Apak, *İslam Tarihi Kaynakları*, 79.
[87] Hizmetli, *İslâm Tarihi İlk Dönem*, 88; Avcı, "Tabakat".
[88] Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim, 11 Ağustos 2023).

bulunduğu söylenir.[89] Zehebî'nin ilim dünyasında tanınmasını sağlayan en önemli eserlerinden biri ***Siyerü Aʿlâmi'n-Nübelâʾ*** isimli tabakatıdır. Zehebî, bu eserinde Hz. Peygamber'den başlayarak kendi yaşadığı döneme kadar yaşamış önemli şahsiyetlerin biyografilerini kaleme almıştır. Eserin ilk iki cildi Hz. Peygamber'in ve Hulefâ-yi Râşidîn'in hayatına ayrılmıştır. Kendine has bir üslûbu olan eserde, sahâbe tabakaları 'Kibârü's-sahâbe', 'Siğârü's-sahâbe', 'Kibârü't-tâbiîn', 'Siğârü't-tâbiîn' şeklinde tasnif edilmiştir. Zehebî'nin daha önce kaleme aldığı ve en hacimli eseri olarak nitelenen *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-(ṭabakātü'l-)Meşâhîr ve'l-Aʿlâm*'ı *Siyerü Aʿlâmi'n-Nübelâ'*ya kaynak teşkil eder. Zehebî, *Siyerü Aʿlâmi'n-Nübelâ'*da aktardığı rivayetler rastgele yerleştirilmemiş, her bir rivayeti bir mantık silsilesi çerçevesinde sunmuştur.[90]

2.5. Genel Tarih Kitapları

Genel tarih kitapları kategorisine giren eserlerin kaleme alınmasında Kur'ân-ı Kerîm'in oynadığı rol önemlidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in insanoğluna ve âleme bakışı Müslümanların tarih algısını şekillendirmede belirleyici olmuştur. Âlemlerin rabbi olan Allah, yeryüzünde halife kıldığı insandan ilahi düzene uygun bir toplum oluşturmasını ister. Kur'ân-ı Kerîm'de önceki milletlerin yaşayışları, düşünüşleri ve davranışlarıyla ilgili tarihî haberi ihtiva eden kıssalar, Müslümanları, insanlık tarihine evrensel bir nazarla bakmaya yönlendirir. Bu düşünce doğrultusunda, Müslüman âlimler insanlık tarihini bir bütün halinde ele alıp, genel tarih kitapları şeklinde nitelenen eserler kaleme almışlardır.[91]

---

[89] Hayati Yılmaz, "Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ ve İki Ayrı Neşri" *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (Aralık 2000), 324.

[90] Fatih Akyolcu, *Zehebî ve Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ Adlı Eseri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 62, 67, 116; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*.

[91] Mustafa Fayda, "Tarih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim, 15 Ağustos 2023); Rıza Korkmazgöz, *Kur'an'da Tarih Algısı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2011), 257; Mehmet Mahfuz Söylemez- Yakup Akyürek, "İslam Tarihi'nin Temel Kaynakları: Genel Tarih Kitapları", *İslam Tarih Usulü ve Kaynakları 1* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023), 359.

Hz. Âdem'den başlayarak geçmiş milletlerin yaşantılarına yer veren genel tarih kitapları, yapıları gereği Hz. Peygamber'in hayatını da yer verir. Siyer ve megâzîye dair bilgi ihtiva eden genel tarih kitapları, siyer ve megâzî yazımı esnasında başvurulacak önemli kaynaklar arasındadır. Genel tarih kitaplarından burada tanıtacağımız ilk eser, **Taberî**'nin ***Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*** adlı eseridir. [92] Taberî'nin kimliği ve ilmî şahsiyeti hakkında daha önce Kur'ân-ı Kerîm ve tefsirlerinin siyere kaynaklığı bahsinde bilgi verildiği için burada tekrar ele alınmayacaktır. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, *Târîhu'r-rusül ve'l-enbiyâ᾽ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ᾽*, *Ahbârü'r-rusül ve'l-mülûk*, *Târîhu't-Taberî* adlarıyla da bilinen bu eser, esas itibariyle iki bölümden oluşur. Birinci bölüm, Hz. Âdem'den başlayıp, Hz. Peygamber'in biset öncesi hayatına kadarki süreci ihtiva eder. İkinci bölüm ise bisetten hicrî üçüncü yüzyıla kadar İslâm tarihinde yaşanılan olayları ele alır. Hicretten önceki kısımlar konularına göre tertip edilirken, hicretten itibaren olaylar kronoloji gözetilerek tasnif edilir. Ayrıca, eserde her yılın sonunda o yıl vefat eden meşhur kişilerin adları sıralanır. İslam tarihinin Heredot'u kabul edilen Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*'u meşhur tefsirinden sonra kaleme almıştır. O, tıpkı tefsir çalışmasında yaptığı gibi bu eserinde de ilgili konuyla ilgili kendi zamanına kadar yazılan malzemeleri tercih yapmaksızın aktarmaya çalışmıştır. Nakilci tarih anlayışını yansıtan bu uygulaması, okuyucuya bir konuyla ilgili çeşitli rivayetleri muhakeme etme fırsatını sunar.[93] Eserin siyer kısmı, genellikle İbn İshâk rivayetleri merkeze alınarak yazılmıştır. Ana metni oluşturan merkezi rivayetten farklılaşan diğer rivayetler ana metin bölünerek aktarılır. Taberî, eserine aldığı siyer rivayetlerini ulaşabildiği en eski kaynağa dayandırır, bu sebeple âlî isnâdlı rivayetler oldukça çoktur. Eserde,

[92] Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk ve Sılatu Târîh et-Taberî*, 11 Cilt (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1967).
[93] Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (İstanbul: İSAR, 1998), 52, 54; Hizmetli, *İslâm Tarihi -İlk Dönem-*, 93.

şiirlere bolca yerilmiş, Kur'ân ayetlerinden yoğun bir şekilde istifade edilmiştir.[94]

Genel tarih kitabı kategorisinde tanıtılacak olan bir diğer eser, **İbn Kesîr**'in (öl. 774/1373) ***el-Bidâye ve'n-Nihâye*** adlı kitabıdır.[95] Müverrih ve muhaddis olarak tanınan İbn Kesîr, hicrî 701'de (1301-1302) Busrâ'da doğdu. Çocuk yaşta babasını kaybetmiş ve ilimle meşgul olan abisinin himayesinde büyüdü. On yaşlarındayken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyip, abisinden de fıkıh dersleri aldı. Birçok hocası bulunan İbn Kesîr'in etkilendiği hocaları daha ziyade Burhâneddin el-Fezârî, kayınpederi Yûsuf el-Mizzî, Zehebî ve İbn Teymiyye'dir. Hocası Zehebî öldükten sonra onun yerine Dımaşk'taki Sâlihiyye Medresesi'ne müderris tayin edildi. Tarih, tabakat, tefsir, hadis ve fıkıh alanında yazmış olduğu muhtelif eserleri vardır.[96] *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseri, yaratılıştan hicrî sekizinci yüzyılın başına kadar olan dönemle ilgili bir dünya tarihi mahiyetindedir. Bu eserinde Hz. Peygamber'in hayatına uzun bir bölüm ayırmıştır.[97] Genel tarih anlatısı içerisinde bir bölüm olarak sunduğu Hz. Peygamber'in hayatını soyu hakkında bilgi vererek ele almaya başlar. Hicrete kadarki olan olayları Kur'ân ayetlerini ve hadisleri kılavuz kabul ederek tasvir ettikten sonra, hicretten sonra meydana gelen olayları kronolojik sıraya göre anlatır. O, eserinde Hz. Peygamber'in eşlerine, özel eşyalarına ve silahlarına ilişkin başlıklar sunar. İbn Kesîr, tarihini, eleştiri düşüncesi hâkim olarak kaleme almıştır. Daha önceki tarihçilerin bir elekten geçirmeden kabul ettikleri İsrâilî rivayetleri o ayıklamıştır.[98] Siyerle ilgili bütün rivayetleri nakletmeyi kendisine

[94] Ahmet İğdi, *Bir Siyer Müellifi Olarak et-Taberî -Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk Özelinde-* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 131.

[95] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, 21 Cilt, (Mısır: Dâru Hicr, 1997).

[96] M. Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 328; Abdülkerim Özaydın, "Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim, 15 Ağustos 2023).

[97] Hizmetli, *İslâm Tarihi -İlk Dönem-*, 100.

[98] Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*, 329.

vazife addeden İbn Kesîr, tartışmalı gördüğü kısımlarda rivayetleri tenkit edip, yorumlamıştır.[99]

2.6. Diğer Eserler

Siyer ilminin başlıca kaynakları hakkında yukarıda sırasıyla bilgi verildi. Bunlar dışında başka siyer kaynakları da mevcuttur. Şehir tarihi, coğrafya, şemâil, delâil, hasâis, fütûh, harâc-emvâl, ensâb ve lügat-edebiyat türündeki eserler bu başlık altında kısaca bilgi vereceğimiz diğer siyer kaynaklarıdır. Muhtelif türlerdeki bu eserlerden biri olan şehir tarihi kitapları, genellikle belirli şehir veya bölgenin coğrafi durumunu, fetih şartlarını ele alır. Şehir tarihi kitaplarından özellikle Mekke ve Medine ile ilgili olanlar önemli siyer kaynaklarıdır. Bu eserler, Hz. Peygamber'in hayatı ve yaşadığı coğrafya hakkında malumat ihtiva eder.[100] Bunlar arasında en meşhur ve en eski eserlerden birisi, **Ezrakî**'nin (öl. 250 /865) Mekke tarihi üzerine yazdığı ***Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âsâr*** adlı kitabıdır. *Ahbâru Mekke*'de ele alınan konuların büyük bir kısmı İslâm öncesi Mekke tarihi ve Kâbe'ye dairdir. Geri kalan bölümler ise Mekke'deki diğer makamlar ve Hz. Peygamber hakkındadır.[101] Medine-i Münevvere'ye ait şehir tarihi kitabı örneği ise **İbn Şebbe**'ye (öl. 262/876) ait olan ***Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere***'dir.[102] Zamanımıza kadar gelmiş en eski Medine tarihi olan bu eser üç ana bölümden oluşur. Birinci bölüm, Hz. Peygamber'in Medine'deki hayatını konu alır. Cenaze namazıyla başlayan bu bölüm, cenaze namazının nerelerde kılındığına dair rivayetleri aktardıktan sonra Cebrâil'in makamı, kıssa ve kıssa anlatanlar, Mescid-i Nebevî'nin çevresindeki yolların yapılması ve mescit adabıyla ilgili meseleler

---

[99] Hakan Türkoğlu, *(el-Bidâye ve'n-Nihâye Bağlamında) İbn Kesîr'in Hayatı ve Siyer Anlayışı* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 160.

[100] Mustafa Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (1986), 168.

[101] Abdülkerim Özaydın, "*Ahbâru Mekke*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim, 16 Ağustos 2023).

[102] İbn Şebbe, *Tarihü'l-Medîneti'l-münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Mekke: y.y, 1979).

hakkında detaylı bilgiler içerir. Ayrıca, Medine'de Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mescitler ve diğer yerler, Uhud Dağı, Cennetü'1-Bakî, sahâbenin bazısının kabirleri, bayram namazı kıldırılan namazgahlar, Medine'nin kuyuları, Medine'nin isimleri hakkında da malumat bulunur. Eserin ikinci bölümü Hz. Ömer dönemi hakkındayken, üçüncü bölümü ise Hz. Osman dönemine ait olaylar genişçe yer tutar.[103]

Tarihî olaylar yorumlanırken, olayın gerçekleştiği ortam ve şartlarının bilinmesi gerekir. Nitekim, tarihî bir hadiseyi incelerken mekân ve coğrafya bilgisine sahip olmak, olayların doğru değerlendirilmesini sağlar. Siyer rivayetlerini daha iyi yorumlama onların mücadelelerini daha isabetli bir şekilde algılama gayesiyle, Hz. Peygamber ve ashabının tarihte bulundukları mekânların bilgisine sahip olmak önem arz eder.[104] Bu çerçevede değerlendirildiğinde, coğrafya kitapları siyer için önemli bir kaynaktır. **Yâkût el-Hamevî**'nin (öl.626/1229) ***Mu'cemü'I-Büldân*** adlı dev ansiklopedik eseri önemli coğrafya kitaplarındandır. Müellif, eserinde ele aldığı maddeler hakkında sadece coğrafî bilgi vermekle kalmaz, aynı zamanda tarihî olaylara, şiir ve hikâyelere söz konusu yere mensup şahsiyetlere dair bilgilere de yer verir.[105]

Şemâil, delâil ve hasâis türündeki eserler de önemli siyer kaynakları arasındadır. Bu eserler bizatihi Hz. Peygamber'i konu alırlar. Şemâil türündeki eserler, Hz. Peygamber'in fizikî ve ahlâkî özelliklerini ele alırken; delâil literatüründeki kitaplar, peygamberlik müessesesini ve özellikle Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispatlamayı gaye edinir. Hasâis türündeki eserler ise Allah'ın sadece Hz. Muhammed'e lütfettiği özellikleri konu alır. Bu üç türle ilgili

[103] Mustafa Demirci, "İslam Dünyasında Şehir Tarihi Yazma Geleneği ve Şehir Tarihi", *Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*, ed. Muhammet Ali Orak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 62.

[104] Sevde Gedikli, *Siyer Kaynaklarında Tarih-Coğrafya İlişkisi Bağlamında Zikredilen Mekânlar -İbn Hişâm Örneği-* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 167.

[105] Casim Avcı, "Yâkût el-Hamevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim, 16 Ağustos 2023).

sırasıyla ismini zikredeceğimiz eserler şunlardır: **Tirmizî**'nin (öl. 279/892) ***eş-Şemâilü'l-Muhammediyye***'si, **Beyhakî**'nin (öl. 458/1066) ***Delâilü'n-Nübüvve***'si, **Moğultay b. Kılıç**'ın (öl. 762/1361) ***Hasâ'isü'n-Nebî***'sidir.[106]

Bir diğer siyer kaynağı İslâm fetihlerini ve bu fetihlerden sonra gerçekleştirilen imar, iskân ve kültürel faaliyetleri konu alan fütûh kitaplarıdır. Bu türdeki kitapların en meşhurlarından biri, **Belâzürî**'nin (öl. 279/892-93) ***Fütûhu'l-Büldân***'ıdır. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle başlayan eser, bölge ve şehir esasına göre başta Medine olmak üzere Yahudilerle meskûn yerlerin, Mekke, Tâif, Tebâle ve Cüreş, Tebük ve çevresinin, Necran, Yemen, Uman, Bahreyn ve Yemâme'nin fetihlerini ele alır. Belâzürî bu eserinde, savaşlara yer vermeksizin bir yerin kimin tarafından ve hangi tarihte fethedildiğini, barış veya savaş yoluyla ele geçirildiğini, bölgeden alınan vergi türlerini ve miktarlarını bilhassa zikreder.[107]

Müslümanların, Medine'ye hicretten sonra giderek gelişen bir devlet yapısına sahip olmaları ekonomik düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Hz. Peygamber dönemiyle ilgili yapılan mali uygulamalara dair bilgiler harâc-emvâl kitaplarından elde edilebilir. Nitekim bu eserler, Hz. Peygamber dönemi ve sonraki süreçte İslâm devletlerinde gerçekleştirilen mali işlemler hakkında bilgi verir. **Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm**'ın (öl. 224/838) ***Kitâbü'l-Harâc*** isimli eseri bu tarzdaki eserlerin bir örneğidir. Eserde, Hz. Peygamber'den Abbâsi devletinin beşinci halifesi Hârûnürreşîd zamanına kadar başta el-Cezîre, Suriye ve Sevâd olmak üzere Müslümanların hâkimiyetleri altındaki bölgelerde bulunan arazilere uygulanan vergilendirmeler hakkında önemli bilgiler mevcuttur.[108]

---

[106] Eyüp Baş, "İslam Tarihine Giriş", *İslâm Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker, 2012), 39.

[107] Mustafa Fayda, "Fütûhu'l-Büldân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim, 16 Ağustos 2023).

[108] Yavuz Sarı, *Ebû Yûsuf'un (öl. 182/798) Kitâbü'l-Harâc'ındaki Siyer-Megâzî Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 150.

Siyere kaynaklıkları bakımından zikredilmesi gereken son eserler, ensâb ve lügat-edebiyat kitaplarıdır. Arap literatüründe kabilelerin soyunu inceleyen ilim dalı olarak bilinen ensâb, Câhiliye Arapları'nın içinde yaşadıkları siyasî ve sosyal şartların bir sonucu olarak oldukça önem verdikleri bir sahadır. Bu literatürdeki eserlerden hem İslâm öncesi döneme hem de Hz. Peygamber dönemine dair nesep bilgilerine ve dönemin kültürel hayatına dair malumata ulaşılır. **Belâzurî**'nin (öl .279/892) ***Ensâbü'l-Eşrâf*** isimli eseri bu konuda yazılmış önemli kitaplardan biridir. Bu eser, Câhiliye devri, Hz. Peygamber'in hayatı ve şahsiyeti, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler'in ilk dönemi için önemli bir kaynaktır. Eser, Hz. Peygamber'in hayatının anlatılmasıyla başlar. Eserde Hz. Peygamber'in nesebi, Hz. Nûh'tan itibaren Araplar'ın soyuna, oradan Resûl-i Ekrem'in büyük ceddi Adnan'a, oradan da sırayla dedelerine kadar inerek ele alınır. *Ensâbü'l-Eşrâf*'ın siyer kısmı, Resûl-i Ekrem'in vefatı ve ölümü üzerine söylenen mersiyeler aktarıldıktan sonra sona erer.[109]

Hz. Peygamber dönemiyle ilgili bizatihi bilgi sunmamalarına rağmen, dönemin coğrafî, tarihî, ilmî durumuna dair ihtiva ettikleri bilgiler sebebiyle lügat-edebiyat kitapları da siyer kaynakları arasında sayılır. Başlıca lügat kitaplarından biri **Halîl b. Ahmed**'in (öl. 175/791) ***Kitâbü'l-ʿAyn*** isimli eseridir. Bir antoloji kitabı mahiyetinde olan **Asmaî**'nin (öl. 216/831) ***el-Asmaʿiyyât*** adlı eseri de Câhiliye devri şairleri ile İslâmî devir şairlerinin şiirlerini barındırması yönünden önemli bir siyer kaynağıdır. Zira, bir toplumu tanımanın yollarından biri edebî dünyasını bilmeyle gerçekleşir. Buna paralel bir şekilde, edebî dünya diğer eserlere nazaran toplumun sosyal hayatına ve kültürüne dair daha detaylı anlatımlar da sunar.

[109] Mustafa Fayda, "Ensâbü'l-Eşrâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim, 16 Ağustos 2023).

Sonuç

Hz. Peygamber'in şahsiyetini ve hayatını, onun içerisinde bulunduğu toplumu, bu topluma ait olayları ve olguları incelemeyi hedefleyen siyer ilmi, oldukça geniş bir muhtevaya sahiptir. Buna bağlı olarak siyer ilminin kaynakları da tabiî bir şekilde çeşitlilik arz etmektedir. Bu bölümde, "siyer kaynakları" denildiğinde çeşitli literatürün söz konusu olduğuna dikkat çekilmiştir.

Bununla birlikte siyer ilminin başlıca kaynakları müstakil siyer ve megâzî kitaplarıdır. Hz. Peygamber'in şahsiyetini ve hayatını konu alan, temelleri sahâbe dönemine dayanan siyer ve megâzî literatürüne dair pek çok eserin kaleme alındığına vurgu yapılmıştır. Çalışmanın sınırları çerçevesinde, tâbiîn döneminden Memlükler dönemine kadar çeşitli zaman dilimlerinde yazılan müstakil siyer ve megâzî eserlerinden ön plana çıkan birkaç eser hakkında mâlûmat sunulmuştur. Bu literatürden, İbn Şihâb ez-Zührî'ye nispet edilen *el-Megâzi'n-Nebeviyye*, Mûsâ b. Ukbe'nin *Kitâbu'l-Meğâzî*'si, İbn İshak'ın *Kitabü'l-Mübtede' ve'l Meb'as ve'l-Megâzî*'si, Vâkıdî'nin *Kitâbü'l-Megâzî*'si, İbn Hişâm'ın *es-Sîretu'n-Nebeviyye*'si, İbn Hazm'ın *Cevâmi'u's-Sîre*'si ve İbn Seyyidünnâs'ın *ʿUyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâ'il ve's-Siyer*'i tanıtılmıştır. Bu eserlerin gerek müelliflerine gerekse yazıldıkları zaman ve coğrafyaya göre kendilerine haiz özellikleri olduğu görülmüştür.

Müstakil siyer ve megâzî eserlerinden sonra, nâzil olduğu döneme tanıklık eden tefsir kitaplarının siyere nasıl kaynaklık ettiği ele alınmıştır. Bu bağlamda müellifleriyle birlikte haklarında bilgi sunulan üç tefsir eseri, Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrü'l-Kebîr*'i, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*'ı ve Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Ğayb* adlı kitabıdır. Bu üç eser örnekliğinde tefsir kitaplarının, esbâb-ı nüzul, Hz. Peygamber'in katıldığı savaşlar, onun Ehl-i Kitap ve münafıklarla olan ilişkileri gibi çeşitli siyer konularına dair rivayetleri ihtiva ettiği dile getirilmiştir.

Kur'ân'dan sonra siyerin ikinci kaynağı olarak kabul edilen hadis kitapları oldukça önem arz eden bir diğer literatürdür. Hz. Peygamber'in gündelik yaşamına ve dönemin sosyal hayatına dair zengin malzeme ihtiva eden hadis kitaplarından Buhârî'nin *el-Câmiʿu's-Sahîh*'i ile Müslim'in *Câmiʿu's-Sahîh*'i örnek olarak ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in ve içinde yaşadığı toplumun siyasi ve sosyal hayatına dair bilgi ihtiva eden; ancak başlı başına bir olay örgüsünü ele almayı amaçlamayan hadis kitaplarının herhangi bir alt başlığı altında siyer bilgilerinin bulunabildiği vurgulanmıştır.

Belirli bir gruba ait kişilerin biyografilerinin kaleme alındığı tabakat literatürüne ait eserler de siyer kaynakları arasındadır. Hz. Peygamber'in ve onunla görüşme imkanına sahip olan sahâbenin biyografilerine yer verilen tabakat eserlerinden, İbn Sa'd'ın *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*'i ve Zehebî'nin *Siyerü Aʿlâmi'n-Nübelâʾ*sı ele alınmıştır. Tabakat literatürünün mütekaddimîn ve müteahhirîn dönem örneklerinden olan bu iki eserin kendine has üslûpları vardır. Bu doğrultuda da her iki eserdeki sahâbe tabakalarının çeşitli şekillerde tasnif edildiği dile getirilmiştir.

Müslüman âlimlerin insanlık tarihini bir bütün halinde ele alıp, Hz. Âdem'den başlayarak kendi dönemlerine kadar olan olaylara yer verdikleri genel tarih eserleri siyere kaynaklık eden eserlerdendir. Üslupları gereği Hz. Peygamber'in hayatına dair bilgi ihtiva eden genel tarih kitaplarından örnek olarak tanıtılanlar, Taberî'nin *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk* ile İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'sidir. Bu kitaplar, diğer peygamberlerin hayatlarına, Câhiliye dönemine ve Hz. Peygamber'in bisetten önceki ve sonraki hayatına yer vermesiyle, siyer ilmi için oldukça önem arz eder.

Siyere kaynaklık eden eserler arasında şehir tarihi, coğrafya, şemâil, delâil, hasâis, fütûh, harâc-emvâl, ensâb ve lügat-edebiyat türündeki kitapların da yer aldığı "Diğer Eserler" başlığında dile getirilmiştir. Muhtelif türlerdeki bu eserlerden örnek olarak dile getirilenler, Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke ve mâ câʾe fîhâ mine'l-âsâr*'ı, İbn Şebbe'nin *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*'si, Yâkût el-Hamevî'nin

Mu'cemü'I-Büldân'ı, Tirmizî'nin *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*'si, Beyhakî'nin *Delâilü'n-Nübüvve*'si, Moğultay b. Kılıç'ın *Hasâ'isü'n-Nebî*'si, Belâzürî'nin *Fütûhu'l-Büldân*'ı ile *Ensâbü'l-Eşrâf*'ı, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Harâc*'ı, Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-'Ayn*'ı ve Asmaî'nin *el-Asma'iyyât*'ıdır.

Kaynakça

Altaş, Eşref. "Fahreddin er-Râzî'nin Hayatı, Hâmileri, İlmî ve Siyasî İlişkileri". İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin Er-Râzî. ed. Ömer Türker- Osman Demir. 41-90. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.

Altıkulaç, Tayyar. "Zehebî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim, 11 Ağustos 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/zehebi

Akyolcu, Fatih. Zehebî ve Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ Adlı Eseri. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Apak, Âdem. İslam Tarihi Kaynakları. İstanbul: Mana Yayınları, 2019.

Apak, Âdem. "Hadis-Siyer İlişkisi ve Hadisin Siyere Kaynaklığı Üzerine Değerlendirmeler". Siyer Araştırmaları Dergisi 7 (Haziran 2020), 63-74.

Apak, Âdem. "Siyere Kaynaklığı Açısından Kar'ân'ın Değeri ve Önemi". İstem 16 (Aralık 2010), 9-18.

Apaydın, H. Yunus. "İbn Hazm". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 1 Haziran 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hazm

Apaydın, Mehmet. Vâkıdî. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.

Arslan, Abdurrahim. İbn Seyyidünnâs. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.

Aslan, Muhammed. "Tabakat Kitapları ve Hadis İlmine Sağladıkları Faydalar", BÜİFD 5/10 (Aralık 2017), 269- 290.

Avcı, Casim. "Yâkût el-Hamevî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim, 16 Ağustos 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/yakut-el-hamevi

Avcı, Casim. "Tabakat". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 10 Ağustos 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/tabakat

Ayik, Cenap. Hadis Risâlelerinin Siyer'e Kaynaklığı -Hicrî 150 Öncesi-. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

A'zamî, Muhammed Mustafa. "Muhammed b. İsmâil el-Buhârî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 4 Temmuz 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/buhari-muhammed-b-ismail

Baş, Eyüp. "İslam Tarihine Giriş". İslâm Tarihi El Kitabı. ed. Eyüp Baş. 15-41. Ankara: Grafiker, 2012.

Bozkurt, Nahide (ed.). Bağdat'ın Ünlü Tarihçileri. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

Buhâri. Sahîh-i Buhârî. Riyad: Beytü'l-Efkâr, 1998.

Ceylan, Yasin. "Fahreddin Râzî'nin Mefâtih'ül-Ğayb Tefsiri Üzerine Bazı Mülahazalar". İslâmî Araştırmalar 3 (Ocak 1987). 47-55.

Curuk, Osman. İbn Hazm. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.

Çın, Dursun. Hadis'te 'Kitabu-l-Megazî' Literatürünün Erken Dönem Kaynaklarının Tespiti ve Değerlendirilmesi: İmam Buhari Örneği. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Demircan, Adnan. Siyer. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Demircan, Adnan (ed.). Bir Bilim Olarak Siyer ve Kaynakları. İstanbul: Siyer Yayınları, 2014.

Demircan, Adnan (ed.). İslam Tarihi Kaynakları. İstanbul: Mana Yayınları, 2019.

Demirci, Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 6 Haziran 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/esbab-i-nuzul

Demirci, Mustafa. "İslam Dünyasında Şehir Tarihi Yazma Geleneği ve Şehir Tarihi". Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi. ed. Muhammet Ali Orak. 58-75. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

Dindi, Korkut. Siyer- Kur'ân İlişkisi Mekke Dönemi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

Elkoca, Eyyup. Siyerin Tefsire Kaynaklığı: Mukâtil b. Süleyman Örneği. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Ergüven, Şehabettin. "Zahiriliğin Büyük İmamı İbn Hazm: Hayatı ve Eserleri". İslâmî İlimler Dergisi 1 (Haziran 2008), 175- 197.

Ersoy, Büşra. Sahîh-i Müslim'deki Hz. Peygamber'in Savaşlarıyla (Gazveleriyle) İlgili Rivayetlerin Tespiti ve Siyer Kaynaklarıyla Karşılaştırılması. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler

Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Eser, Mithat. İbn İshâk. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.

Fayda, Mustafa. Allah'ın Emriyle Siyer Başlar. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.

Fayda, Mustafa. "Ensâbü'l-Eşrâf". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim, 16 Ağustos 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ensabul-esraf

Fayda, Mustafa. "Fütûhu'l-Büldân". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim, 16 Ağustos 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/futuhul-buldan

Fayda, Mustafa. "İbn Hişam". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 1 Haziran 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hisam

Fayda, Mustafa. "İbn İshak". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 30 Mayıs 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ishak

Fayda, Mustafa. "İbn Sa'd". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim, 10 Ağustos 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sad

Fayda, Mustafa. "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 28 (1986), 167-180.

Fayda, Mustafa. "Siyer ve Megāzî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 25 Mayıs 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/siyer-ve-megazi

Fayda, Mustafa. "Taberî, Muhammed b. Cerîr". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 6 Haziran 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/taberi-muhammed-b-cerir

Fayda, Mustafa. "Tarih". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim, 15 Ağustos 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/tarih

Fayda, Mustafa. "Vâkıdî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 31 Mayıs 2023). https://islamansiklopedisi.org.tr/vakidi

Ferruh, Ömer. "İslâm Tarihinin Ana Kaynakları ve Müracaat Eserleri". çev. Âdem Apak. İstem 1/1 (Haziran 2003), 169-179.

Gedikli, Sevde. Siyer Kaynaklarında Tarih-Coğrafya İlişkisi Bağlamında Zikredilen Mekânlar -İbn Hişâm Örneği-. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Güler, Nurdane. "Mukâtil Tefsirinde Mekkî Sûrelerde Bedir Gazvesine Yapılan Atıflar". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 25/3 (Aralık 2021), 1143-1162.

Günaltay, M. Şemseddin. İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.

Hizmetli, Sabri. İslâm Tarihi İlk Dönem. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

Horovıtz, Josef. İslami Tarihçiliğin Doğuşu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

İbn Hazm. Cevâmiʿu's-sîre ve hamsü resâʾile uhrâ. thk. İhsan Abbas. Kahire: Dâru'l- Ma'ârif, 1900.

İbn Hazm. Cevâmi'u's-Sîre (Siyerin Özü). çev. Mehmet Salih Arı. İstanbul: Çıra Yayın Grubu, 2004.

İbn Hişâm. Hz. Peygamber'in Hayatı. çev. Muhammed Yazıcı. İstanbul: Ketebe, 2021.

İbn Hişâm. Sîretü'n-nebeviyye. thk. Mustafa es-Sekâ vd. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1955.

İbn İshâk. Kitâbü's-siyer ve'l-megâzî. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1978.

İbn Kesîr. el-Bidâye ve'n-nihâye. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1997.

İbn Sa'd. Tabakâtü'l-kübrâ. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.

İbn Seyyidünnâs. Uyûnü'l-eser fî fünûni'l-megâzî ve'ş-şemâ'il ve's-siyer. thk. İbrahim Muhammed Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1993.

İbn Şebbe. Tarihü'l-Medîneti'l-münevvere. thk. Fehim Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Mekke: y.y, 1979.

İğdi, Ahmet. Bir Siyer Müellifi Olarak et-Taberî -Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk Özelinde-. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiʿu's-Sahîh". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 9 Ağustos 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/el-camius-sahih--buhari

Kandemir, M. Yaşar. "İbn Seyyidünnâs". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 2 Haziran 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-seyyidunnas

Kandemir, M. Yaşar. "Müslim b. Haccâc". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 11 Ağustos 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/muslim-b-haccac

Kaya, Zeynep. İbn Şihâb ez-Zührî'nin Tarihçiliği. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Korkmazgöz, Rıza. Kur'an'da Tarih Algısı. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2011.

Kur'ân Yolu. Erişim 11 Haziran 2023. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kehf-suresi/2144/4-5-ayet-tefsiri

Mûsâ b. Ukbe. Meğâzî Seyyidinâ Muhammed. Thk. Muhammed el-Tabarânî. 3 Cilt. Fas: Menşûrâtü'l-Beşîr bina'tiyye, 2023.

Müslim. Sahîh-i Müslim. Riyad: Beytü'l-Efkâr, 1998.

Olgaç, Mahmut- Arslantaş, Nuh. "Mûsâ b. Ukbe'ye Atfedilen Kitâbü'l-Megāzî". Tarih Dergisi 67 (Haziran 2018), 1-22.

Öz, Şaban. "Mûsâ b. Ukbe". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 29 Mayıs 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/musa-b-ukbe

Öz, Şaban. İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Özaydın, Abdülkerim. "Ahbâru Mekke". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim, 16 Ağustos 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ahbaru-mekke

Özaydın, Abdülkerim. "Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim, 15 Ağustos 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kesir-ebul-fida

Özdemir, Mehmet. "Siyer Yazıcılığı Üzerine". Milel ve Nihal 4/3 (Aralık 2007), 129-162.

Özkan, Halit. "Zührî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 27 Mayıs 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/zuhri

Özkan Konuk, Gülay. Muhammed b. Cerîr et-Taberî. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.

Öztürk, Levent. Mûsâ b. Ukbe. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.

Pazar, Muhammed. Sahîh-i Bûhâri'deki Bazı Meğâzî Rivâyetlerinin İlk Dönem Siyer Kaynaklarıyla Mukâyesesi. Adana: Çukurova

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Râzî. Mefâtîhu'l-ğayb. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 2000.

Sarı, Yavuz. Ebû Yûsuf'un (öl. 182/798) Kitâbü'l-Harâc'ındaki Siyer-Megâzî Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Soycan, Mustafa. Mukâtil b. Süleyman'ın (öl. 150/767) Tefsîr Adlı Eserindeki Meğâzî Bilgilerinin Tesbit ve Değerlendirmesi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Söylemez, Mehmet Mahfuz (ed.). İslam Tarih Usulü ve Kaynakları. 2 cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023.

Söylemez, Mehmet Mahfuz – Akyürek, Yakup. "İslam Tarihi'nin Temel Kaynakları: Genel Tarih Kitapları." İslam Tarih Usulü ve Kaynakları. ed. Mehmet Mahfuz Söylemez. 1/359-389. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023.

Şeşen, Ramazan. Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı. İstanbul: İSAR, 1998.

Şulul, Kasım. Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî. İstanbul: Ensar, 2020.

Taberî. Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk ve Sılatu Târîh et-Taberî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâŝ, 1967.

Türker, Ömer. "Mukâtil b. Süleyman". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 6 Haziran 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/mukatil-b-suleyman

Türkoğlu, Hakan. (el-Bidâye ve'n-Nihâye Bağlamında) İbn Kesîr'in Hayatı ve Siyer Anlayışı. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Urve b. Zübeyr. Megâzi Resûlillâh. thk. Muhammed Mustafa A'zamî. Riyad: Mektebü't-Terbiyeti'l-Arabi, 1981.

Vâkıdî. el-Megâzî. thk. Marsden Cons. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin er-Râzî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 14 Haziran 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/fahreddin-er-razi

Yiğit, İsmail. "Kur'ân ve Sîretü'n-Nebî". Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II. ed. Bedrettin Çetiner. 91-100. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001.

Yıldırım, Büşra. Ma'mer b. Râşid. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.

Yıldız, Firdevs. İbn Şihâb ez-Zührî. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.

Yıldız, Güllü. "Memlükler Dönemi Siyer Yazıcılığına Genel Bir Bakış". İslam Tetkikleri Dergisi 10 (Haziran 2020), 333- 363.

Yılmaz, Halil İbrahim. Urve b. Zübeyr. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.

Yılmaz, Hayati. "Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ ve İki Ayrı Neşri". Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (Aralık 2000), 323-332.

Yılmaz, Metin. İbn Hişâm. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.

Yılmaz, Yasin. "Bir Siyer Müellifi Olan İbn İshak'taki Bazı Hâdiseler Örneğinde Siyer-Tefsir İlişkisi". Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 22 (Aralık 2013), 100-127.

Zehebî. Siyerü Aʿlâmü'n-Nübelâ'. 28 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006.

Zührî, İbn Şihâb. el-Megâzi'n-Nebeviyye. thk. Süheyl ez-Zekkâr. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.

BÖLÜM: 3

SİYER METİNLERİ

Mehmet YILMAZ[1]

Fatih OĞUZAY[2]

Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: 3668.

[1] Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı.
[2] Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı.

Giriş

Bu bölümde kronolojik bir sıralama ile siyer konularıyla ilgili metinlere yer verilmiştir. Böylece siyer ilminin kaynaklarının orijinal dil ve yöntemleriyle tanıtılmasının yanı sıra bazı temel konuların kaynaklar üzerinden okunması amaçlanmıştır. Ayrıca İslâmî ilimlerde kaleme alınan eserlerin siyer ilmine kaynaklık değerinin ortaya konulması da hedefler arasındadır. Buna bağlı olarak müstakil siyer-megâzî eserlerinin yanı sıra tefsir, hadis, tabakât, tarih, şehir tarihleri gibi kaynaklardan alıntılar yapılmıştır. Bunlara ek olarak alanının temel kavram ve ifadelerinin de tanıtılması hedeflenmektedir.

Burada ifade etmek gerekir ki sözü edilen hedefler doğrultusunda verilen metinlerin amacı bir siyer konusunun ilmî manada ele alınması değildir. Nitekim olaylarla ilgili birer metnin incelenmesi de konunun anlaşılması açısından anlamlı ve yeterli bir çalışma niteliği taşımaz. Zira meselenin anlaşılması için çeşitli kaynaklardan konuyla ilgili verilerin toplanması ve bilimsel bir metotla tetkik edilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan metinlerde bahsi geçen konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ileri okuma ve araştırmaların yapılması gereklilik arz eder. Burada konuyla ilgili bilgilerin yer aldığı bir pasaj verilerek meselenin bir yönüne veya ilgili bir habere dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla aşağıda yer alan metinleri, sadece siyer ilmiyle ilgisi bağlamında kaynaklardan alınmış örnek birer konu olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Sonuç olarak

ifade etmek gerekirse verilen rivayetler söz konusu olayla ilgili önemli veriler sağlamakla birlikte tek başına yeterlilik ve doğruluk iddiası taşımamaktadır. Hatta burada zikredilen bir rivayetin yer aldığı kaynakta hemen öncesinde veya sonrasında aynı konuyla ilgili farklı bilgiler içeren rivayetlere rastlamak da mümkündür.

Bütün bunlarla birlikte verilen metinler üzerinden her bir müellif ve eserinin dil, üslup ve muhteva yönünden değerlendirilmesi ayrıca siyer ilmine kaynaklığı bağlamında tartışılması hedeflenmektedir. Kaynaklar arasındaki bağlantılar, İslâm ilim geleneğindeki hoca-talebe ilişkisi, yazı kültürü, tetkik yöntemleri ve atıf sistemine kadar çeşitli meseleleri örneklendirmek de mümkündür. Bu hususlar, üzerinde ayrıca durulması gereken meseleler olup burada işaret edilmekle yetinilmiştir. Söz konusu metinler çeşitli başlıklar altında ve kronolojik bir sıralama ile aşağıda sunulmuştur.

3.1. İslam Öncesi Arap Tarihi

في ذكر أنساب العرب وأيامها المشهورة على غاية هذا الكتاب من الإيجاز والاختصار

اختلف الناس في نسب العرب فقال بعضهم كلهم من ولد إسماعيل بن إبراهيم عم وقال آخرون ليست النمر من ولد إسماعيل ولكنها من ولد قحطان بن عابر بن شالخ بن أرفخشذ بن سام بن نوح فهم أنسب وأقدم من غيرهم ولذلك تفتخر أعراب اليمن على غيرها من العرب وقال ابن إسحاق لم أجد أحدا من نساب اليمن له علم إلا وهو يزعم أنهم [ليسوا] من ولد إسماعيل ويقولون نحن العرب العاربة كنا قبل إسماعيل وإنما تكلم إسماعيل بلساننا لما جاورته جرهم إلا هذين الحيين الأنصار وخزاعة فإنهم يزعمون أنهم من ولد إسماعيل عم قالوا وأخو قحطان يقطر بن عامر بن عابر فولد يقطر جرهم وجزيلا فلم يبق في جزيل بقية فنزلت جرهم مكة فنكح فيهم إسماعيل عم وقد قال رجل من قحطان بن هميسع بن نابت بن إسماعيل والنساب على أنه قحطان بن عابر بن شالخ بن أرفخشذ بن سام بن نوح والله أعلم وقحطان ونزار هما جرثومتان لأنه نسبة ولد إسماعيل من نزار ونسبة اليمن من قحطان هذا هو الأصل[3]...

ذِكْرُ سَرْدِ النَّسَبِ الزَّكِيِّ مِنْ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ، إِلَى آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لله رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَصَلَوَاتُهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ هِشَامٍ (النَّحْوِيُّ)

[3] Makdisî, *el-Bed' ve't-târîḫ*, 4/105.

هَذَا كِتَابُ سِيرَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ. قَالَ: مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَاسْمُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ: شَيْبَةُ بْنُ هَاشِمٍ، وَاسْمُ هَاشِمٍ: عَمْرُو بْنُ عَبْدِ مَنَافٍ، وَاسْمُ عَبْدِ مَنَافٍ: الْمُغِيرَةُ بْنُ قُصَيٍّ، (وَاسْمُ قُصَيٍّ: زَيْدُ) بْنُ كِلَابِ بْنِ مُرَّةَ بْنِ كَعْبِ بْنِ لُؤَيِّ بْنِ غَالِبِ بْنِ فِهْرِ بْنِ مَالِكِ بْنِ النَّضْرِ بْنِ كِنَانَةَ بْنِ خُزَيْمَةَ بْنِ مُدْرِكَةَ، وَاسْمُ مُدْرِكَةَ: عَامِرُ بْنُ إِلْيَاسَ بْنِ مُضَرَ بْنِ نِزَارِ بْنِ مَعَدِّ بْنِ عَدْنَانَ بْنِ (أُدٍّ، وَيُقَالُ): أُدَدُ بْنُ مُقَوِّمِ بْنِ نَاحُورَ بْنِ تَيْرَحَ بْنِ يَعْرُبَ بْنِ يَشْجُبَ بْنِ نَابِتِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ- خَلِيلِ الرَّحْمَنِ- بْنِ تَارِح، وَهُوَ آزَرُ بْنُ نَاحُورَ بْنِ سَارُوغَ بْنِ رَاعُو بْنِ فَالِخِ بْنِ عَيْبَرِ بْنِ شَالِخِ بْنِ أَرْفَخْشَذَ بْنِ سَامِ بْنِ نُوحِ بْنِ لَمْكَ بْنِ مُتَوَشْلِخَ بْنِ أَخْنُوخَ، وَهُوَ إِدْرِيسُ النَّبِيُّ- فِيمَا يَزْعُمُونَ، وَاَللَّهُ أَعْلَمُ، وَكَانَ أَوَّلَ بَنِي آدَمَ أُعْطَى النُّبُوَّةَ، وَخَطَّ بِالْقَلَمِ- ابْنِ يَرْدِ بْنِ مُهْلَئِيلِ بْنِ قَيْنَنَ بْنِ يانِشَ بْنِ شِيثِ بْنِ آدَمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنِ هِشَامٍ: حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْبَكَّائِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ الْمُطَّلِبِيِّ هَذَا الَّذِي ذَكَرْتُ مِنْ نَسَبِ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ إِلَى آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَمَا فِيهِ مِنْ حَدِيثِ إِدْرِيسَ وَغَيْرِهِ

قَالَ ابْنُ هِشَامٍ: وَحَدَّثَنِي خَلَّادُ بْنُ قُرَّةَ بْنِ خَالِدٍ السَّدُوسِيُّ، عَنْ شَيْبَانَ بْنِ زُهَيْرِ بْنِ شَقِيقِ بْنِ ثَوْرٍ عَنْ قَتَادَةَ بْنِ دُعَامَةَ، أَنَّهُ قَالَ إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ- خَلِيلِ الرَّحْمَنِ- ابْنِ تَارِحٍ، وهُوَ آزَرُ بْنُ نَاحُورَ بْنِ أَسْرَغَ.[4]

سورة قريش مكية عددها أربع آيات

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ لِإِيلافِ قُرَيْشٍ وذلك أن قريشا كانوا تجارا يختلفون إلى الأرض ثم سميت «قريش، وكانوا يمتارون في الشتاء من الأردن وفلسطين لأن ساحل البحر «أدفأ، فإذا كان الصيف تركوا طريق الشتاء والبحر من أجل الحر، وأخذوا إلى اليمن للميرة فشق عليهم الاختلاف، فأنزل الله- تعالى- «لِإِيلافِ قُرَيْشٍ» يقول لا اختلاف لهم «ولا تجارة قد قطعناها عنهم فذلك: «إِيلافِهِمْ» رِحْلَةَ الشِّتاءِ وَالصَّيْفِ فقذف الله- عز وجل- في قلوب الحبشة أن «يحملوا» الطعام في السفن إلى مكة للبيع، فحملوا إليهم فجعل أهل مكة يخرجون إليهم بالإبل والحمير، فيشترون الطعام على مسيرة يومين من مكة، «وتتابع» ذلك عليهم سنين، فكفاهم الله مؤنة الشتاء والصيف، ثم قال: لْيَعْبُدُوا رَبَّ هذَا الْبَيْتِ لأن رب هذا البيت كفاهم مؤنة الخوف والجوع، فليألفوا العبادة له، كما ألفوا الحبشة ولم يكونوا يرجونهم.

الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ

حين قذف في قلوب الحبشة أن يحملوا إليهم الطعام في السفن وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ يعني القتل والسبي، وذلك أن العرب في الجاهلية كان يقتل بعضهم بعضا، ويغير بعضهم على بعض: فكان الله- عز وجل- يدفع عن أهل الحرم، ولا يسلط عليهم عدوا، فذلك قوله:

وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ.

وأيضا «لِإِيلافِ قُرَيْشٍ» يقول لا ميرة لقريش، ولا اختلاف، وذلك أن قريشا «كانت» لا تأتيهم التجار، ولا يهتدون إليهم، فكانت قريش تمتار «لأهلها الطعام من الشام في الشتاء»، «ومن اليمن في الصيف» وذلك أنهم كانوا في الشتاء ينطلقون إلى الشام ليتماروا الطعام لأهلهم، فإذا جاء «الصيف» انطلقوا إلى اليمن فكانت لهم «رحلتان» في الشتاء والصيف فرحمهم الله-

[4] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/1-2.

عز وجل- فقذف في قلوب الحبش أن يحملوا إليهم الطعام في السفن فكانوا يخرجون على مسيرة ليلة إلى جدة، فيشترون الطعام وكفاهم الله مؤنة الشتاء والصيف، فأنزل الله عز وجل- يذكرهم النعم فقال: «لِإِيلافِ قُرَيْشٍ، إِيلافِهِمْ، رِحْلَةَ الشِّتاءِ وَالصَّيْفِ» والإيلاف من المؤنة والاختلاف، ثم قال: لُيَعْبُدُوا رَبَّ هذَا الْبَيْتِ«

يقول أخلصوا العبادة له «الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ» حين قذف في قلوب الحبشة أن يحملوا إليهم الطعام في السفن، ثم قال: «وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ» يعني القتل والسبي «لأن العرب» «كانت» يقتل بعضهم بعضا ويسبي بعضهم بعضا، وهم «آمنون» فى الحرم[5]

حفر زمزم من قبل عبد المطلب ابن هاشم

حدثنا أحمد قال: نا يونس، عن محمد بن إسحق، قال: بينا عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف نائماً في الحجر، عند الكعبة، أتى، فأمر بحفر زمزم.

ويقال إنها لم تزل دفيناً بعد ولاية بني إسماعيل الأكبر وجرهم، حتى أمر بها عبد المطلب، فخرج عبد المطلب إلى قريش، فقال: يا معشر قريش، إني قد أمرت أن أحفر زمزم، فقالوا له: أبين لك أين هي؟ فقال: لا، قالوا:

فارجع إلى مضجعك الذي أريت فيه ما أريت، فإن كان حقاً من الله عز وجل بين لك، وإن كان من الشيطان لم يعد إليك، فرجع فنام في مضجعه، فأتى فقيل له: احفر زمزم، إنك إن حفرتها لم تندم، هي تراث من أبيك الأقدم، لا تنزف الدهر ولا تذم، تسقي الحجيج الأعظم مثل نعام حافل لم يقسم، ينذر فيها ناذر لمنعم، فهي ميراث وعقد محكم، ليست كبعض ما قد يعلم، وهي بين الفرث والدم.

فقال حين قيل له ذلك: أين هي؟ فقيل له: عند قرية النمل، حيث ينقر الغراب غداً، فغدا عبد المطلب ومعه الحارث ابنه، ليس له ولد غيره، فوجد قرية النمل، ووجد الغراب ينقر عندها، بين الوثنين: إساف ونائلة، اللذين كانت قريش تنحر عندهما.

حدثنا أحمد قال: نا يونس بن بكير، عن ابن إسحق قال: حدثني عبد الله بن أبي بكر بن حزم، عن عمرة ابنة عبد الرحمن بن أسعد بن زرارة، عن عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم أنها قالت: ما زلنا نسمع أن إسافا ونائلة رجل وامرأة من جرهم زنيا في الكعبة، فمسخا حجرين.

حدثنا أحمد، نا يونس عن ابن إسحق قال: فجاء عبد المطلب بالمعول، فقام ليحفر، فقالت له قريش حين رأوا جده: والله لا ندعك تحفر بين صنمينا هذين اللذين ننحر عندهما، فقال عبد المطلب لابنه الحارث: دعني- أو: ذد عني- حتى أحفر، فو الله لأمضين لما أمرت به، فلما رأوا منه الجد، خلوا بينه وبين الحفر، فكفوا عنه، فلم يمكث إلا قليلاً حتى بدا له الطوي، فكبر، فعرفت قريش أنه قد صدق وأدرك حاجته، فقاموا إليه، فقالوا: إنها بئر أبينا إسماعيل، وإن لنا فيها حقاً، فأشركنا معك فيها.

[5] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân,* 4/861-863.

قال: ما أنا بفاعل، وإن هذا لأمر قد خصصت به دونكم، وأعطيته من بينكم، قالوا: فأنصفنا، فإنا غير تاركيك حتى نخاصمك فيها، قال: فاجعلوا بيني وبينكم من شئتم أخاصمكم إليه، فقالوا: كاهنة بني سعد بن هذيم، قال: نعم، وكانت بأشراف الشام[6]

3.2. Cahiliye Dönemi ve Kültürü

إِطْعَامُ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ حَاجَّ الْبَيْتِ

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: أَخْبَرَنِي جَدِّي، عَنْ سَعِيدِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ سَاجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، "أَنَّ قُصَيَّ بْنَ كِلَابِ بْنِ مُرَّةَ، قَالَ لِقُرَيْشٍ: يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ، إِنَّكُمْ جِيرَانُ اللَّهِ وَأَهْلُ الْحَرَمِ، وَإِنَّ الْحَاجَّ ضِيفَانُ اللَّهِ وَزُوَّارُ بَيْتِهِ، وَهُمْ أَحَقُّ الضَّيْفِ بِالْكَرَامَةِ، فَاجْعَلُوا لَهُمْ طَعَامًا وَشَرَابًا أَيَّامَ هَذَا الْحَجِّ، حَتَّى يَصْدُرُوا عَنْكُمْ. فَفَعَلُوا، فَكَانُوا يُخْرِجُونَ لِذَلِكَ كُلَّ عَامٍ مِنْ أَمْوَالِهِمْ خَرْجًا تُخْرِجُهُ قُرَيْشٌ فِي كُلِّ مَوْسِمٍ مِنْ أَمْوَالِهِمْ، فَيَدْفَعُونَهُ إِلَى قُصَيٍّ فَيَصْنَعُهُ طَعَامًا لِلْحَاجِّ أَيَّامَ الْمَوْسِمِ بِمَكَّةَ وَمِنًى، فَجَرَى ذَلِكَ مِنْ أَمْرِهِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ عَلَى قَوْمِهِ، وَهِيَ الرِّفَادَةُ، حَتَّى قَامَ الْإِسْلَامُ وَهُوَ فِي الْإِسْلَامِ إِلَى يَوْمِكَ هَذَا، وَهُوَ الطَّعَامُ الَّذِي يَصْنَعُهُ السُّلْطَانُ بِمَكَّةَ وَمِنًى لِلنَّاسِ حَتَّى يَنْقَضِيَ الْحَاجُّ"[7]

ذِكْرُ نَذْرِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ذَبْحَ وَلَدِهِ

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَكَانَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ بْنُ هَاشِمٍ- فِيمَا يَزْعُمُونَ وَاللَّهُ أَعْلَمُ- قَدْ نَذَرَ حِينَ لَقِيَ مِنْ قُرَيْشٍ مَا لَقِيَ عِنْدَ حَفْرِ زَمْزَمَ، لَئِنْ وُلِدَ لَهُ عَشَرَةُ نَفَرٍ، ثُمَّ بَلَغُوا مَعَهُ حَتَّى يَمْنَعُوهُ، لَيَنْحَرَنَّ أَحَدَهُمْ لله عِنْدَ الْكَعْبَةِ. فَلَمَّا تَوَافَى بَنُوهُ عَشَرَةً، وَعَرَفَ أَنَّهُمْ سَيَمْنَعُونَهُ، جَمَعَهُمْ ثُمَّ أَخْبَرَهُمْ بِنَذْرِهِ، وَدَعَاهُمْ إِلَى الْوَفَاءِ لله بِذَلِكَ، فَأَطَاعُوهُ وَقَالُوا: كَيْفَ نَصْنَعُ؟ قَالَ: لِيَأْخُذْ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ قِدْحًا ثُمَّ يَكْتُبُ فِيهِ اسْمَهُ، ثُمَّ ائْتُونِي. فَفَعَلُوا، ثُمَّ أَتَوْهُ، فَدَخَلَ بِهِمْ عَلَى هُبَلَ فِي جَوْفِ الْكَعْبَةِ، وَكَانَ هُبَلُ عَلَى بِئْرٍ فِي جَوْفِ الْكَعْبَةِ، وَكَانَتْ تِلْكَ الْبِئْرُ هِيَ الَّتِي يُجْمَعُ فِيهَا مَا يُهْدَى لِلْكَعْبَةِ.

وَكَانَ عِنْدَ هُبَلَ قِدَاحٌ سَبْعَةٌ، كُلُّ قِدْحٍ مِنْهَا فِيهِ (كِتَابٌ. قِدْحٌ فِيهِ) (الْعَقْلُ) إِذَا اخْتَلَفُوا فِي الْعَقْلِ مَنْ يَحْمِلُهُ مِنْهُمْ، ضَرَبُوا بِالْقِدَاحِ السَّبْعَةِ ، فَإِنْ خَرَجَ الْعَقْلُ فَعَلَى مَنْ خَرَجَ حَمْلُهُ، وَقِدْحٌ فِيهِ «نَعَمْ» لِلْأَمْرِ إِذَا أَرَادُوهُ يُضْرَبُ بِهِ فِي الْقِدَاحِ، فَإِنْ خَرَجَ قِدْحُ «نَعَمْ» عَمِلُوا بِهِ، وَقِدْحٌ فِيهِ «لَا» إِذَا أَرَادُوا أَمْرًا ضَرَبُوا بِهِ فِي الْقِدَاحِ، فَإِنْ خَرَجَ ذَلِكَ الْقِدْحُ لَمْ يَفْعَلُوا ذَلِكَ الْأَمْرَ، وَقِدْحٌ فِيهِ «مِنْكُمْ» ، وَقِدْحٌ فِيهِ «مُلْصَقٌ» ، وَقِدْحٌ فِيهِ «مِنْ غَيْرِكُمْ» ، وَقِدْحٌ فِيهِ «الْمِيَاهُ» إِذَا أَرَادُوا أَنْ يَحْفِرُوا لِلْمَاءِ ضَرَبُوا بِالْقِدَاحِ، وَفِيهَا ذَلِكَ الْقِدْحُ، فَحَيْثُمَا خَرَجَ عَمِلُوا بِهِ. وَكَانُوا إِذَا أَرَادُوا أَنْ يَخْتِنُوا غُلَامًا، أَوْ يُنْكِحُوا مُنْكَحًا، أَوْ يَدْفِنُوا مَيتا، أَو شكوا فِي نَسَبِ أَحَدِهِمْ، ذَهَبُوا بِهِ إِلَى هُبل وبمائة دِرْهَمٍ وَجَزُورٍ، فَأَعْطَوْهَا صَاحِبَ الْقِدَاحِ الَّذِي يَضْرِبُ بِهَا، ثُمَّ قَرَّبُوا صَاحِبَهُمُ الَّذِي يُرِيدُونَ بِهِ مَا يُرِيدُونَ، ثُمَّ قَالُوا: يَا إِلَهَنَا، هَذَا فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ قَدْ أَرَدْنَا بِهِ كَذَا وَكَذَا، فَأَخْرِجْ الْحَقَّ فِيهِ. ثُمَّ يَقُولُونَ لِصَاحِبِ الْقِدَاحِ:

[6] İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-megâzî*, 23-24.

[7] Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-'âs̱âr,* 1/195.

اضْرِبْ فَإِنْ خَرَجَ عَلَيْهِ «مِنْكُمْ» كَانَ مِنْهُمْ وَسِيطًا، وَإِنْ خَرَجَ عَلَيْهِ «مِنْ غَيْرِكُمْ» كَانَ حَلِيفًا، وَإِنْ خَرَجَ عَلَيْهِ «مُلْصَقٌ» كَانَ عَلَى مَنْزِلَتِهِ فِيهِمْ، لَا نَسَبَ لَهُ وَلَا حِلْفَ، وَإِنْ خَرَجَ فِيهِ شَيْءٌ، مِمَّا سِوَى هَذَا مِمَّا يَعْمَلُونَ بِهِ «نَعَمْ» عَمِلُوا بِهِ

وَإِنْ خَرَجَ «لَا» أَخَّرُوهُ عَامَهُ ذَلِكَ حَتَّى يَأْتُوهُ بِهِ مَرَّةً أُخْرَى، يَنْتَهُونَ فِي أُمُورِهِمْ إِلَى ذَلِكَ مِمَّا خَرَجَتْ بِهِ الْقِدَاحُ.

فَقَالَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ لِصَاحِبِ الْقِدَاحِ: اضْرِبْ عَلَى بَنِيَّ هَؤُلَاءِ بِقِدَاحِهِمْ هَذِهِ وَأَخْبَرَهُ بِنَذْرِهِ الَّذِي نَذَرَ، فَأَعْطَاهُ كُلُّ رَجُلٍ مِنْهُمْ قِدْحَهُ الَّذِي فِيهِ اسْمُهُ، وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ أَصْغَرَ بَنِي أَبِيهِ، كَانَ هُوَ وَالزُّبَيْرُ وَأَبُو طَالِبٍ لِفَاطِمَةَ بِنْتِ عَمْرِو بْنِ عَائِذِ بْنِ عَبْدِ بْنِ عِمْرَانَ بْنِ مَخْزُومِ بْنِ يَقَظَةَ بْنِ مُرَّةَ بْنِ كَعْبِ بْنِ لُؤَيِّ بْنِ غَالِبِ بْنِ فِهْرٍ.

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ- فِيمَا يَزْعُمُونَ- أَحَبَّ وَلَدِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ إِلَيْهِ، فَكَانَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ يَرَى أَنَّ السَّهْمَ إِذَا أَخْطَأَهُ فَقَدْ أَشْوَى، وَهُوَ أَبُو رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَلَمَّا أَخَذَ صَاحِبُ الْقِدَاحِ الْقِدَاحَ لِيَضْرِبَ بِهَا، قَامَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ عِنْدَ هُبَلَ يَدْعُو اللَّهَ، ثُمَّ ضَرَبَ صَاحِبُ الْقِدَاحِ، فَخَرَجَ الْقِدْحُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ، فَأَخَذَهُ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ بِيَدِهِ وَأَخَذَ الشَّفْرَةَ، ثُمَّ أَقْبَلَ بِهِ إِلَى إِسَافٍ وَنَائِلَةٍ لِيَذْبَحَهُ، فَقَامَتْ إِلَيْهِ قُرَيْشٌ مِنْ أَنْدِيَتِهَا، فَقَالُوا: مَاذَا تُرِيدُ يَا عَبْدَ الْمُطَّلِبِ؟ قَالَ: أَذْبَحُهُ، فَقَالَتْ لَهُ قُرَيْشٌ وَبَنُوهُ: وَاَللَّهِ لَا تَذْبَحُهُ أَبَدًا حَتَّى تُعْذِرَ فِيهِ. لَئِنْ فَعَلْتَ هَذَا لَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَأْتِي بِابْنِهِ حَتَّى يَذْبَحَهُ، فَمَا بَقَاءُ النَّاسِ عَلَى هَذَا! وَقَالَ لَهُ الْمُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْن عَمْرِو بْنِ مَخْزُومِ بْنِ يَقَظَةَ، وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ ابْنَ أُخْتِ الْقَوْمِ: وَاَللَّهِ لَا تَذْبَحُهُ أَبَدًا حَتَّى تُعْذِرَ فِيهِ، فَإِنْ كَانَ فِدَاؤُهُ بِأَمْوَالِنَا فَدَيْنَاهُ. وَقَالَتْ لَهُ قُرَيْشٌ وَبَنُوهُ: لَا تَفْعَلْ، وَانْطَلِقْ بِهِ إِلَى الْحِجَازِ، فَإِنَّ بِهِ عَرَّافَةً لَهَا تَابِعٌ، فَسَلْهَا، ثُمَّ أْنَتَ عَلَى رَأْسِ أَمْرِكَ، إِنْ أَمَرَتْكَ بِذَبْحِهِ ذَبَحْتَهُ، وإِنْ أَمَرَتْكَ بِأَمْرٍ لَكَ وَلَهُ فِيهِ فَرَجٌ قَبِلْتَهُ.

فَانْطَلَقُوا حَتَّى قدمُوا الْمَدِينَة، فوجدوها- فِيمَا يَزْعُمُونَ- بِخَيْبَرَ. فَرَكِبُوا حَتَّى جَاءُوهَا، فَسَأَلُوهَا، وَقَصَّ عَلَيْهَا عَبْدُ الْمُطَّلِبِ خَبَرَهُ وَخَبَرَ ابْنِهِ، وَمَا أَرَادَ بِهِ وَنَذْرَهُ فِيهِ، فَقَالَتْ لَهُمْ: ارْجِعُوا عَنِّي الْيَوْمَ حَتَّى يَأْتِيَنِي تَابِعِي فَأَسْأَلُهُ. فَرَجَعُوا مِنْ عِنْدِهَا، فَلَمَّا خَرَجُوا عَنْهَا، قَامَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ يَدْعُو اللَّهَ، ثُمَّ غَدَوْا عَلَيْهَا، فَقَالَتْ لَهُمْ: قَدْ جَاءَنِي الْخَبَرُ، كَمْ الدِّيَةُ فِيكُمْ؟ قَالُوا: عَشْرٌ مِنْ الْإِبِلِ، وَكَانَتْ كَذَلِكَ.

قَالَتْ: فَارْجِعُوا إِلَى بِلَادِكُمْ، ثُمَّ قَرِّبُوا صَاحِبَكُمْ، وَقَرِّبُوا عَشْرًا مِنْ الْإِبِلِ، ثُمَّ اضْرِبُوا عَلَيْهَا وَعَلَيْهِ بِالْقِدَاحِ، فَإِنْ خَرَجَتْ عَلَى صَاحِبِكُمْ فَزِيدُوا مِنْ الْإِبِلِ حَتَّى يَرْضَى رَبُّكُمْ، وَإِنْ خَرَجَتْ عَلَى الْإِبِلِ فَانْحَرُوهَا عَنْهُ، فَقَدْ رَضِيَ رَبُّكُمْ، وَنَجَا صَاحِبُكُمْ.

فَخَرَجُوا حَتَّى قَدِمُوا مَكَّةَ، فَلَمَّا أَجْمَعُوا عَلَى ذَلِكَ مِنْ الْأَمْرِ، قَامَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ يَدْعُو اللَّهَ، ثُمَّ قَرَّبُوا عَبْدَ اللَّهِ وَعَشْرًا مِنْ الْإِبِلِ، وَعَبْدُ الْمُطَّلِبِ قَائِمٌ عِنْدَ هُبَلَ يَدْعُو اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ ضَرَبُوا فَخَرَجَ الْقِدْحُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ، فَزَادُوا عَشْرًا مِنْ الْإِبِلِ، فَبَلَغَتْ الْإِبِلُ عِشْرِينَ، وَقَامَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ يَدْعُو اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ ضَرَبُوا فَخَرَجَ الْقِدْحُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ، فَزَادُوا عَشْرًا مِنْ الْإِبِلِ، فَبَلَغَتْ الْإِبِلُ ثَلَاثِينَ، وَقَامَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ يَدْعُو اللَّهَ، ثُمَّ ضَرَبُوا، فَخَرَجَ الْقِدْحُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ، فَزَادُوا عَشْرًا مِنْ الْإِبِلِ، فَبَلَغَتْ الْإِبِلُ أَرْبَعِينَ، وَقَامَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ يَدْعُو اللَّهَ، ثُمَّ ضَرَبُوا، فَخَرَجَ الْقِدْحُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ، فَزَادُوا عَشْرًا مِنْ الْإِبِلِ، فَبَلَغَتْ الْإِبِلُ خَمْسِينَ، وَقَامَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ يَدْعُو اللَّهَ، ثُمَّ ضَرَبُوا فَخَرَجَ الْقِدْحُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ؛ فَزَادُوا عَشْرًا مِنْ الْإِبِلِ، فَبَلَغَتْ الْإِبِلُ سِتِّينَ، وَقَامَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ يَدْعُو اللَّهَ، ثُمَّ ضَرَبُوا فَخَرَجَ الْقِدْحُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ، فَزَادُوا عَشْرًا مِنْ الْإِبِلِ، فَبَلَغَتْ الْإِبِلُ سَبْعِينَ، وَقَامَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ يَدْعُو اللَّهَ، ثُمَّ ضَرَبُوا فَخَرَجَ الْقِدْحُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ، فَزَادُوا عَشْرًا مِنْ الْإِبِلِ، فَبَلَغَتْ الْإِبِلُ ثَمَانِينَ، وَقَامَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ يَدْعُو اللَّهَ، ثُمَّ ضَرَبُوا، فَخَرَجَ الْقِدْحُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ، فَزَادُوا عَشْرًا مِنْ الْإِبِلِ، فَبَلَغَتْ الْإِبِلُ تِسْعِينَ، وَقَامَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ يَدْعُو اللَّهَ، ثُمَّ ضَرَبُوا، فَخَرَجَ الْقِدْحُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ،

فَزَادُوا عَشْرًا مِنْ الْإِبِلِ، فبلغت الْإِبِل مائة، وَقَامَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ يَدْعُو اللَّهَ، ثُمَّ ضَرَبُوا فَخَرَجَ الْقِدْحُ عَلَى الْإِبِلِ، فَقَالَتْ قُرَيْشٌ وَمَنْ حَضَرَ: قَدْ انْتَهَى رِضَا رَبِّكَ يَا عَبْدَ الْمُطَّلِبِ فَزَعَمُوا أَنَّ عَبْدَ الْمُطَّلِبِ قَالَ: لَا وَاللَّهِ حَتَّى أَضْرِبَ عَلَيْهَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، فَضَرَبُوا عَلَى عَبْدِ اللَّهِ وَعَلَى الْإِبِلِ، وَقَامَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ يَدْعُو اللَّهَ، فَخَرَجَ الْقِدْحُ عَلَى الْإِبِلِ، ثُمَّ عَادُوا الثَّانِيَةَ، وَعَبْدُ الْمُطَّلِبِ قَائِمٌ يَدْعُو اللَّهَ، فَضَرَبُوا، فَخَرَجَ الْقِدْحُ عَلَى الْإِبِلِ، ثُمَّ عَادُوا الثَّالِثَةَ، وَعَبْدُ الْمُطَّلِبِ قَائِمٌ يَدْعُو اللَّهَ، فَضَرَبُوا، فَخَرَجَ الْقِدْحُ عَلَى الْإِبِلِ، فَنُحِرَتْ، ثُمَّ تُرِكَتْ لَا يُصَدُّ عَنْهَا إِنْسَانٌ وَلَا يُمْنَعُ[8]

مَا جَاءَ فِي ذَاتِ أَنْوَاطٍ

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنِي جَدِّي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ الْوَاقِدِيِّ، عَنْ مَعْمَرِ بْنِ رَاشِدٍ الْبَصْرِيِّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سِنَانِ بْنِ أَبِي سِنَانٍ الدِّيلِيِّ، عَنْ أَبِي وَاقِدٍ اللَّيْثِيِّ وَهُوَ الْحَارِثُ بْنُ مَالِكٍ – قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى حُنَيْنٍ، وَكَانَتْ لِكُفَّارِ قُرَيْشٍ وَمَنْ سِوَاهُمْ مِنَ الْعَرَبِ شَجَرَةٌ عَظِيمَةٌ خَضْرَاءُ يُقَالُ لَهَا ذَاتُ أَنْوَاطٍ، يَأْتُونَهَا كُلَّ سَنَةٍ، فَيُعَلِّقُونَ عَلَيْهَا أَسْلِحَتَهُمْ، وَيَذْبَحُونَ عِنْدَهَا، وَيَعْكُفُونَ عِنْدَهَا يَوْمًا. قَالَ: فَرَأَيْنَا يَوْمًا وَنَحْنُ نَسِيرُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَجَرَةً عَظِيمَةً خَضْرَاءَ، فَسَايَرَتْنَا مِنْ جَانِبِ الطَّرِيقِ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، اجْعَلْ لَنَا ذَاتَ أَنْوَاطٍ كَمَا لَهُمْ ذَاتُ أَنْوَاطٍ. فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، قُلْتُمْ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ كَمَا قَالَ قَوْمُ مُوسَى: {اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ} [الأعراف: 138] الْآيَةَ. «إِنَّهَا السُّنَنُ، سُنَنُ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ»

حَدَّثَنِي جَدِّي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِدْرِيسَ، عَنِ الْوَاقِدِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي حَبِيبَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَتْ ذَاتُ أَنْوَاطٍ شَجَرَةً يُعَظِّمُهَا أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ، يَذْبَحُونَ لَهَا، وَيَعْكُفُونَ عِنْدَهَا يَوْمًا، وَكَانَ مَنْ حَجَّ مِنْهُمْ وَضَعَ زَادَهُ عِنْدَهَا وَيَدْخُلُ بِغَيْرِ زَادٍ؛ تَعْظِيمًا لَهَا، فَلَمَّا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى حُنَيْنٍ قَالَ لَهُ رَهْطٌ مِنْ أَصْحَابِهِ فِيهِمُ الْحَارِثُ بْنُ مَالِكٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، اجْعَلْ لَنَا ذَاتَ أَنْوَاطٍ كَمَا لَهُمْ ذَاتُ أَنْوَاطٍ. قَالَ: فَكَبَّرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: «هَكَذَا فَعَلَ قَوْمُ مُوسَى بِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ»[9]

المَعَاصِي مِنْ أَمْرِ الجَاهِلِيَّةِ

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ وَاصِلٍ الأَحْدَبِ، عَنِ المَعْرُورِ بْنِ سُوَيْدٍ، قَالَ: لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ، وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ، وَعَلَى غُلاَمِهِ حُلَّةٌ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلًا فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ، فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا أَبَا ذَرٍّ أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ؟ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ، إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ، جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ، فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ، فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ، وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ، وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ، فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ[10]

[8] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/151-155.

[9] Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-'âṣâr,* 1/129-130.

[10] Buhârî, "İman", 20.

3.3. Hz. Muhammed'in İslâm Öncesi Hayatı

سفر أم الرسول به إلى المدينة ووفاتها

حدثنا أحمد: نا يونس بن بكير، عن ابن إسحق قال: حدثني عبد الله بن أبي بكر بن حزم قال: قدمت آمنة بنت وهب، أم رسول الله صلى الله عليه وسلم، برسول الله صلى الله عليه وسلم على أخواله من بني عدي بن النجار بالمدينة، ثم رجعت به، حتى إذا كانت بالأبواء هلكت بها، ورسول الله صلى الله عليه وسلم ابن ست سنين.

حدثنا أحمد: نا يونس، عن ابن إسحق، قال: وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم مع جده عبد المطلب، فحدثني العباس بن عبد الله بن معبد، عن بعض أهله قال: كان يوضع لعبد المطلب جد رسول الله صلى الله عليه وسلم فراش في ظل الكعبة، فكان لا يجلس عليه أحد من بنيه إجلالا له، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يأتي حتى يجلس عليه، فيذهب أعمامه يؤخرونه، فيقول جده عبد المطلب: دعوا ابني، فيمسح على ظهره، ويقول: إن لبني هذا شأنا

فتوفي عبد المطلب، ورسول الله صلى الله عليه وسلم ابن ثماني سنين، بعد الفيل بثماني سنين[11]

ذكر رعيته صلّى الله عليه وسلّم الْغَنَمَ

رُوِّينَا عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: أَنَا سُوَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ وَأَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الأَزْرَقِيُّ قَالا: ثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ الْقُرَشِيُّ عَنْ جَدِّهِ سَعِيدٍ (يَعْنِي ابْنَ عَمْرٍو) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا إِلَّا رَاعِيَ غَنَمٍ» قَالَ لَهُ أَصْحَابُهُ: وَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «وَأَنَا رَعَيْتُهَا لأَهْلِ مَكَّةَ بِالْقَرَارِيطِ». وَرُوِّينَا عَنِ ابْنِ سَعْدٍ قَالَ: أَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يُونُسَ، ثَنَا زُهَيْرٌ، ثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ: كَانَ بَيْنَ أَصْحَابِ الإِبِلِ وَأَصْحَابِ الْغَنَمِ تَنَازُعٌ، فَاسْتَطَالَ أَصْحَابُ الإِبِلِ، قَالَ: فَبَلَغَنَا وَاللَّهُ أَعْلَمُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «بُعِثَ مُوسَى وَهُوَ رَاعِي غَنَمٍ، وَبُعِثَ دَاوُدُ وهو راعي غنم، وبُعِثْتُ وأنا راعي غنم أهلي بأجياد»[12]

شهوده صلّى الله عليه وسلّم يوم الفجار ثم حلف الْفُضُولِ

قَالَ السّهَيْلِيُّ: وَالْفِجَارُ (بِكَسْرِ الْفَاءِ) بِمَعْنَى الْمُفَاجَرَةِ، كَالْقِتَالِ وَالْمُقَاتَلَةِ، وَذَلِكَ أَنَّهُ كَانَ قِتَالا فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، فَفَجَرُوا فِيهِ جَمِيعًا، فَسُمِّيَ الْفِجَارَ، وَكَانَتْ لِلْعَرَبِ فِجَارَاتٌ أَرْبَعَةٌ ذَكَرَهَا الْمَسْعُودِيُّ آخِرُهَا فِجَارُ الْبَرَّاضِ وَهُوَ هَذَا، وَكَانَ لِكِنَانَةَ وَلِقَيْسٍ فِيهِ أَرْبَعَةُ أَيَّامٍ مَذْكُورَةٍ يَوْمُ شَمْطَةَ وَيَوْمُ العِلاءِ، وَهُمَا عِنْدَ عُكَاظٍ، وَيَوْمُ الشّرِبِ، وَهُوَ أَعْظَمُهَا يَوْمًا فِيهِ قَيَّدَ حَرْبُ بْنُ أُمَيَّةَ وَسُفْيَانُ وَأَبُو سُفْيَانَ ابْنَا أُمَيَّةَ أَنْفُسَهُمْ كَيْ لا يَفِرُّوا فَسُمُّوا الْعَنَابِسَ، وَيَوْمُ الْحُرَيْرَةِ عِنْدَ نَخْلَةَ، وَيَوْمَ الشّرِبِ انْهَزَمَتْ قَيْسٌ إِلَّا بَنِي نَصْرٍ مِنْهُمْ فَإِنَّهُمْ ثَبَتُوا، وَكَانَ انْقِضَاءُ أَمْرِ الْفِجَارِ عَلَى يَدَيْ عُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ، وَذَلِكَ أَنَّ هَوَازِنَ تَوَاعَدُوا مَعَ كِنَانَةَ لِلْعَامِ الْمُقْبِلِ بِعُكَاظٍ، فَجَاءُوا لِلْوَعْدِ، وَكَانَ حَرْبُ بْنُ أُمَيَّةَ رَئِيسَ قُرَيْشٍ وَكِنَانَةَ، وَكَانَ عُتْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ يَتِيمًا فِي حِجْرِهِ، فَضَنَّ بِهِ حَرْبٌ وَأَشْفَقَ

[11] İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-megâzî*, 66.

[12] İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser fî fünûni'l-megâzî ve'ş-şemâ'il ve's-siyer*, 1/58.

مِنْ خُرُوجِهِ مَعَهُ، فَخَرَجَ عُتْبَةُ بِغَيْرِ إِذْنِهِ، فَلَمْ يَشْعُرُوا إِلَّا وَهُوَ عَلَى بَعِيرِهِ بين الصَّفَّيْنِ يُنَادِي: يَا مَعْشَرَ مُضَرَ: عَلامَ تُقَاتُونَ، فَقَالَتْ: لَهُ هَوَازِنُ: مَا تَدْعُو إِلَيْهِ؟ قَالَ: الصُّلْحُ عَلَى أَنْ نَدْفَعَ لَكُمْ دِيَةَ قَتْلاكُمْ وَتَعْقُلُوا عَنْ دِمَائِنَا، قَالُوا: وَكَيْفَ؟ قَالَ: نَدْفَعُ لَكُمْ رَهْنًا مِنَّا، قَالُوا: وَمَنْ لَنَا بِهَذَا؟ قَالَ: أَنَا، قَالُوا: وَمَنْ أَنْتَ؟ قَالَ: أَنَا عُتْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ بْنِ عَبْدِ شَمْسٍ، فَرَضُوْا بِهِ، رَضِيَتْ بِهِ كِنَانَةُ وَدَفَعُوا إِلَى هَوَازِنَ أَرْبَعِينَ رَجُلا فِيهِمْ حَكِيمُ بْنُ حِزَامٍ، فَلَمَّا رَأَتْ بَنُو عَامِرِ بْنِ صَعْصَعَةَ الرَّهْنَ فِي أَيْدِيهِمْ عَفَوْا عَنِ الدِّمَاءِ وَأَطْلَقُوهُمْ، وَانْقَضَتْ حَرْبُ الْفِجَارِ، وَزَعَمَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يُقَاتِلْ فِيهَا.

وَرُوِّينَا عَنِ ابْنِ سَعْدٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهِدَهَا وَلَهُ عِشْرُونَ سَنَةً، وَقَالَ: قَالَ عَلَيْهِ السَّلامُ: «قَدْ حَضَرْتُهُ مَعَ عُمُومَتِي وَرَمَيْتُ فِيهِ بِأَسْهُمٍ وَمَا أُحِبُّ أَنِّي لَمْ أَكُنْ فَعَلْتُ».

وَشَهِدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِلْفَ الْفُضُولِ مُنْصَرَفَ قُرَيْشٍ مِنَ الْفِجَارِ، قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ:

وَكَانَ الْفِجَارُ فِي شَوَّالٍ، وَهَذَا الْحِلْفُ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، وَكَانَ أَشْرَفَ حِلْفٍ كَانَ قَطُّ، وَأَوَّلُ مَنْ دَعَا إِلَيْهِ الزُّبَيْرُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَاجْتَمَعَتْ بَنُو هَاشِمٍ وَزُهْرَةُ وَبَنُو أَسَدِ بْنِ عَبْدِ الْعُزَّى فِي دَارِ ابْنِ جُدْعَانَ، فَصَنَعَ لَهُمْ طَعَامًا، فَتَعَاقَدُوا وَتَعَاهَدُوا بِاللَّهِ، لَنَكُونَنَّ مَعَ الْمَظْلُومِ حَتَّى يُؤَدَّى إِلَيْهِ حَقُّهُ مَا بَلَّ بَحْرٌ صُوفَةً،

وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلامُ: «مَا أُحِبُّ أَنَّ لِي بِحِلْفٍ حَضَرْتُهُ فِي دَارِ ابْنِ جُدْعَانَ حُمْرَ النَّعَمِ وَأَنِّي أَغْدِرُ بِهِ بِعَيْنِهِ».

قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ: وَلا نَعْلَمُ أَحَدًا سَبَقَ بَنِي هاشم بِهذا الحلف[13]

ذِكْرُ تَزْوِيجِ رَسُولِ اللَّهِ صلّى الله عليه وسلم خَدِيجَةَ بِنْتَ خُوَيْلِدٍ

قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ وَاقِدٍ الْأَسْلَمِيُّ، أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ شَيْبَةَ، عَنْ عُمَيرَةَ بِنْتِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أُمِّ سَعْدِ بِنْتِ سَعْدِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ نَفِيسَةَ بِنْتِ مُنْيَةَ قَالَتْ: كَانَتْ خَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدِ بْنِ أَسَدِ بْنِ عَبْدِ الْعُزَّى بْنِ قُصَيٍّ امْرَأَةً حَازِمَةً جَلْدَةً شَرِيفَةً مَعَ مَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَا مِنَ الْكَرَامَةِ وَالْخَيْرِ، وَهِيَ يَوْمَئِذٍ أَوْسَطُ قُرَيْشٍ نَسَبًا وَأَعْظَمُهُمْ شَرَفًا وَأَكْثَرُهُمْ مَالًا، وَكُلُّ قَوْمِهَا كَانَ حَرِيصًا عَلَى نِكَاحِهَا لَوْ قَدَرَ عَلَى ذَلِكَ قَدْ طَلَبُوهَا وَبَذَلُوا لَهَا الْأَمْوَالَ فَأَرْسَلَتْنِي دَسِيسًا إِلَى مُحَمَّدٍ بَعْدَ أَنْ رَجَعَ فِي عِيرِهَا مِنَ الشَّامِ، فَقُلْتُ: يَا مُحَمَّدُ، مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَزَوَّجَ؟ فَقَالَ: «مَا بِيَدِي مَا أَتَزَوَّجُ بِهِ» قُلْتُ: فَإِنْ كُفِيتَ ذَلِكَ، وَدُعِيتَ إِلَى الْجَمَالِ وَالْمَالِ وَالشَّرَفِ وَالْكَفَاءَةِ أَلَا تُجِيبُ؟ قَالَ: «فَمَنْ هِيَ؟» قُلْتُ: خَدِيجَةُ قَالَ: «وَكَيْفَ لِي بِذَلِكَ؟» قَالَتْ: قُلْتُ: عَلَيَّ، قَالَ: «فَأَنَا أَفْعَلُ» فَذَهَبْتُ، فَأَخْبَرْتُهَا، فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِ أَنِ ائْتِ لِسَاعَةِ كَذَا وَكَذَا، وَأَرْسَلَتْ إِلَى عَمِّهَا عَمْرِو ابْنِ أَسَدٍ لِيُزَوِّجَهَا فَحَضَرَ وَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلّى الله عليه وسلم فِي عُمُومَتِهِ، فَزَوَّجَهُ أَحَدُهُمْ، فَقَالَ عَمْرُو بْنُ أَسَدٍ: هَذَا الْبِضْعُ لَا يُقْرَعُ أَنْفُهُ، وَتَزَوَّجَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلّى الله عليه وسلم وَهُوَ ابْنُ خَمْسٍ وَعِشْرِينَ سَنَةً وَخَدِيجَةُ يَوْمَئِذٍ بِنْتُ أَرْبَعِينَ سَنَةً، وُلِدَتْ قَبْلَ الْفِيلِ بِخَمْسَ عَشْرَةَ سَنَةً

[13] İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/60.

قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، وَعَنِ ابْنِ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، وَعَنِ ابْنِ أَبِي حَبِيبَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالُوا: إِنَّ عَمَّهَا عَمْرَو بْنَ أَسَدٍ زَوَّجَهَا رَسُولَ اللَّهِ صلّى الله عليه وسلم، وَإِنَّ أَبَاهَا مَاتَ قَبْلَ الْفِجَارِ.

قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ السَّائِبِ الْكَلْبِيُّ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: زَوَّجَ عَمْرُو بْنُ أَسَدِ بْنِ عَبْدِ الْعُزَّى بْنِ قُصَيٍّ خَدِيجَةَ بِنْتَ خُوَيْلِدٍ النَّبِيَّ صلّى الله عليه وسلم، وَهُوَ يَوْمَئِذٍ شَيْخٌ كَبِيرٌ لَمْ يَبْقَ لِأَسَدٍ لِصُلْبِهِ يَوْمَئِذٍ غَيْرُهُ، وَلَمْ يَلِدْ عَمْرُو بْنُ أَسَدٍ شَيْئًا.

قَالَ: أَخْبَرَنَا خَالِدُ بْنُ خِدَاشِ بْنِ عَجْلَانَ، أَخْبَرَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي يَذْكُرُ أَنَّ أَبَا مِجْلَزٍ حَدَّثَ " أَنَّ خَدِيجَةَ قَالَتْ لِأُخْتِهَا: انْطَلِقِي إِلَى مُحَمَّدٍ فَاذْكُرِينِي لَهُ، أَوْ كَمَا قَالَتْ، وَأَنَّ أُخْتَهَا جَاءَتْ، فَأَجَابَهَا بِمَا شَاءَ اللَّهُ، وَأَنَّهُمْ تَوَاطَئُوا عَلَى أَنْ يَتَزَوَّجَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلّى الله عليه وسلم وَأَنَّ أَبَا خَدِيجَةَ سُقِيَ مِنَ الْخَمْرِ حَتَّى أَخَذَتْ فِيهِ ثُمَّ دَعَا مُحَمَّدًا فَزَوَّجَهُ، قَالَ: وَسُنَّتْ عَلَى الشَّيْخِ حُلَّةٌ، فَلَمَّا صَحَا قَالَ: مَا هَذِهِ الْحُلَّةُ؟ قَالُوا: كَسَاكَهَا خَتَنُكَ مُحَمَّدٌ، فَغَضِبَ وَأَخَذَ السِّلَاحَ، وَأَخَذَ بَنُو هَاشِمٍ السِّلَاحَ، وَقَالُوا: مَا كَانَتْ لَنَا فِيكُمْ رَغْبَةٌ، ثُمَّ إِنَّهُمُ اصْطَلَحُوا بَعْدَ ذَلِكَ، قَالَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بِغَيْرِ هَذَا الْإِسْنَادِ أَنَّ خَدِيجَةَ سَقَتْ أَبَاهَا الْخَمْرَ حَتَّى ثَمِلَ، وَنَحَرَتْ بَقَرَةً وَخَلَّقَتْهُ بِخَلُوقٍ، وَأَلْبَسَتْهُ حُلَّةً حِبَرَةً، فَلَمَّا صَحَا قَالَ: مَا هَذَا الْعَقِيرُ؟ وَمَا هَذَا الْعَبِيرُ؟ وَمَا هَذَا الْحِبِيرُ؟ قَالَتْ: زَوَّجْتَنِي مُحَمَّدًا، قَالَ: مَا فَعَلْتُ، أَنَا أَفْعَلُ هَذَا وَقَدْ خَطَبَكِ أَكَابِرُ قُرَيْشٍ، فَلِمَ أَفْعَلُ؟ قَالَ: وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ: فَهَذَا كُلُّهُ عِنْدَنَا غَلَطٌ وَوَهْلٌ، وَالثَّبْتُ عِنْدَنَا الْمَحْفُوظُ عَنْ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنَّ أَبَاهَا خُوَيْلِدَ بْنَ أَسَدٍ مَاتَ قَبْلَ الْفِجَارِ، وَأَنَّ عَمَّهَا عَمْرَو بْنَ أَسَدٍ زَوَّجَهَا رَسُولَ اللَّهِ صلّى الله عليه وسلم»[14]

ذِكْرُ أَوْلَادِ رَسُولِ اللَّهِ صلّى الله عليه وسلم وَتَسْمِيَتِهِمْ

قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ السَّائِبِ الْكَلْبِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَانَ أَوَّلُ مَنْ وُلِدَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلّى الله عليه وسلم بِمَكَّةَ قَبْلَ النُّبُوَّةِ الْقَاسِمُ، وَبِهِ كَانَ يُكَنَّى، ثُمَّ وُلِدَ لَهُ زَيْنَبُ، ثُمَّ رُقَيَّةُ، ثُمَّ فَاطِمَةُ، ثُمَّ أُمُّ كُلْثُومٍ، ثُمَّ وُلِدَ لَهُ فِي الْإِسْلَامِ عَبْدُ اللَّهِ، فَسُمِّيَ الطَّيِّبَ وَالطَّاهِرَ، وَأُمُّهُمْ جَمِيعًا خَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدِ ابْنِ أَسَدِ بْنِ عَبْدِ الْعُزَّى بْنِ قُصَيٍّ، وَأُمُّهَا فَاطِمَةُ بِنْتُ زَائِدَةَ بْنِ الْأَصَمِّ بْنِ هَرِمِ بْنِ رَوَاحَةَ بْنِ حُجْرِ بْنِ عَبْدِ بْنِ مَعِيصِ بْنِ عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ، فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ مَاتَ مِنْ وَلَدِهِ الْقَاسِمُ، ثُمَّ مَاتَ عَبْدُ اللَّهِ بِمَكَّةَ، فَقَالَ الْعَاصُ بْنُ وَائِلٍ السَّهْمِيُّ: قَدِ انْقَطَعَ وَلَدُهُ فَهُوَ أَبْتَرُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى {إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ} (الكوثر: 3)

«قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ سَلَمَةَ الْهُذَلِيُّ بْنُ سَعِيدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: مَاتَ الْقَاسِمُ وَهُوَ ابْنُ سَنَتَيْنِ قَالَ: وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ: وَكَانَتْ سَلْمَى مَوْلَاةُ صَفِيَّةَ بِنْتِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ تُقَبِّلُ خَدِيجَةَ فِي وِلَادِهَا وَكَانَتْ تَعِقُّ عَنْ كُلِّ غُلَامٍ بِشَاتَيْنِ وَعَنِ الْجَارِيَةِ بِشَاةٍ، وَكَانَ بَيْنَ كُلِّ وَلَدَيْنِ لَهَا سَنَةٌ، وَكَانَتْ تَسْتَرْضِعُ لَهُمْ، وَتُعِدُّ ذَلِكَ قَبْلَ وِلَادِهَا»[15]

[14] İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/131-132.

[15] İbn Sa'd, *Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*, 1/133.

حَدِيثُ بُنْيَانِ الْكَعْبَةِ وَحُكْمُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ قُرَيْشٍ فِي وَضْعِ الْحَجَرِ

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَلَمَّا بَلَغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسًا وَثَلَاثِينَ سَنَةً، اجْتَمَعَتْ قُرَيْشٌ لِبُنْيَانِ الْكَعْبَةِ ، وَكَانُوا يُهِمُّونَ بِذَلِكَ لِيُسَقِّفُوهَا وَيَهَابُونَ هَدْمَهَا وَإِنَّمَا كَانَتْ رَضْمًا فَوْقَ الْقَامَةِ، فَأَرَادُوا رَفْعَهَا وَتَسْقِيفَهَا، وَذَلِكَ أَنَّ نَفَرًا سَرَقُوا كَنْزًا لِلْكَعْبَةِ، وَإِنَّمَا كَانَ يَكُونُ فِي بِئْرٍ فِي جَوْفِ الْكَعْبَةِ، وَكَانَ الَّذِي وُجِدَ عِنْدَهُ الْكَنْزُ دُوَيْكًا مَوْلًى لِبَنِي مُلَيْحِ بْنِ عَمْرِو مِنْ خُزَاعَةَ. قَالَ ابْنُ هِشَامٍ: فَقَطَعَتْ قُرَيْشٌ يَدَهُ. وَتُزْعِمُ قُرَيْشٌ أَنَّ الَّذِينَ سَرَقُوهُ وَضَعُوهُ عِنْدَ دُوَيْكٍ. وَكَانَ الْبَحْرُ قَدْ رَمَى بِسَفِينَةٍ إِلَى جُدَّةَ لِرَجُلٍ مِنْ تُجَّارِ الرُّومِ، فَتَحَطَّمَتْ، فَأَخَذُوا خَشَبَهَا، فَأَعَدُّوهُ لِتَسْقِيفِهَا، وَكَانَ بِمَكَّةَ رَجُلٌ قِبْطِيٌّ نَجَّارٌ، فَتَهَيَّأَ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ بَعْضُ مَا يُصْلِحُهَا. وَكَانَتْ حَيَّةٌ تَخْرُجُ مِنْ بِئْرِ الْكَعْبَةِ الَّتِي كَانَ يُطْرَحُ فِيهَا مَا يُهْدَى لَهَا كُلَّ يَوْمٍ، فَتَتَشَرَّفُ عَلَى جِدَارِ الْكَعْبَةِ، وَكَانَتْ مِمَّا يَهَابُونَ، وَذَلِكَ أَنَّهُ كَانَ لَا يَدْنُو مِنْهَا أَحَدٌ إِلَّا احْرَأَلَّتْ وَكَشَّتْ وَفَتَحَتْ فَاهَا، وَكَانُوا يَهَابُونَهَا. فَبَيْنَا هِيَ ذَاتُ يَوْمٍ تَتَشَرَّفُ عَلَى جِدَارِ الْكَعْبَةِ، كَمَا كَانَتْ تَصْنَعُ، بَعَثَ اللَّهُ إِلَيْهَا طَائِرًا فَاخْتَطَفَهَا، فَذَهَبَ بِهَا، فَقَالَتْ قُرَيْشٌ: إِنَّا لَنَرْجُو أَنْ يَكُونَ اللَّهُ قَدْ رَضِيَ مَا أَرَدْنَا، عِنْدَنَا عَامِلٌ رَفِيقٌ، وَعِنْدَنَا خَشَبٌ، وَقَدْ كَفَانَا اللَّهُ الْحَيَّةَ فَلَمَّا أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ فِي هَدْمِهَا وَبِنَائِهَا، قَامَ أَبُو وَهْبِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَائِذِ بْنِ عَبْدِ بْنِ عِمْرَانَ بْنِ مَخْزُومٍ- قَالَ ابْنُ هِشَامٍ: عَائِذُ بْنُ عِمْرَانَ بْنِ مَخْزُومٍ- فَتَنَاوَلَ مِنَ الْكَعْبَةِ حَجَرًا، فَوَثَبَ مِنْ يَدِهِ، حَتَّى رَجَعَ إِلَى مَوْضِعِهِ، فَقَالَ: يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ، لَا تُدْخِلُوا فِي بِنَائِهَا مِنْ كَسْبِكُمْ إِلَّا طَيِّبًا، لَا يَدْخُلُ فِيهَا مَهْرُ بَغِيٍّ، وَلَا بَيْعُ رِبًا، وَلَا مُظْلَمَةُ أَحَدٍ مِنَ النَّاسِ. وَالنَّاسُ يَنْحُلُونَ هَذَا الْكَلَامَ الْوَلِيدَ بْنَ الْمُغِيرَةِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ مَخْزُومٍ...

ثُمَّ إِنَّ قُرَيْشًا جَزَّأَتْ الْكَعْبَةَ، فَكَانَ شِقُّ الْبَابِ لِبَنِي عَبْدِ مَنَافٍ وَزُهْرَةَ، وَكَانَ مَا بَيْنَ الرُّكْنِ الْأَسْوَدِ وَالرُّكْنِ الْيَمَانِي لِبَنِي مَخْزُومٍ، وَقَبَائِلُ مِنْ قُرَيْشٍ انْضَمُّوا إِلَيْهِمْ، وَكَانَ ظَهْرُ الْكَعْبَةِ لِبَنِي جُمَحٍ وَسَهْمٍ، ابْنَيْ عَمْرِو بْنِ هُصَيْصِ بْنِ كَعْبِ بْنِ لُؤَيٍّ، وَكَانَ شِقُّ الْحَجَرِ لِبَنِي عَبْدِ الدَّارِ بْنِ قُصَيٍّ، وَلِبَنِي أَسَدِ بْنِ الْعُزَّى بْنِ قُصَيٍّ، وَلِبَنِي عَدِيِّ بْنِ كَعْبِ بْنِ لُؤَيٍّ، وَهُوَ الْحَطِيمُ.

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: ثُمَّ إِنَّ الْقَبَائِلَ مِنْ قُرَيْشٍ جَمَعَتْ الْحِجَارَةَ لِبِنَائِهَا، كُلُّ قَبِيلَةٍ تَجْمَعُ عَلَى حِدَةٍ، ثُمَّ بَنَوْهَا، حَتَّى بَلَغَ الْبُنْيَانُ مَوْضِعَ الرُّكْنِ، فَاخْتَصَمُوا فِيهِ، كُلُّ قَبِيلَةٍ تُرِيدُ أَنْ تَرْفَعَهُ إِلَى مَوْضِعِهِ دُونَ الْأُخْرَى، حَتَّى تَحَاوَزُوا وَتَحَالَفُوا، وَأَعَدُّوا لِلْقِتَالِ، فَقَرَّبَتْ بَنُو عَبْدِ الدَّارِ جَفْنَةً مَلْأَى دَمًا، ثُمَّ تَعَاقَدُوا هُمْ وَبَنُو عَدِيِّ ابْنِ كَعْبِ بْنِ لُؤَيٍّ عَلَى الْمَوْتِ، وَأَدْخَلُوا أَيْدِيَهُمْ فِي ذَلِكَ الدَّمِ فِي تِلْكَ الْجَفْنَةِ، فَسُمُّوا لَعَقَةَ الدَّمِ. فَمَكَثَتْ قُرَيْشٌ عَلَى ذَلِكَ أَرْبَعَ لَيَالٍ أَوْ خَمْسًا، ثُمَّ إِنَّهُمْ اجْتَمَعُوا فِي الْمَسْجِدِ، وَتَشَاوَرُوا وَتَنَاصَفُوا.

فَزَعَمَ بَعْضُ أهل الرِّوَايَة: أَن أَبَا أُمَيَّةَ بْنَ الْمُغِيرَةِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرِ بْنِ مَخْزُومٍ، وَكَانَ عامئذ أَسَنَّ قُرَيْشٍ كُلِّهَا، قَالَ: يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ، اجْعَلُوا بَيْنَكُمْ فِيمَا تَخْتَلِفُونَ فِيهِ أَوَّلَ مَنْ يَدْخُلُ مِنْ بَابِ هَذَا الْمَسْجِدِ يَقْضِي بَيْنَكُمْ فِيهِ، فَفَعَلُوا. فَكَانَ أَوَّلَ دَاخِلٍ عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا رَأَوْهُ قَالُوا: هَذَا الْأَمِينُ، رَضِينَا، هَذَا مُحَمَّدٌ، فَلَمَّا انْتَهَى إِلَيْهِمْ وَأَخْبَرُوهُ الْخَبَرَ، قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَلُمَّ إِلَيَّ ثَوْبًا، فَأُتِيَ بِهِ، فَأَخَذَ الرُّكْنَ فَوَضَعَهُ فِيهِ بِيَدِهِ، ثُمَّ قَالَ: لِتَأْخُذَ كُلُّ قَبِيلَةٍ بِنَاحِيَةٍ مِنَ الثَّوْبِ، ثُمَّ ارْفَعُوهُ جَمِيعًا، فَفَعَلُوا: حَتَّى إِذَا بَلَغُوا بِهِ مَوْضِعَهُ، وَضَعَهُ هُوَ بِيَدِهِ، ثُمَّ بَنَى عَلَيْهِ[16]

[16] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/192-197.

3.4. İslâm'ın Mekke Dönemi

بَابُ بَدْءِ الوَحْيِ

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ المُؤْمِنِينَ أَنَّهَا قَالَتْ: أَوَّلُ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الوَحْيِ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ فِي النَّوْمِ، فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيَا إِلَّا جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ، ثُمَّ حُبِّبَ إِلَيْهِ الخَلَاءُ، وَكَانَ يَخْلُو بِغَارِ حِرَاءٍ فَيَتَحَنَّثُ فِيهِ – وَهُوَ التَّعَبُّدُ – اللَّيَالِيَ ذَوَاتِ العَدَدِ قَبْلَ أَنْ يَنْزِعَ إِلَى أَهْلِهِ، وَيَتَزَوَّدُ لِذَلِكَ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى خَدِيجَةَ فَيَتَزَوَّدُ لِمِثْلِهَا، حَتَّى جَاءَهُ الحَقُّ وَهُوَ فِي غَارِ حِرَاءٍ، فَجَاءَهُ المَلَكُ فَقَالَ: اقْرَأْ، قَالَ: «مَا أَنَا بِقَارِئٍ»، قَالَ: " فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الجَهْدَ ثُمَّ أَرْسَلَنِي، فَقَالَ: اقْرَأْ، قُلْتُ: مَا أَنَا بِقَارِئٍ، فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّانِيَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الجَهْدَ ثُمَّ أَرْسَلَنِي، فَقَالَ: اقْرَأْ، فَقُلْتُ: مَا أَنَا بِقَارِئٍ، فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّالِثَةَ ثُمَّ أَرْسَلَنِي، فَقَالَ: {اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ. خَلَقَ الإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ. اقْرَأْ وَرَبُّكَ الأَكْرَمُ} (العلق: 2)" فَرَجَعَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْجُفُ فُؤَادُهُ، فَدَخَلَ عَلَى خَدِيجَةَ بِنْتِ خُوَيْلِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، فَقَالَ: «زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي» فَزَمَّلُوهُ حَتَّى ذَهَبَ عَنْهُ الرَّوْعُ، فَقَالَ لِخَدِيجَةَ وَأَخْبَرَهَا الخَبَرَ: «لَقَدْ خَشِيتُ عَلَى نَفْسِي» فَقَالَتْ خَدِيجَةُ: كَلَّا وَاللَّهِ مَا يُخْزِيكَ اللَّهُ أَبَدًا، إِنَّكَ لَتَصِلُ الرَّحِمَ، وَتَحْمِلُ الكَلَّ، وَتَكْسِبُ المَعْدُومَ، وَتَقْرِي الضَّيْفَ، وَتُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الحَقِّ، فَانْطَلَقَتْ بِهِ خَدِيجَةُ حَتَّى أَتَتْ بِهِ وَرَقَةَ بْنَ نَوْفَلِ بْنِ أَسَدِ بْنِ عَبْدِ العُزَّى ابْنَ عَمِّ خَدِيجَةَ وَكَانَ امْرَأً تَنَصَّرَ فِي الجَاهِلِيَّةِ، وَكَانَ يَكْتُبُ الكِتَابَ العِبْرَانِيَّ، فَيَكْتُبُ مِنَ الإِنْجِيلِ بِالعِبْرَانِيَّةِ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكْتُبَ، وَكَانَ شَيْخًا كَبِيرًا قَدْ عَمِيَ، فَقَالَتْ لَهُ خَدِيجَةُ: يَا ابْنَ عَمِّ، اسْمَعْ مِنَ ابْنِ أَخِيكَ، فَقَالَ لَهُ وَرَقَةُ: يَا ابْنَ أَخِي مَاذَا تَرَى؟ فَأَخْبَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَبَرَ مَا رَأَى، فَقَالَ لَهُ وَرَقَةُ: هَذَا النَّامُوسُ الَّذِي نَزَّلَ اللَّهُ عَلَى مُوسَى، يَا لَيْتَنِي فِيهَا جَذَعًا، لَيْتَنِي أَكُونُ حَيًّا إِذْ يُخْرِجُكَ قَوْمُكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَوَ مُخْرِجِيَّ هُمْ»، قَالَ: نَعَمْ، لَمْ يَأْتِ رَجُلٌ قَطُّ بِمِثْلِ مَا جِئْتَ بِهِ إِلَّا عُودِيَ، وَإِنْ يُدْرِكْنِي يَوْمُكَ أَنْصُرْكَ نَصْرًا مُؤَزَّرًا. ثُمَّ لَمْ يَنْشَبْ وَرَقَةُ أَنْ تُوُفِّيَ، وَفَتَرَ الوَحْيُ

قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيَّ، قَالَ: وَهُوَ يُحَدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الوَحْيِ فَقَالَ فِي حَدِيثِهِ: " بَيْنَا أَنَا أَمْشِي إِذْ سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ، فَرَفَعْتُ بَصَرِي، فَإِذَا المَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ، فَرُعِبْتُ مِنْهُ، فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ: زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي " فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: {يَا أَيُّهَا المُدَّثِّرُ. قُمْ فَأَنْذِرْ} (المدثر: 2) إِلَى قَوْلِهِ {وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ} (المدثر: 5). فَحَمِيَ الوَحْيُ وَتَتَابَعَ تَابَعَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، وَأَبُو صَالِحٍ، وَتَابَعَهُ هِلَالُ بْنُ رَدَّادٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَقَالَ يُونُسُ، وَمَعْمَرٌ بَوَادِرُهُ[17]

ذكر أَوَّلِ النَّاسِ إِيمَانًا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

وَأَوَّلُ النَّاسِ إِيمَانًا خَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدِ بْنِ أَسَدِ بْنِ عَبْدِ الْعُزَّى بْنِ قُصَيِّ بْنِ كِلابٍ فِيمَا أَتَتْ بِهِ الآثَارُ وَذَكَرَهُ أَهْلُ السِّيَرِ وَالأَخْبَارِ مِنْهُمُ ابْنُ شِهَابٍ وَقَتَادَةُ وَغَيْرُهُمَا.

[17] Buhârî, "Bedü'l-vahy", 1.

وَرُوِّينَا عَنِ الدَّوْلابِيِّ ثَنَا أَبُو أُسَامَةَ الْحَلَبِيُّ، ثَنَا حَجَّاجُ بْنُ أَبِي مَنِيعٍ، ثَنَا جَدِّي عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: كَانَتْ خَدِيجَةُ أَوَّلَ مَنْ آمَنَ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَرُوِّينَا عَنِ الدَّوْلابِيِّ أَيْضًا:

ثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ أَبُو الأَشْعَثِ، ثَنَا زُهَيْرُ بْنُ الْعَلاءِ، ثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: كَانَتْ خَدِيجَةُ أَوَّلَ مَنْ آمن بالنبي صلّى الله عليه وسلّم مِنَ النِّسَاءِ وَالرِّجَالِ، وَهُوَ قَوْلُ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ وابن إسحق والواقدي والأموي وغيرهم.

قال ابن إسحق: كَانَتْ خَدِيجَةُ أَوَّلَ مَنْ آمَنَتْ بِاللهِ وَرَسُولِهِ، وَصَدَّقَتْ مَا جَاءَ مِنْ عِنْدِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَوَازَرَتْهُ عَلَى أَمْرِهِ، فَخَفَّفَ اللَّهُ بِذَلِكَ عَنْ رَسُولِهِ، فَكَانَ لا يَسْمَعُ شَيْئًا يَكْرَهُهُ، مِنْ رَدِّ عَلَيْهِ وَتَكْذِيبٍ لَهُ فَيُحْزِنُهُ ذَلِكَ، إِلَّا فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ بِهَا إِذَا رَجَعَ إِلَيْهَا، تُثَبِّتُهُ وَتُخَفِّفُ عَلَيْهِ وَتُصَدِّقُهُ وَتُهَوِّنُ عَلَيْهِ أَمْرَ النَّاسِ حَتَّى مَاتَتْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا. أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ يُوسُفَ الْمَزِّيُّ بِقِرَاءَةِ وَالِدِي عَلَيْهِ قَالَ: أَنَا أَبُو حَفْصِ بْنُ طَبَرْزَدَ قَالَ: أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْبَاقِي قَالَ: أَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَوْهَرِيُّ قَالَ: أنا ابن الشخير قال: أنا إسحق (يَعْنِي ابْنَ مُوسَى الرَّمْلِيُّ) ثَنَا سَهْلُ بْنُ بَحْرٍ، ثَنَا عُبَيْدٌ (يَعْنِي ابْنَ يَعِيشَ) ثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: بَشَّرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَدِيجَةَ بِبَيْتٍ فِي الْجَنَّةِ مِنْ ذَهَبٍ لا صَخَبَ فِيهِ وَلا نَصَبَ.

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحَارِثِيُّ وَيَحْيَى بْنُ أَحْمَدَ الْجرامِيُّ فِي آخَرِينَ قَالُوا:

أَنَا أَبُو عبد الله بن الْمَعَالِي قَالَ: أَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ السَّعْدِيُّ قَالَ: أَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ الْمِصْرِيُّ قَالَ: أَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ أَحْمَدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ جَعْفَرٍ الْعَطَّارُ قِرَاءَةً عَلَيْهِ وَأَنَا أَسْمَعُ، أَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَسَنُ بْنُ رَشِيقٍ الْعَسْكَرِيُّ، ثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ رُزَيْقِ بْنِ جَامِعٍ الْمَدِينِيُّ سَنَةَ سَبْعٍ وَتِسْعِينَ وَمِائَتَيْنِ قَالَ: ثَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ سُفْيَانُ بْنُ بِشْرٍ الأَسَدِيُّ الْكُوفِيُّ، ثَنَا عَلِيُّ بْنُ هَاشِمِ بْنِ الْبَرِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَبِي رَافِعٍ قَالَ: صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّلَ يَوْمِ الاثْنَيْنِ، وَصَلَّتْ خَدِيجَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا آخِرَ يَوْمِ الاثْنَيْنِ، وَصَلَّى عَلِيٌّ يَوْمَ الثُّلاثَاءِ مِنَ الْغَدِ الْحَدِيثَ ... ثُمَّ علي بن أبي طالب رضي الله عنه، وَاسْمُ أَبِي طَالِبٍ عَبْدُ مَنَافِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ابْنِ هَاشِمِ بْنِ عَبْدِ مَنَافِ بْنِ قُصَيِّ بْنِ كِلابٍ، وَكَانَ عَلِيٌّ أَصْغَرَ مِنْ جَعْفَرٍ بِعَشْرِ سِنِينَ، وَجَعْفَرٌ أَصْغَرَ مِنْ عُقَيْلٍ بِعَشْرِ سِنِينَ، وَعُقَيْلٌ أَصْغَرَ مِنْ طَالِبٍ بِعَشْرِ سِنِينَ. قَالَ أَبُو عُمَرَ: وَرُوِيَ عَنْ سَلْمَانَ وَأَبِي ذَرٍّ وَالْمِقْدَادِ وَخَبَّابٍ وَجَابِرٍ وَأَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ وَزَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ أَوَّلُ مَنْ أَسْلَمَ، وَكَذَلِكَ قَالَ ابن إسحق، وَهُوَ قَوْلُ ابْنِ شِهَابٍ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ:

مِنَ الرِّجَالِ بَعْدَ خَدِيجَةَ، وَهُوَ قَوْلُ الْجَمِيعِ فِي خَدِيجَةَ، وَأَسْلَمَ أَخَوَاهُ جَعْفَرٌ وَعَقِيلٌ بَعْدَ ذَلِكَ، وَكَانَ يَوْمَئِذٍ ابْنَ ثَمَانِي سِنِينَ، وَقِيلَ: عَشَرَةٍ، وَقِيلَ: اثْنَيْ عَشْرَةَ، وَقِيلَ:خَمْسَ عَشْرَةَ[18]

ذِكْرُ أَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى نَبِيَّهُ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – بِإِظْهَارِ دَعْوَتِهِ

ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَمَرَ النَّبِيَّ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – بَعْدَ مَبْعَثِهِ بِثَلَاثِ سِنِينَ أَنْ يَصْدَعَ بِمَا يُؤْمَرُ، وَكَانَ قَبْلَ ذَلِكَ فِي السِّنِينَ مُسْتَتِرًا بِدَعْوَتِهِ لَا يُظْهِرُهَا إِلَّا لِمَنْ يَثِقُ بِهِ، فَكَانَ أَصْحَابُهُ إِذَا أَرَادُوا الصَّلَاةَ ذَهَبُوا إِلَى الشِّعَابِ فَاسْتَخْفَوْا، فَبَيْنَمَا سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ وَعَمَّارٌ وَابْنُ مَسْعُودٍ وَخَبَّابٌ وَسَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ يُصَلُّونَ فِي شِعْبٍ اطَّلَعَ عَلَيْهِمْ نَفَرٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، مِنْهُمْ: أَبُو سُفْيَانَ بْنُ

[18] İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/110.

حَرْبٍ، وَالْأَخْنَسُ بْنُ شَرِيقٍ، وَغَيْرُهُمَا، فَسَبُّوهُمْ وَعَابُوهُمْ حَتَّى قَاتَلُوهُمْ، فَضَرَبَ سَعْدٌ رَجُلًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ بِلِحْيِ جَمَلٍ فَشَجَّهُ، فَكَانَ أَوَّلَ دَمٍ أُرِيقَ فِي الْإِسْلَامِ فِي قَوْلٍ.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «لَمَّا نَزَلَتْ: {وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ} (الشعراء: 214) خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – فَصَعِدَ عَلَى الصَّفَا فَهَتَفَ: يَا صَبَاحَاهُ! فَاجْتَمَعُوا إِلَيْهِ فَقَالَ: يَا بَنِي فُلَانٍ، يَا بَنِي فُلَانٍ، يَا بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، يَا بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ! فَاجْتَمَعُوا إِلَيْهِ. فَقَالَ: أَرَأَيْتُكُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلًا تَخْرُجُ بِسَفْحِ الْجَبَلِ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِيَّ؟ قَالُوا: نَعَمْ، مَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ كَذِبًا. قَالَ: فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ. فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ: تَبًّا لَكَ! أَمَا جَمَعْتَنَا إِلَّا لِهَذَا؟ ثُمَّ قَامَ، فَنَزَلَتْ: {تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ} السُّورَةَ»

وَقَالَ جَعْفَرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي الْحَكَمِ: «لَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ: {وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ} (الشعراء: 214) ، اشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ وَضَاقَ بِهِ ذَرْعًا، فَجَلَسَ فِي بَيْتِهِ كَالْمَرِيضِ، فَأَتَتْهُ عَمَّاتُهُ يَعُدْنَهُ، فَقَالَ: مَا اشْتَكَيْتُ شَيْئًا وَلَكِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أُنْذِرَ عَشِيرَتِيَ الْأَقْرَبِينَ. فَقُلْنَ لَهُ: فَادْعُهُمْ وَلَا تَدْعُ أَبَا لَهَبٍ فِيهِمْ فَإِنَّهُ غَيْرُ مُجِيبِكَ. فَدَعَاهُمْ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – فَحَضَرُوا وَمَعَهُمْ نَفَرٌ مِنْ بَنِي الْمُطَّلِبِ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ، فَكَانُوا خَمْسَةً وَأَرْبَعِينَ رَجُلًا، فَبَادَرَهُ أَبُو لَهَبٍ وَقَالَ: هَؤُلَاءِ هُمْ عُمُومَتُكَ وَبَنُو عَمِّكَ، فَتَكَلَّمْ وَدَعِ الصُّبَاةَ، وَاعْلَمْ أَنَّهُ لَيْسَ لِقَوْمِكَ فِي الْعَرَبِ قَاطِبَةً طَاقَةٌ، وَأَنَّ أَحَقَّ مَنْ أَخَذَكَ فَحَبَسَكَ بَنُو أَبِيكَ، وَإِنْ أَقَمْتَ عَلَى مَا أَنْتَ عَلَيْهِ فَهُوَ أَيْسَرُ عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْ يَثِبَ بِكَ بُطُونُ قُرَيْشٍ وَتَقُدَّهُمُ الْعَرَبُ، فَمَا رَأَيْتُ أَحَدًا جَاءَ عَلَى بَنِي أَبِيهِ بِشَرٍّ مِمَّا جِئْتَهُمْ بِهِ. فَسَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – وَلَمْ يَتَكَلَّمْ فِي ذَلِكَ الْمَجْلِسِ.

ثُمَّ دَعَاهُمْ ثَانِيَةً وَقَالَ: " الْحَمْدُ لِلَّهِ، أَحْمَدُهُ وَأَسْتَعِينُهُ وَأُومِنُ بِهِ وَأَتَوَكَّلُ عَلَيْهِ وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ "، ثُمَّ قَالَ: " إِنَّ الرَّائِدَ لَا يَكْذِبُ أَهْلَهُ، وَاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ خَاصَّةً وَإِلَى النَّاسِ عَامَّةً، وَاللَّهِ لَتَمُوتُنَّ كَمَا تَنَامُونَ، وَلَتُبْعَثُنَّ كَمَا تَسْتَيْقِظُونَ، وَلَتُحَاسَبُنَّ بِمَا تَعْمَلُونَ، وَإِنَّهَا الْجَنَّةُ أَبَدًا وَالنَّارُ أَبَدًا".

فَقَالَ أَبُو طَالِبٍ: مَا أَحَبَّ إِلَيْنَا مُعَاوَنَتَكَ وَأَقْبَلَنَا لِنَصِيحَتِكَ وَأَشَدَّ تَصْدِيقَنَا لِحَدِيثِكَ وَهَؤُلَاءِ بَنُو أَبِيكَ مُجْتَمِعُونَ، وَإِنَّمَا أَنَا أَحَدُهُمْ، غَيْرَ أَنِّي أَسْرَعُهُمْ إِلَى مَا تُحِبُّ، فَامْضِ لِمَا أُمِرْتَ بِهِ فَوَاللَّهِ لَا أَزَالُ أَحُوطُكَ وَأَمْنَعُكَ، غَيْرَ أَنَّ نَفْسِي لَا تُطَاوِعُنِي عَلَى فِرَاقِ دِينِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ.

فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ: هَذِهِ وَاللَّهِ السَّوْأَةُ! خُذُوا عَلَى يَدَيْهِ قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَ غَيْرُكُمْ.

فَقَالَ أَبُو طَالِبٍ: وَاللَّهِ لَنَمْنَعَنَّهُ مَا بَقِينَا.

«وَقَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ: لَمَّا نَزَلَتْ: {وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ} (الشعراء: 214) دَعَانِي النَّبِيُّ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – فَقَالَ: " يَا عَلِيُّ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أُنْذِرَ عَشِيرَتِيَ الْأَقْرَبِينَ، فَضِقْتُ ذَرْعًا وَعَلِمْتُ أَنِّي مَتَى أُبَادِرْهُمْ بِهَذَا الْأَمْرِ أَرَ مِنْهُمْ مَا أَكْرَهُ، فَصَمَتُّ عَلَيْهِ حَتَّى جَاءَنِي جِبْرَائِيلُ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ إِلَّا تَفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ بِهِ يُعَذِّبْكَ رَبُّكَ. فَاصْنَعْ لَنَا صَاعًا مِنْ طَعَامٍ، وَاجْعَلْ عَلَيْهِ رِجْلَ شَاةٍ، وَامْلَأْ لَنَا عُسًّا مِنْ لَبَنٍ، وَاجْمَعْ لِي بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ حَتَّى أُكَلِّمَهُمْ وَأُبَلِّغَهُمْ مَا أُمِرْتُ بِهِ. فَفَعَلْتُ مَا أَمَرَنِي بِهِ ثُمَّ دَعَوْتُهُمْ، وَهُمْ يَوْمَئِذٍ أَرْبَعُونَ رَجُلًا يَزِيدُونَ رَجُلًا أَوْ يَنْقُصُونَهُ، فِيهِمْ أَعْمَامُهُ أَبُو طَالِبٍ وَحَمْزَةُ وَالْعَبَّاسُ وَأَبُو لَهَبٍ، فَلَمَّا اجْتَمَعُوا إِلَيْهِ دَعَانِي بِالطَّعَامِ الَّذِي صَنَعْتُهُ لَهُمْ. فَلَمَّا وَضَعْتُهُ تَنَاوَلَ رَسُولُ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – حُزَّةً مِنَ اللَّحْمِ فَنَتَفَهَا بِأَسْنَانِهِ

ثُمَّ أَلْقَاهَا فِي نُوَاحِي الصَّحْفَةِ، ثُمَّ قَالَ: خُذُوا بِاسْمِ اللَّهِ، فَأَكَلَ الْقَوْمُ حَتَّى مَا لَهُمْ بِشَيْءٍ مِنْ حَاجَةٍ، وَمَا أَرَى إِلَّا مَوَاضِعَ أَيْدِيهِمْ، وَايْمُ اللَّهِ الَّذِي نَفْسُ عَلِيٍّ بِيَدِهِ إِنْ كَانَ الرَّجُلُ الْوَاحِدُ مِنْهُمْ لَيَأْكُلُ مَا قَدَّمْتُ لِجَمِيعِهِمْ! ثُمَّ قَالَ: " اسْقِ الْقَوْمَ "، فَجِئْتُهُمْ بِذَلِكَ الْعُسِّ فَشَرِبُوا مِنْهُ حَتَّى رَوَوْا جَمِيعًا، وَايْمُ اللَّهِ إِنْ كَانَ الرَّجُلُ الْوَاحِدُ لَيَشْرَبُ مِثْلَهُ! فَلَمَّا أَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – أَنْ يُكَلِّمَهُمْ بَدَرَهُ أَبُو لَهَبٍ إِلَى الْكَلَامِ فَقَالَ: لَهَدَّ مَا سَحَرَكُمْ بِهِ صَاحِبُكُمْ. فَتَفَرَّقَ الْقَوْمُ وَلَمْ يُكَلِّمْهُمْ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – فَقَالَ: " الْغَدَ يَا عَلِيُّ، إِنَّ هَذَا الرَّجُلَ سَبَقَنِي إِلَى مَا سَمِعْتَ مِنَ الْقَوْلِ، فَتَفَرَّقُوا قَبْلَ أَنْ أُكَلِّمَهُمْ، فَعُدْ لَنَا مِنَ الطَّعَامِ بِمِثْلِ مَا صَنَعْتَ ثُمَّ اجْمَعْهُمْ إِلَيَّ ".

فَفَعَلَ مِثْلَ مَا فَعَلَ بِالْأَمْسِ، فَأَكَلُوا، وَسَقَيْتُهُمْ ذَلِكَ الْعُسَّ، فَشَرِبُوا حَتَّى رَوَوْا جَمِيعًا وَشَبِعُوا، ثُمَّ تَكَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – فَقَالَ: " يَا بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ إِنِّي وَاللَّهِ مَا أَعْلَمُ شَابًّا فِي الْعَرَبِ جَاءَ قَوْمَهُ بِأَفْضَلَ مِمَّا قَدْ جِئْتُكُمْ بِهِ، قَدْ جِئْتُكُمْ بِخَيْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَقَدْ أَمَرَنِي اللَّهُ تَعَالَى أَنْ أَدْعُوَكُمْ إِلَيْهِ، فَأَيُّكُمْ يُؤَازِرُنِي عَلَى هَذَا الْأَمْرِ عَلَى أَنْ يَكُونَ أَخِي وَوَصِيِّي وَخَلِيفَتِي فِيكُمْ؟ فَأَحْجَمَ الْقَوْمُ عَنْهَا جَمِيعًا، وَقُلْتُ – وَإِنِّي لَأَحْدَثُهُمْ سِنًّا، وَأَرْمَصُهُمْ عَيْنًا، وَأَعْظَمُهُمْ بَطْنًا وَأَحْمَشُهُمْ سَاقًا: أَنَا يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَكُونُ وَزِيرَكَ عَلَيْهِ. فَأَخَذَ بِرَقَبَتِي ثُمَّ قَالَ: إِنَّ هَذَا أَخِي وَوَصِيِّي وَخَلِيفَتِي فِيكُمْ، فَاسْمَعُوا لَهُ وَأَطِيعُوا. قَالَ فَقَامَ الْقَوْمُ يَضْحَكُونَ فَيَقُولُونَ لِأَبِي طَالِبٍ: قَدْ أَمَرَكَ أَنْ تَسْمَعَ لِابْنِكَ وَتُطِيعَ[19]

ذِكْرُ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَوَّلُ ذَكَرٍ أَسْلَمَ

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: ثُمَّ كَانَ أَوَّلَ ذَكَرٍ مِنَ النَّاسِ آمَنَ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَلَّى مَعَهُ وَصَدَّقَ بِمَا جَاءَهُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى: عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ بْن هَاشِمٍ، رِضْوَانُ اللَّهِ وَسَلَامُهُ عَلَيْهِ، وَهُوَ يَوْمَئِذٍ ابْنُ عَشْرِ سِنِينَ.

وَكَانَ مِمَّا أَنْعَمَ اللَّهُ (بِهِ) عَلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ كَانَ فِي حِجْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ الْإِسْلَامِ.

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدِ بْنِ جَبْرٍ أَبِي الْحَجَّاجِ، قَالَ: كَانَ مِنْ نِعْمَةِ اللَّهِ عَلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، وَمِمَّا صَنَعَ اللَّهُ لَهُ، وَأَرَادَهُ بِهِ مِنَ الْخَيْرِ، أَنَّ قُرَيْشًا أَصَابَتْهُمْ أَزْمَةٌ شَدِيدَةٌ، وَكَانَ أَبُو طَالِبٍ ذَا عِيَالٍ كَثِيرٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْعَبَّاسِ عَمِّهِ، وَكَانَ مِنْ أَيْسَرِ بَنِي هَاشِمٍ، يَا عَبَّاسُ: إِنَّ أَخَاكَ أَبَا طَالِبٍ كَثِيرُ الْعِيَالِ، وَقَدْ أَصَابَ النَّاسَ مَا تَرَى مِنْ هَذِهِ الْأَزْمَةِ، فَانْطَلِقْ بِنَا إِلَيْهِ، فَلْنُخَفِّفْ عَنْهُ مِنْ عِيَالِهِ، آخُذُ مِنْ بَنِيهِ رَجُلًا، وَتَأْخُذُ أَنْتَ رَجُلًا، فَنَكْفُلُهُمَا عَنْهُ ، فَقَالَ الْعَبَّاسُ: نَعَمْ. فَانْطَلَقَا حَتَّى أَتَيَا أَبَا طَالِبٍ، فَقَالَا لَهُ: إِنَّا نُرِيدُ أَنْ نُخَفِّفَ عَنْكَ مِنْ عِيَالِكَ حَتَّى يَنْكَشِفَ عَنِ النَّاسِ مَا هُمْ فِيهِ، فَقَالَ لَهُمَا أَبُو طَالِبٍ: إِذَا تَرَكْتُمَا لِي عَقِيلًا فَاصْنَعَا مَا شِئْتُمَا– قَالَ ابْنُ هِشَامٍ: وَيُقَالُ: عَقِيلًا وَطَالِبًا

فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيًّا، فَضَمَّهُ إِلَيْهِ، وَأَخَذَ الْعَبَّاسُ جَعْفَرًا فَضَمَّهُ إِلَيْهِ، فَلَمْ يَزَلْ عَلِيٌّ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَعَثَهُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى نَبِيًّا، فَاتَّبَعَهُ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَآمَنَ بِهِ وَصَدَّقَهُ، وَلَمْ يَزَلْ جَعْفَرٌ عِنْدَ الْعَبَّاسِ حَتَّى أَسْلَمَ وَاسْتَغْنَى عَنْهُ[20]

[19] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/658-661.

[20] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/245-246.

إسلام عمر

قال معمر: قال الزهري: ولم يتبعه من أشراف قومه غير رجلين –أبي بكر وعمر رحمهما الله– وكان عمر شديدًا على رسول الله وعلى المؤمنين، فقال النبي: اللهم أيد دينك بابن الخطاب، فكان أول إسلام عمر– بعدما أسلم قبله ناس كثير– أن حدث أن أخته أم جميل ابنة الخطاب أسلمت، وإن عندها كتفًا كتبتها من القرآن، تقرأه سرا، وحدث أنها لا تأكل من الميتة التي يأكل منها عمر، فدخل عليها، فقال: ما الكتف الذي ذكر لي عندك، تقرئين فيها ما يقول ابن أبي كبشة؟ – يريد رسول الله –فقالت : ما عندي كتف، فصكها –أو قال: فضربها – عمر (ثم قام، فالتمس الكتف في البيت، حتى وجدها، فقال حين وجدها :أما إني قد حدثت أنك لا تأكلين طعامي الذي آكل منه، ثم ضربها بالكتف فشجها شجتين, ثم خرج بالكتف حتى دعا قارئاً ، فقرأ عليه، وكان عمر لا يكتب، فلما قرئت عليه، تحرك قلبه حين سمع القرآن، ووقع في نفسه الإسلام فلما أمسى انطلق حتى دنا من رسول الله هو يصلي، ويجهر بالقراءة، فسمع رسول الله يقرأ (وما كنت تتلو من قبله من كتاب ولا تخطه بيمينك) حتى بلغ (الظالمون) وسمعه يقرأها (ويقول الذين كفروا لست مرسلا) حتى بلغ (علم الكتاب) قال : فانتظر عمر رسول الله حتى سلم من صلاته، ثم انطلق رسول لله إلى أهله، فأسرع عمر المشي في أثره حين رآه، فقال : انظرني يا محمد، فقال النبي: أعوذ بالله منك، فقال عمر: انظرني يا محمد، يا رسول الله ، قال فانتظره رسول الله، فامن به عمر، وصدقه، فلما أسلم عمر رضي الله عنه انطلق، حتى دخل على خاله الوليد بن المغيرة، فقال: أي خالي، اشهد أني أؤمن بالله ورسوله، وأشهد أن لا إله إلا الله، وأن محمدًا عبده ورسوله، فأخبر بذلك قومك، فقال الوليد: يا بن أختي، تثبت في أمرك، فأنت على حال تعرف بالناس، يصبح المرء فيها على حال، ويمسي على حال، فقال عمر : والله قد تبين لي الأمر، فأخبر قومك بإسلامي، فقال الوليد : لا أكون أو ل من ذكر عنك[21].

فَصْلٌ تَعْذِيبُ قُرَيْشٍ لِلْمُسْلِمِينَ لِاتِّبَاعِهِمُ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: ثُمَّ إِنَّهُمْ عَدَوْا عَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَاتَّبَعَ رَسُولَ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – مِنْ أَصْحَابِهِ، فَوَثَبَتْ كُلُّ قَبِيلَةٍ عَلَى مَنْ فِيهَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَجَعَلُوا يَحْبِسُونَهُمْ وَيُعَذِّبُونَهُمْ بِالضَّرْبِ وَالْجُوعِ وَالْعَطَشِ، وَبِرَمْضَاءِ مَكَّةَ إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ ; مَنِ اسْتَضْعَفُوهُ مِنْهُمْ، يَفْتِنُونَهُمْ عَنْ دِينِهِمْ، فَمِنْهُمْ مَنْ يُفْتَنُ مِنْ شِدَّةِ الْبَلَاءِ الَّذِي يُصِيبُهُمْ، وَمِنْهُمْ مَنْ يَصْلُبُ لَهُمْ، وَيَعْصِمُهُ اللَّهُ مِنْهُمْ، فَكَانَ بِلَالٌ مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ لِبَعْضِ بَنِي جُمَحَ مُوَلَّدًا مِنْ مُوَلَّدِيهِمْ، وَهُوَ بِلَالُ بْنُ رَبَاحٍ وَكَانَ اسْمُ أُمِّهِ حَمَامَةَ، وَكَانَ صَادِقَ الْإِسْلَامِ، طَاهِرَ الْقَلْبِ، وَكَانَ أُمَيَّةُ بْنُ خَلَفٍ يُخْرِجُهُ إِذَا حَمِيَتِ الظَّهِيرَةُ، ثُمَّ يَأْمُرُ بِالصَّخْرَةِ الْعَظِيمَةِ فَتُوضَعُ عَلَى صَدْرِهِ، ثُمَّ يَقُولُ لَهُ: لَا وَاللَّهِ لَا تَزَالُ هَكَذَا حَتَّى تَمُوتَ، أَوْ تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ، وَتَعْبُدَ اللَّاتَ وَالْعُزَّى. فَيَقُولُ وَهُوَ فِي ذَلِكَ: أَحَدٌ أَحَدٌ.

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ فَحَدَّثَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَ وَرَقَةُ بْنُ نَوْفَلٍ يَمُرُّ بِهِ وَهُوَ يُعَذَّبُ بِذَلِكَ، وَهُوَ يَقُولُ: أَحَدٌ أَحَدٌ، فَيَقُولُ: أَحَدٌ أَحَدٌ وَاللَّهِ يَا بِلَالُ. ثُمَّ يُقْبِلُ عَلَى أُمَيَّةَ بْنِ خَلَفٍ وَمَنْ يَصْنَعُ ذَلِكَ بِهِ مِنْ بَنِي جُمَحَ، فَيَقُولُ أَحْلِفُ بِاللَّهِ، لَئِنْ قَتَلْتُمُوهُ عَلَى هَذَا لَأَتَّخِذَنَّهُ حَنَانًا.

قُلْتُ: قَدِ اسْتَشْكَلَ بَعْضُهُمْ هَذَا مِنْ جِهَةِ أَنَّ وَرَقَةَ تُوُفِّيَ بَعْدَ الْبَعْثَةِ فِي فَتْرَةِ الْوَحْيِ، وَإِسْلَامِ مَنْ أَسْلَمَ إِنَّمَا كَانَ بَعْدَ نُزُولِ {يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ} [المدثر: 1] فَكَيْفَ يَمُرُّ وَرَقَةُ بِبِلَالٍ وَهُوَ يُعَذَّبُ؟ وَفِيهِ نَظَرٌ. ثُمَّ ذَكَرَ ابْنُ إِسْحَاقَ مُرُورَ أَبِي بَكْرٍ بِبِلَالٍ وَهُوَ يُعَذَّبُ،

[21] İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megâzi 'n-nebeviyye*, 46-47.

فَاشْتَرَاهُ مِنْ أُمَيَّةَ بِعَبْدٍ لَهُ أَسْوَدَ، فَأَعْتَقَهُ وَأَرَاحَهُ مِنَ الْعَذَابِ، وَذَكَرَ مُشْتَرَاهُ لِجَمَاعَةٍ مِمَّنْ أَسْلَمَ مِنَ الْعَبِيدِ وَالْإِمَاءِ ; مِنْهُمْ بِلَالٌ وَعَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ وَأُمُّ عُبَيْسٍ، وَزِنِّيرَةُ الَّتِي أُصِيبَ بَصَرُهَا ثُمَّ رَدَّهُ اللَّهُ تَعَالَى لَهَا، وَالنَّهْدِيَّةُ وَابْنَتُهَا اشْتَرَاهُمَا مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ، بَعَثَتْهُمَا سَيِّدَتُهُمَا تَطْحَنَانِ لَهَا، فَسَمِعَهَا وَهِيَ تَقُولُ لَهُمَا: وَاللَّهِ لَا أُعْتِقُكُمَا أَبَدًا. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: حِلًّا يَا أُمَّ فُلَانٍ. فَقَالَتْ: حِلًّا، أَنْتَ أَفْسَدْتَهُمَا فَأَعْتِقْهُمَا. قَالَ: فَبِكَمْ هُمَا؟ قَالَتْ: بِكَذَا وَكَذَا. قَالَ: قَدْ أَخَذْتُهُمَا، وَهُمَا حُرَّتَانِ، أَرْجِعَا إِلَيْهَا طَحِينَهَا. قَالَتَا: أَوَ نَفْرَغُ مِنْهُ يَا أَبَا بَكْرٍ ثُمَّ نَرُدُّهُ إِلَيْهَا؟ قَالَ: ذَلِكَ إِنْ شِئْتُمَا: وَاشْتَرَى جَارِيَةَ بَنِي مُؤَمَّلٍ –حَيٌّ مِنْ بَنِي عَدِيٍّ– كَانَ عُمَرُ يَضْرِبُهَا عَلَى الْإِسْلَامِ.

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي عَتِيقٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ بَعْضِ أَهْلِهِ، قَالَ: قَالَ أَبُو قُحَافَةَ لِأَبِي بَكْرٍ: يَا بُنَيَّ، إِنِّي أَرَاكَ تُعْتِقُ ضِعَافًا، فَلَوْ أَنَّكَ إِذْ فَعَلْتَ مَا فَعَلْتَ أَعْتَقْتَ رِجَالًا جُلَدَاءَ يَمْنَعُونَكَ وَيَقُومُونَ دُونَكَ. قَالَ: فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: يَا أَبَتِ إِنِّي إِنَّمَا أُرِيدُ مَا أُرِيدُ. قَالَ: فَيُتَحَدَّثُ أَنَّهُ مَا أُنْزِلَ هَؤُلَاءِ الْآيَاتُ إِلَّا فِيهِ وَفِيمَا قَالَ أَبُوهُ {فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى} (الليل: 5) إِلَى آخِرِ السُّورَةِ[22]

فشا ذكر الإسلام بمكة

ودخل في الإسلام الرجال والنساء إرسالا، وأنزل الله عز وجل {وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ} (الشعراء: 214) ، فخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى أتى الصفا ثم صعد عليه.

ثم نادى: «يا صباحاه» فاجتمع إليه الناس فمن رجل يجيء ومن رجل يبعث رسوله، فقال: «يا بني عبد المطلب! يا بني عبد مناف! يا بني يا بني! أرأيتكم لو أخبرتكم أن خيلا بسفح هذا الجبل تريد أن تغير عليكم، أصدقتموني؟» قالوا: نعم، قال: «فإني نذير لكم بين يدي عذاب شديد، ثم قال: «يا معشر قريش! اشتروا أنفسكم من النار، يا بني عبد مناف! لا أغني عنكم من الله من شيء، يا عباس بن عبد المطلب! يا صفية عمة رسول الله صلى الله عليه وسلم! يا بني كعب بن لؤي! يا بني هاشم! يا بني [عبد] المطلب! اشتروا أنفسكم من النار»، فقال أبو لهب: تبا لك سائر اليوم! أما دعوتنا إلا لهذا؟ ثم قام فنزلت تَبَّتْ يَدا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ثم نزل النبي صلى الله عليه وسلم، وجعل يدعو الناس في الشعاب والأودية والأسواق إلى الله، وأبو لهب خلفه والحجارة تنكبه يقول: يا قوم! لا تقبلوا منه، فإنه كذاب[23]

قدوم الأنصار يطلبون الحلف من قريش ولقاء رسول الله صلى الله عليه وسلم لهم ودعاؤهم إلى الإسلام

ثم قدم إلى مكة أبو الحيسر أنيس بن رافع في مائة من قومه من بني عبد الأشهل يلبون الحلف من قريش، فدعاهم رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى الإسلام، فقال إياس بن معاذ منهم وكان شاباً حدثاً: يا قوم، هذا والله خير مما جئنا له. فضربه أبو الحيسر وانتهره، فسكت، ثم لم يتم لهم الحلف، فانصرفوا إلى بلادهم بالمدينة، ومات إياس بن معاذ، فقيل إنه مات مسلماً.

[22] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/144-146.

[23] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ',* 1/69-70.

ثم إن رسول الله صلى الله عليه وسلم لقي عند العقبة في الموسم ستة نفر من الأنصار، كلهم من الخزرج، وهم: أبو أمامة أسعد بن زرارة ابن عدس بن عبيد بن ثعلبة بن غنم بن مالك بن النجار، واسم النجار: تيم الله بن ثعلبة بن عمرو بن الخزرج بن حارثة. وعوف بن الحارث بن رفاعة [بن الحارث] بن سواد بن مالك بن غنم بن مالك بن النجار، وهو ابن عفراء. ورافع بن مالك بن العجلان بن عمرو بن عامر بن زريف بن عامر بن زريق بن عبد حارثة بن مالك بن غضب بن جشم بن الخزرج. وقطبة بن عامر بن حديدة بن عمرو بن سواد بن غنم بن كعب بن سلمة بن سعد [بن عليّ بن أسد بن] ساردة بن تزيد بن جشم بن الخزرج بن حارثة. وعقبة بن عامر بن نابي بن زيد بن حرام بن كعب بن غنم بن سلمة. وجابر بن عبد الله بن رئاب بن النعمان بن سنان بن عبيد بن عدي بن غنم بن كعب بن سلمة.

فدعاهم رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى الإسلام، فكان من صنع الله تعالى لهم أنهم كانوا جيران اليهود، فكانوا يسمعونهم يذكرون أن الله تعالى يبعث نبياً قد أظل زمانه، فقال بعضهم: هذا والله النبي الذي يتهددكم به اليهود، فلا يسبقونا إليه. فآمنوا وأسلموا، وقالوا: إنا قد تركنا قومنا وبينهم حروب فننصرف إليهم وندعوهم إلى ما دعوتنا إليه، فعسى الله أن يجمع كلمتهم بك، فإن اتبعوك فلا أحد أعز منك. فانصرفوا إلى المدينة، فدعوا إلى الإسلام، حتى فشا فيهم، ولم يبق دار من دور الأنصار إلا وفيها ذكر من رسول الله صلى الله عليه وسلم. حتى إذا كان العام القادم قدم من الأنصار اثنا عشر رجلاً، منهم خمسة من الستة الذين ذكرنا، حاشا جابر بن عبد الله، فلم يحضرها منهم، وحضرها سبعة منهم[24]

الباب الخامس في بيعة العقبة الأولى

وكانت في رجب.

وقال الزهري وابن عقبة وابن إسحق: «فلما أراد الله سبحانه وتعالى إظهار دينه وإعزاز رسوله وإنجاز موعده له، خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم في الموسم الذي لقي فيه النفر من الأنصار، فعرض نفسه على قبائل العرب كما كان يصنع في كل موسم. فبينما هو عند العقبة لقي رهطا من الخزرج أراد الله بهم خيرا. فقال لهم: «من أنتم»؟ قالوا: نفر من الخزرج. قال: «أمن موالي يهود؟» قالوا: نعم. قال: «أفلا تجلسون أكلّمكم؟» قالوا: بلى، من أنت؟ فانتسب لهم وأخبرهم خبره. فجلسوا معه، فدعاهم إلى الله عز وجل، وعرض عليهم الإسلام، وتلا عليهم القرآن. وكان مما صنع الله لهم به من الإسلام أن يهود، كانوا معهم في بلادهم،

فكانوا أهل كتاب وعلم، وكانوا [هم] أهل شرك وأصحاب أوثان، وكانوا قد عرّوهم ببلادهم، فكانوا إذا كان بينهم شيء قالوا لهم: أن نبيّاً مبعوث الآن قد أظل زمانه، نتبعه فنقتلكم قتل عاد وإرم.

فلما كلم رسول الله صلى الله عليه وسلم أولئك النفر ودعاهم إلى الله أيقنوا به واطمأنت قلوبهم إلى ما سمعوا منه وعرفوا ما كانوا يسمعون من أهل الكتاب من صفته، فقال بعضهم لبعض: يا قوم تعلّموا والله إنه للنّبيّ الذي توعدكم به يهود فلا تسبقنّكم إليه [فأجابوه إلى ما دعاهم إليه] بأن صدّقوه وقبلوا منه ما عرض عليهم من الإسلام. ثم قالوا: قد علمت الذي بيننا من

[24] İbn Hazm, *Cevâmiʿu's-sîre,* 69-71.

الاختلاف وسفك الدماء، ونحن حراص على ما أرسلك الله به، مجتهدون لك بالنصيحة، وإنا لنشير عليك برأينا، فامكث على رسلك باسم الله حتى نرجع إلى قومنا، فنذكر لهم شأنك، وندعوهم إلى الله ورسوله، فلعل الله يصلح ذات بينهم ويجمع لهم أمرهم، فإنا اليوم متباغضون متباعدون، ولكنا نواعدك الموسم من العام المقبل. فرضي بذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم، وانصرفوا راجعين إلى بلادهم وقد آمنوا وصدّقوا.

وهم فيما ذكر ابن إسحاق في رواية ستة نفر من الخزرج

1 –من بني النجار: أبو أمامة أسعد بن زرارة– بضم الزاي– ابن عدس بن عبيد بن ثعلبة ابن غنم بن مالك بن النجار.

2 –عوف بن الحارث بن رفاعة– بكسر الراء وبالفاء– ابن الحارث بن سواد بن مالك بن غنم بن مالك بن النجّار وهو ابن عفراء.

3– ومن بني زريق– بتقديم الزاي على الراء– ابن عامر بن زريق بن عبد حارثة بن مالك بن غضب بن جشم بن الخزرج: رافع بن مالك بن العجلان. قال ابن الكلبي: وهو أول من أسلم من الأنصار.

4 – ومن بني سلمة– بلام مكسورة–[ابن سعد بن علي بن أسد] : قطبة– بضم القاف وسكون الطاء المهملة وبالموحدة– ابن عامر بن حديدة بن عمرو بن سواد ابن غنم بن كعب بن سلمة بن سعد بن علي بن أسد بن ساردة بن تزيد بن جشم بن الخزرج بن حارثة.

5 – ومن بني حرام بن كعب بن غنم بن كعب بن سلمة: عقبة– بضم العين المهملة وسكون القاف– ابن عامر بن نابي– بنون فألف فباء موحدة فمثناة تحتية– ابن زيد بن حرام بن كعب بن غنم بن سلمة.

6 – ومن بني عبيد بن عدي بن غنم بن كعب بن سلمة: جابر بن عبد الله بن رئاب بن النعمان بن سنان بن عبيد...

وفي رواية جرير بن أبي حازم عن ابن إسحاق بدل عقبة بن عامر، معاذ بن عفراء، وعند موسى بن عقبة عن الزهري عن عروة أنهم ثمانية. وهم: معاذ بن عفراء، وذكوان– بفتح الذال المعجمة وسكون الكاف– ابن عبد قيس بن خلدة بن مخلد بن عامر بن زريق، وعبادة– بضم العين المهملة فباء موحّدة– ابن الصامت بن قيس بن الأصرم ابن فهر بن ثعلبة بن غنم بن عوف بن الخزرج بن حارثة، وأبو عبد الرحمن يزيد بن ثعلبة بن خزمة بن أصرم بن عمرو بن عمّارة من بني غصينة ثم من بليّ حليف لهم. وأبو الهيثم بن التيهان بن جشم بن الحارث، وعويم– بضم العين المهملة وفتح الواو وسكون المثناة التحتية– ابن ساعدة من بني عمرو بن عوف بن مالك بن الأوس بن حارثة.

بيان ما سبق «العقبة الأولى»: قال المحب الطبري: «الظاهر أنها العقبة التي تضاف إليها الجمرة إذ ليس أظهر منها وعن يسار الطريق لقاصد منى من مكة شعب قريب منها، فيه مسجد مشهور عند أهل مكة أنه مسجد البيعة، وهو على نشز من الأرض، ويجوز أن يكون المراد من العقبة ذلك النّشز، وعلى الأول يكون قد نسب إليها لقربه منها» قال في النور: «وجزم غيره بأن البيعة التي وقعت عندها البيعة هي العقبة التي تضاف إليها الجمرة»[25]

[25] Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-raşâd fî sîreti ḫayri'l-'ibâd*, 3/194-195.

3.5. Hicret ve Medine'de İlk Faaliyetler

أول من سكن يثرب

وقال أبو القاسم الزجاجي: أول من سكن المدينة عند التفرق يثرب بن قاينة بن مهلائيل بن أرم بن عبيل بن عوص بن أرم بن سام بن نوح عليه السلام، وبه سميت يثرب، وروي عن ابن عباس ما يدل له.

سكنى العماليق المدينة.

وقال ياقوت: كان أول من زرع بالمدينة، واتخذ بها النخل، وعمر بها الدور والآطام، واتخذ بها الضياع، العماليق، وهم بنو عملاق بن أرفخشذ بن سام بن نوح وكانت العماليق ممن انبسط في البلاد، فأخذوا ما بين البحرين وعمان والحجاز كله إلى الشام ومصر، وجبابرة الشام وفراعنة مصر منهم، وكان منهم بالبحرين وعمان أمة يسمون جاسم، وكان ساكن المدينة منهم بنو هف وبنو مطرويل، وكان ملكهم بالحجاز الأرقم بن أبي الأرقم.

وأسند ابن زبالة عن زيد بن أسلم أن ضبعا رؤيت وأولادها رابضة في حجاج عين رجل من العماليق- والحجاج، بكسر أوله وفتحه: العظم الذي ينبت عليه الحاجب- قال زيد بن أسلم: وكانت تمضي أربعمائة سنة وما يسمع بجنازة[26]

سبب نزول اليهود المدينة

وفي الروض الأنف عن أبي الفرج الأصبهاني أن السبب في كون اليهود بالمدينة- وهي وسط أرض العرب- أن بني إسرائيل كانت تغير عليهم العماليق من أرض الحجاز، وكانت منازلهم يثرب والجحفة إلى مكة، فشكت بنو إسرائيل ذلك إلى موسى، فوجه إليهم جيشا، وذكر نحو ما تقدم، ثم قال: وأصح من هذا ما ذكره الطبري أن نزول بني إسرائيل بالحجاز كان حين وطئ بختنصر بلادهم بالشام وخرب بيت المقدس، انتهى.

وحكى ابن النجار عن بعض العلماء أن سببه أن علماءهم كانوا يجدون صفة رسول الله صلّى الله عليه وسلّم في التوراة، وأنه يهاجر إلى بلد فيه نخل بين حرتين، فأقبلوا من الشام يطلبون الصفة، فلما رأوا تيماء وفيها النخل نزلها طائفة منهم، وظن طائفة أنها خيبر فنزلوها، ومضى أشرفهم وأكثرهم فلما رأوا يثرب سبخة وحرة وفيها النخل قالوا: هذه البلد التي تكون مهاجر النبي العربي عليه الصلاة والسلام، فنزل النضير بطحان، ثم حكى ما سيأتي من نزول قريظة والنضير بمذينيب ومهزور.

وحكى ياقوت عن بعض علماء الحجاز من يهود أن سبب نزولهم الحجاز أن ملك الروم حين ظهر على بني إسرائيل وملك الشام خطب إلى بني هرون، وفي دينهم أن لا يزوجوا النصارى، فخافوه وأنعموا له، وسألوه أن يشرفهم بإتيانه إليهم، فأتاهم، ففتكوا به وبمن معه، ثم هربوا حتى لحقوا بالحجاز فأقاموا بها، وزعم بنو قريظة أن الروم لما غلبوا على الشام خرج قريظة والنضير وهدل هاربين من الشام يريدون من كان بالحجاز من بني إسرائيل، فوجه ملك الروم في طلبهم؛ فأعجزوا رسله، وانتهى الرسل إلى ثمد بين الحجاز والشام فماتوا عنده عطشا، فسمي الموضع «ثمد الروم» وهو معروف بذلك، والله أعلم أي ذلك كان.

[26] Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi aḫbâri dâri'l-Muṣṭafâ*, 1/125-126.

وروى بعض أهل السير عن أبي هريرة رضي الله عنه، قال: بلغني أن بني إسرائيل لما أصابهم ما أصابهم من ظهور بختنصر عليهم وفرقتهم وذلتهم تفرقوا، وكانوا يجدون محمدا صلّى الله عليه وسلّم منعوتا في كتابهم، وأنه يظهر في بعض هذه القرى العربية في قرية ذات نخل، ولما خرجوا من أرض الشام كانوا يعبرون كل قرية من تلك القرى العربية بين الشام واليمن يجدون نعتها نعت يثرب، فينزل بها طائفة منهم، ويرجون أن يلقوا محمدا فيتبعونه، حتى نزل من بني هرون ممن حمل التوراة بيثرب منهم طائفة، فمات أولئك الآباء وهم يؤمنون بمحمد صلّى الله عليه وسلّم أنه جاء، ويحثون أبناءهم على اتباعه إذا جاء، فأدركه من أبنائهم فكفروا به وهم يعرفونه: أي حسدا للأنصار حيث سبقوهم إليه[27]

قباء

بالضم: وأصله اسم بئر هناك عرفت القرية بها وهي مساكن بني عمرو بن عوف من الأنصار...

...وهي قرية على ميلين من المدينة على يسار القاصد إلى مكة بها أثر بنيان كثير وهناك مسجد التقوى عامر قدّامه رصيف وفضاء حسن وآبار ومياه عذبة وبها مسجد الضرار يتطوع العوامّ بهدمه، كذا قال البشاري، قال أحمد بن يحيى بن جابر: كان المتقدّمون في الهجرة من أصحاب رسول الله، صلّى الله عليه وسلّم، ومن نزلوا عليه من الأنصار بنوا بقباء مسجدا يصلون فيه الصلاة سنة الى البيت المقدّس، فلما هاجر رسول الله، صلى الله عليه وسلم، وورد قباء صلى بهم فيه، وأهل قباء يقولون هو المسجد الذي أسس على التقوى من أول يوم، وقيل إنه مسجد رسول الله، صلّى الله عليه وسلّم، وقد وسع مسجد قباء وكبّر بعد، وكان عبد الله بن عمر، رضي الله عنه، إذا دخله صلى إلى الأسطوانة المخلّقة، وكان ذلك مصلى رسول الله، صلى الله عليه وسلم، وأقام لما هاجر بقباء يوم الاثنين والثلاثاء والأربعاء والخميس وركب يوم الجمعة يريد المدينة فجمّع في مسجد بني سالم بن عوف بن عمرو بن عوف بن الخزرج فكانت أول جمعة جمّعت في الإسلام، وقد جاء في فضائل مسجد قباء أحاديث كثيرة[28]

هجرة الرسول صلى الله عليه وسلم إلى المدينة

وقدم المدينة بعد أَبِي سَلَمة، عامر بْن ربيعة العنزي، وبلال، وسعد، وعمر، وعمار. وخرج النَّاس مهاجرين متتابعين. فلم يبق منهم إلا من حبسته قريش. ولم يبق بمكة من بني أسد بْن خزيمة أحد، حتَّى أغلقوا أبوابهم.

...وبقي رَسُول اللَّه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وعليّ، وأبو بَكْر رَضِي اللَّه تَعَالى عَنْهُمَا، ليس معهم غيرهم. وأراد أَبُو بَكْر الهجرة. فسأله رَسُول اللَّه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أن يحبس نفسه عَلَيْهِ. وكان قَدْ علف راحلتين لَهُ ورق السمُر أربعة أشهر.

فلما أُذِنَ لرسول اللَّه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الهجرة، أتى أبا بَكْر، فأعلمه الهجرة. فأعطاه إحدى تينك الراحلتين، وهي ناقة رَسُول اللَّه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ القصواء...

[27] Semhûdî, *Vefâ,* 1/128-129.

[28] Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/301-302.

قَالُوا: تناظرت قريش فِي أَمر رَسُول اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حين هاجر أصحابه. فَقَالَ أَبُو البَختري العاص بْن هاشم: نخرجه فنغيب عنا وجهه ليصلح ذات بينها. وقَالَ آخر: بل يُقيد ويحبس حتَّى يهلكه، ثم فرق رأيهم على أن يأخذوا من كل قبيلة من قريش غلامًا نهدًا جلدًا وسيطًا، فيعطوه سيفًا صارمًا، ثُمَّ يجتمع أولئك الغلمان فيضربوه ضربة رَجُل واحد، فيتفرق دمه فِي القبائل، فلا يدري بنو عَبْد مناف ما يصنعون، ولا يقوون عَلَى حرب جميع قريش.

وكان الَّذِي أطلع لهم هَذَا الرأي شيخ من أهل نجد. ويزعمون أَنَّهُ الشيطان.

وأتى جبريلُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فأخبره الخبر.. وأنزل الله عزَّ وجلَّ عَلَيْهِ: وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ. وقوله «ليثبتوك» أي ليقيدوك. فأتى رَسُول اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ منزل أَبِي بَكْر، وأمر عليا فنام على فراشه. فلما دخلوا بيته وهم يرون أَنَّهُ نائم عَلَى فراشه. فقام إليهم عليّ عَلَيْهِ السَّلام. فقالوا: أَيْنَ ابْنُ عمك؟ قَالَ: لا علم لي بِهِ. وَيُقَالُ إنهم رموه وهم يظنون أَنَّهُ نبي اللَّه. فلما قام، تركوه وسألوا عن النَّبِيّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فأخبرهم أَنَّهُ لا علم لَهُ بِهِ[29]

السَّنَةُ الْأُولَى مِنَ الْهِجْرَةِ

رَوَى الْبُخَارِيُّ فِي صَحِيحِهِ مِنْ حَدِيثِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عائشة أن المسلمين بالمدينة سمعوا مخرج رسول الله – صلى الله عليه وسلم –. فَكَانُوا يَغْدُونَ إِلَى الْحَرَّةِ يَنْتَظِرُونَهُ، حَتَّى يَرُدَّهُمْ حَرُّ الشَّمْسِ، فَانْقَلَبُوا يَوْمًا، فَأَوْفَى يَهُودِيٌّ عَلَى أُطُمٍ فَبَصُرَ بِرَسُولِ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – وَأَصْحَابِهِ مُبَيَّضِينَ يَزُولُ بِهِمُ السَّرَابُ، فَأَخْبَرَنِي عروة أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – لقي الزبير فِي رَكْبٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ كَانُوا تُجَّارًا قَافِلِينَ مِنَ الشَّامِ، فَكَسَا الزُّبَيْرُ – رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ – رسول الله – صلى الله عليه وسلم – وأبا بَكْرٍ ثِيَابَ بَيَاضٍ. قَالَ: فَلَمْ يَمْلِكِ الْيَهُودِيُّ أَنْ صَاحَ: يَا مَعْشَرَ الْعَرَبِ، هَذَا جَدُّكُمُ الَّذِي تَنْتَظِرُونَ. فَثَارَ الْمُسْلِمُونَ إِلَى السِّلَاحِ. فَتَلَقَّوْهُ بِظَهْرِ الْحَرَّةِ، فَعَدَلَ بِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ حَتَّى نَزَلَ فِي بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ مِنْ رَبِيعٍ الْأَوَّلِ. فَقَامَ أَبُو بَكْرٍ لِلنَّاسِ، فَطَفِقَ مَنْ لَمْ يَعْرِفْ رَسُولَ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – يُسَلِّمُ عَلَى أَبِي بَكْرٍ حَتَّى أَصَابَتِ الشَّمْسُ رَسُولَ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ –، فَأَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ يُظِلُّهُ بِرِدَائِهِ، فَعَرِفَ النَّاسُ عِنْدَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ –. فَلَبِثَ فِي بَنِي عمرو ابن عوف بضع عشرة ليلة، وأسس مَسْجِدَهُمْ. ثُمَّ رَكِبَ رَاحِلَتَهُ وَسَارَ حَوْلَهُ النَّاسُ يَمْشُونَ، حَتَّى بَرَكَتْ بِهِ مَكَانَ الْمَسْجِدِ، وَهُوَ يُصَلِّي فِيهِ يَوْمَئِذٍ رِجَالٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ – وَكَانَ مِرْبَدًا لِسَهْلٍ وَسُهَيْلٍ – فَدَعَاهُمَا فَسَاوَمَهُمَا بِالْمِرْبَدِ لِيَتَّخِذَهُ مَسْجِدًا، فَقَالَا: بَلْ نَهَبُهُ لَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ[30]

قِصَّةُ بِنَاءِ الْمَسْجِدِ

قَالَ أَبُو التَّيَّاحِ، عَنْ أَنَسٍ: فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – إِلَى ملأ بني النجار، فجاؤوا فَقَالَ: يَا بَنِي النَّجَّارِ ثَامِنُونِي بِحَائِطِكُمْ هَذَا. قَالُوا: لَا وَاللَّهِ، لَا نَطْلُبُ ثَمَنَهُ إِلَّا إِلَى اللَّهِ. فَكَانَ فِيهِ مَا أَقُولُ لَكُمْ: كَانَ فِيهِ قُبُورُ الْمُشْرِكِينَ، وَكَانَ فِيهِ خِرَبٌ وَنَخْلٌ. فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ – بِقُبُورِ الْمُشْرِكِينَ فَنُبِشَتْ، وَبِالْخِرَبِ فَسُوِّيَتْ، وَبِالنَّخْلِ فقطع. فصفوا النخل قبلة، وجعلوا عضادتيه حجارة، وجعلوا ينقلون الصَّخْرَ، وَهُمْ يَرْتَجِزُونَ، وَرَسُولُ اللَّهِ – صَلَّى اللَّهُ عليه وسلم – معهم، ويقولون:

[29] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 1/259-260.

[30] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm,* 1/11.

اللهم لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَهْ ... فَانْصُرِ الْأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَهْ.

مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ. وَفِي رِوَايَةٍ: فَاغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ[31]

الْمُؤَاخَاةُ بَيْنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَآخَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَصْحَابِهِ مِنْ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ، فَقَالَ– فِيمَا بَلَغَنَا، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ نَقُولَ عَلَيْهِ مَا لَمْ يُقَلْ–: تَآخَوْا فِي اللَّهِ أَخَوَيْنِ أَخَوَيْنِ، ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، فَقَالَ: هَذَا أَخِي.

فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَيِّدَ الْمُرْسَلِينَ، وَإِمَامَ الْمُتَّقِينَ، وَرَسُولَ رَبِّ الْعَالَمِينَ، الَّذِي لَيْسَ لَهُ خَطِيرٌ وَلَا نَظِيرٌ مِنْ الْعِبَادِ، وَعَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَخَوَيْنِ، وَكَانَ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، أَسَدُ اللَّهِ وَأَسَدُ رَسُولِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَعَمُّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَزَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ، مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَخَوَيْنِ، وَإِلَيْهِ أَوْصَى حَمْزَةُ يَوْمَ أُحُدٍ حِيْنَ حَضَرَهُ الْقِتَالُ إِنْ حَدَثَ بِهِ حَادِثُ الْمَوْتِ، وَجَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ذُو الْجَنَاحَيْنِ، الطَّيَّارُ فِي الْجَنَّةِ، وَمَعَاذُ بْنُ جَبَلٍ، أَخُو بَنِي سَلِمَةَ، أَخَوَيْنِ.

قَالَ ابْنُ هِشَامٍ: وَكَانَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ يَوْمِئِذٍ غَائِبًا بِأَرْضِ الْحَبَشَةِ.

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، ابْنُ أَبِي قُحَافَةَ، وَخَارِجَةُ بْنُ زُهَيْرٍ، أَخُو بَلْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ، أَخَوَيْنِ، وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَعِتْبَانُ بْنُ مَالِكٍ، أَخُو بَنِي سَالِمِ بْنِ عَوْفِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَوْفِ بْنِ الْخَزْرَجِ أَخَوَيْنِ وَأَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْجَرَّاحِ، وَاسْمُهُ عَامِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، وَسَعْدُ بْنُ مُعَاذِ بْنِ النُّعْمَانِ، أَخُو بَنِي عَبْدِ الْأَشْهَلِ، أَخَوَيْنِ. وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ، وَسَعْدُ ابْن الرَّبِيعِ، أَخُو بَلْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ، أَخَوَيْنِ. وَالزُّبَيْرُ بْنُ الْعَوَّامِ، وَسَلَامَةُ ابْن سَلَامَةَ بْنِ وَقْشٍ، أَخُو بَنِي عَبْدِ الْأَشْهَلِ، أَخَوَيْنِ. وَيُقَالُ: بَلْ الزُّبَيْرُ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ، حَلِيفُ، بَنِي زُهْرَةَ، أَخَوَيْنِ، وَعُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ، وَأَوْسُ ابْن ثَابِتِ بْنِ الْمُنْذِرِ، أَخُو بَنِي النَّجَّارِ، أَخَوَيْنِ. وَطَلْحَةُ ابْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ، وَكَعْبُ بْن مَالِكٍ، أَخُو بَنِي سَلِمَةَ، أَخَوَيْنِ. وَسَعْدُ بْنُ زَيْدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ، وأُبَيُّ بْن كَعْبٍ، أَخُو بَنِي النَّجَّارِ: أَخَوَيْنِ وَمُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرِ بْنِ هَاشِمٍ، وَأَبُو أَيُّوبَ خَالِدُ بْنُ زَيْدٍ، أَخُو بَنِي النَّجَّارِ: أَخَوَيْنِ، وَأَبُو حُذَيْفَةَ بْنُ عُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ، وَعَبَّادُ بْنُ بِشْرِ بْنِ وَقْشٍ، أَخُو بَنِي عَبْدِ الْأَشْهَلِ: أَخَوَيْنِ. وَعَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ، حَلِيفُ بَنِي مَخْزُومٍ، وَحُذَيْفَةُ بْنُ الْيَمَانِ، أَخُو بَنِي عَبْدِ عَبْسٍ، حَلِيفُ بَنِي عَبْدِ الْأَشْهَلِ: أَخَوَيْنِ. وَيُقَالُ: ثَابِتُ بْنُ قَيْسِ بْنِ الشَّمَّاسِ، أَخُو بَلْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ، خَطِيبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَعَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ: أَخَوَيْنِ[32]

[31] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm,* 1/16.

[32] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye,* 1/504-506.

3.6. Gazve ve Seriyyeler

سرية عبد الله بن جحش

عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: لَبِثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ أَرْبَعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، ثُمَّ بَعَثَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَحْشٍ فِي رَكْبٍ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ، وَكَتَبَ مَعَهُ كِتَابًا فَدَفَعَهُ إِلَيْهِ، وَأَمَرَهُ أَنْ يَسِيرَ لَيْلَتَيْنِ ثُمَّ يَقْرَأَ الْكِتَابَ فَيَتْبَعَ مَا فِيهِ، وَفِي بَعْثِهِ ذَلِكَ أَبُو حُذَيْفَةَ بْنُ عُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ، وَعَمْرُو بْنُ سُرَاقَةَ، وَعَامِرُ بْنُ رَبِيعَةَ، وَسَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ، وَعُتْبَةُ بْنُ غَزْوَانَ، وَوَاقِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، وَصَفْوَانُ بْنُ بَيْضَاءَ، فَلَمَّا سَارَ لَيْلَتَيْنِ فَتَحَ الْكِتَابَ فَإِذَا فِيهِ: «انْ امْضِ حَتَّى تَبْلُغَ نَخْلَةَ» ، فَلَمَّا قَرَأَهُ قَالَ: سَمْعًا وَطَاعَةً لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ، فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُرِيدُ الْمَوْتَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلْيَمْضِ، فَإِنِّي مَاضٍ عَلَى مَا أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَمَضَى وَمَضَى مَعَهُ أَصْحَابُهُ وَلَمْ يَتَخَلَّفْ عَنْهُ مِنْهُمْ أَحَدٌ، وَسَلَكَ عَلَى الْحِجَازِ حَتَّى إِذَا كَانَ بِمَعْدِنٍ فَوْقَ الْفَرْعِ يُقَالُ لَهُ: بَحْرَانُ، أَضَلَّ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ وَعُتْبَةُ بْنُ غَزْوَانَ بَعِيرًا لَهُمَا، كَانَا يَعْتَقِبَانِهِ ، فَتَخَلَّفَا عَلَيْهِ فِي طَلَبِهِ، وَمَضَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَحْشٍ وَبَقِيَّةُ أَصْحَابِهِ حَتَّى نَزَلَ بِنَخْلَةَ، فَمَرَّتْ بِهِ عِيرٌ لِقُرَيْشٍ تَحْمِلُ زَبِيبًا وَأَدَمًا وَتِجَارَةً مِنْ تِجَارَةِ قُرَيْشٍ فِيهَا عَمْرُو بْنُ الْحَضْرَمِيِّ فَلَمَّا رَآهُمُ الْقَوْمُ هَابُوهُمْ وَقَدْ نَزَلُوا قَرِيبًا مِنْهُمْ، فَأَشْرَفَ لَهُمْ عُكَّاشَةُ بْنُ مِحْصَنٍ وَكَانَ قَدْ حَلَقَ رَأْسَهُ، فَلَمَّا رَأَوْهُ أَمِنُوا وَقَالُوا: عُمَّارٌ لَا بَأْسَ عَلَيْكُمْ مِنْهُمْ، وَتَشَاوَرَ الْقَوْمُ فِيهِمْ، وَذَلِكَ فِي آخِرِ يَوْمٍ مِنْ رَجَبٍ فَقَالَ الْقَوْمُ: وَاللَّهِ لَئِنْ تَرَكْتُمُ الْقَوْمَ هَذِهِ اللَّيْلَةَ لَيَدْخُلَنَّ الْحَرَمَ، فَلَيَمْتَنِعَنَّ مِنْكُمْ بِهِ، وَلَئِنْ قَتَلْتُمُوهُمْ لَتَقْتُلُنَّهُمْ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، فَتَرَدَّدَ الْقَوْمُ وَهَابُوا الْإِقْدَامَ عَلَيْهِمْ، ثُمَّ شَجَّعُوا أَنْفُسَهُمْ عَلَيْهِمْ، وَأَجْمَعُوا عَلَى قَتْلِ مَنْ قَدَرُوا عَلَيْهِ مِنْهُمْ، وَأَخْذِ مَا مَعَهُمْ، فَرَمَى وَاقِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ التَّمِيمِيُّ عَمْرَو بْنَ الْحَضْرَمِيِّ بِسَهْمٍ فَقَتَلَهُ، وَاسْتَأْسَرَ عُثْمَانُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، وَالْحَكَمُ بْنُ كَيْسَانَ، وَأَفْلَتَ الْقَوْمَ نَوْفَلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فَأَعْجَزَهُمْ، وَأَقْبَلَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَحْشٍ وَأَصْحَابُهُ بِالْعِيرِ وَبِالْأَسِيرَيْنِ حَتَّى قَدِمُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ. وَقَدْ ذَكَرَ بَعْضُ آلِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَحْشٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ قَالَ لِأَصْحَابِهِ: إِنَّ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا غَنِمْنَا الْخُمُسَ، وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يَفْرِضَ اللَّهُ تَعَالَى الْخُمُسَ مِنَ الْمَغَانِمِ، فَعَزَلَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُمُسَ الْعِيرِ، وَقَسَمَ سَائِرَهَا بَيْنَ أَصْحَابِهِ[33]

غزوة ذات السويق

وأخبرنا أبو عبدالله الحافظ، قال أنبأنا أبو جعفر البغدادي ، قال أخبرنا محمد بن عمرو بن خالد ، قال أخبرنا أبي، قال أخبرنا ابن لهيعة ، قال أخبرنا أبو الأسود، عن عروة، قال : ونذر أبو سفيان بن حرب بن أمية بعدما رجع المشركون من بدر وقتلت رؤوسهم أن لا يمس رأسه دهن و لا يقرب أهله حتى يغزو رسول الله فلم يجتمع له الناس كما يريد مما نزل بهم من بأس الله وعذابه، فأقبل في ثالثين راكبا ليحل يمينه حتى نزل بنبت فخرجوا إلى العريض وما حوله فاستصرخ عليهم رسول الله، فكبوا في آثارهم، فأعجزوهم، وتركوا أزوادهم ، فسميت غزوة أبي سفيان غزوة السويق[34]

أَبُو طَلْحَةَ الأَنْصَارِيُّ زَيْدُ بنُ سَهْلِ بنِ الأَسْوَدِ

[33] Mûsâ b. Ukbe, *el-Megâzî*, 120-121.

[34] Urve b. Zübeyr, *Megâzi Resûlillâh*, 121.

إِنَّ أَبَا طَلْحَةَ كَانَ يَرْمِي بَيْنَ يَدَيْ رَسُوْلِ اللهِ –صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– يَوْمَ أُحُدٍ، وَكَانَ رَجُلاً رَامِياً. وَكَانَ رَسُوْلُ اللهِ إِذَا رَمَى أَبُو طَلْحَةَ، رَفَعَ بَصَرَهُ يَنْظُرُ أَيْنَ يَقَعُ سَهْمُهُ.

وَكَانَ يَدْفَعُ صَدْرَ رَسُوْلِ اللهِ بِيَدِهِ، وَيَقُوْلُ: يَا رَسُوْلَ اللهِ، هَكَذَا، لَا يُصِيْبُكَ سَهْمٌ.

عَبْدُ العَزِيْزِ بنُ صُهَيْبٍ: عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ أُحُدٍ، انْهَزَمَ نَاسٌ عَنْ رَسُوْلِ اللهِ، وَأَبُو طَلْحَةَ بَيْنَ يَدَيْهِ مُجَوِّباً عَلَيْهِ بِحَجْفَةٍ.وَكَانَ رَامِياً شَدِيْدَ النَّزْعِ، كَسَرَ يَوْمَئِذٍ قَوْسَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةً.وَكَانَ الرَّجُلُ يَمُرُّ مَعَهُ الجُعْبَةُ مِنَ النَّبْلِ، فَيَقُوْلُ –صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ–: (انْثُرْهَا لأَبِي طَلْحَةَ). ثُمَّ يُشْرِفُ إِلَى القَوْمِ، فَيَقُوْلُ أَبُو طَلْحَةَ: يَا نَبِيَّ اللهِ، بِأَبِي أَنْتَ، لَا تُشْرِفْ، لَا يُصِيْبُكَ سَهْمٌ، نَحْرِي دُوْنَ نَحْرِكَ.

قَالَ: فَلَقَدْ رَأَيْتُ عَائِشَةَ وَأُمَّ سُلَيْمٍ وَإِنَّهُمَا لَمُشَمِّرَاتٍ، أَرَى خَدَمَ سُوْقِهِمَا تَنْقُزَانِ، القِرَبُ عَلَى مُتُوْنِهِمَا، وَتُفْرِغَانِهَا فِي أَفْوَاهِ القَوْمِ، وَتَرْجِعَانِ، فَتَمْلآنِهَا[35]

قال كعب بن مالك الأنصاري يحرض الأنصار يوم أحد

حدثنا أبو الحسن علي بن المسلم الشافعي لفظا وأبو القاسم الخضر بن الحسين قراءة قالا أنبأنا أبو القاسم بن أبي العلاء أنبأنا أبو محمد بن أبي نصر أنبأنا أبو القاسم بن أبي العقب أنبأنا أبو عبد الملك أحمد بن إبراهيم حدثنا محمد بن عائذ قال وأخبرني محمد بن شعيب أخبرني أبو المخارق محفوظ بن المسور أن أبا سفيان بن حرب أقبل يوم أحد فقال يا معشر الأنصار خلوا بيننا وبين إخواننا من قريش فإنكم إن فعلتم رحلنا عنكم ولم نمدكم (4) فقد أتيناكم في الدهم وما لا قبل لكم به فكاد ذلك يكسر في أذرع القوم قال كعب بن مالك الأنصاري يحرض الأنصار وبعث بقصيدته هذه إلى أبي سفيان:

أَبْلِغْ أَبَا سُفْيَانَ أَنْ قَدْ أَضَاءَ لَنَا ... بِأَحْمَدَ نُورٌ مِنْ هُدَى اللَّهِ سَاطِعُ

فَلَا تَرْغَبَنْ فِي حَرْبِنَا أَنْ تَكِيدَنَا ... وَأَلِّبْ وَجَمِّعْ كُلَّ مَا أَنْتَ جَامِعُ

وَدُونَكَ فَاعْلَمْ أَنَّ نَقْضَ عُهُودِنَا ... أَبَاهُ الْمَلَا مِنَّا الَّذِينَ تَبَايَعُوا

أَبَاهُ الْبَرَاءُ وَابْنُ عَمْرو كِلَاهُمَا ... وَأَسْعَدُ يَأْبَاهُ عَلَيْكَ وَرَافِعُ

وَسَعْدٌ أَبَاهُ السَّاعِدِيُّ وَمُنْذِر ... لِأَنْفِكَ إِنْ حَاوَلْتَ ذَلِكَ جَادِعُ

وَمَا ابْنُ رَبِيعٍ إِنْ تَنَاوَلْتَ عَهْدَهُ ... بِمُسْلِمِهِ، لَا يَطْمَعَنْ ثَمَّ طَامِعُ

وَأَيْضاً فَلَا يُعْطِيكَهُ ابْنُ رَوَاحَةَ ... وَإِخْفَارُهُ مِنْ دُونِهِ السُّمُّ نَاقِعُ

وَفَاءً بِهِ وَالصَّامِتِي بْنُ صَامِتٍ ... بِمُنْدُوحَةٍ عَمَّا تُحَاوِلُ يَافِعُ

[35] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* 2/31.

أَبُو هَيْثَمٍ أَيْضاً جَدِيرٌ بِمِثْلِهَا وَفِيٌّ بِمَا أَعْطَى مِنَ الْعَهْدِ خَانِعُ

وَمَا ابْنُ حُضَيْرٍ إِنْ أَرَدْتَ بِمَطْمَعٍ فَهَلْ أَنْتَ عَنْ أُحْمُوقَةِ الرَّأْيِ نَازِعُ

وَسَعْدٌ أَخُو عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ فَإِنَّهُ ضَرُوحٌ لِمَا حَاوَلْتَ مِنَ الْأَمْرِ مَانِعُ

وَنَحْنُ نُجُومٌ لَا يُغِبُّكَ مِنْهُمْ عَلَيْكَ بِنَحْسٍ فِي دُجَى اللَّيْلِ طَالِعُ[36]

غَزْوَةُ بِئْرِ مَعُونَةَ فِي صَفَرٍ عَلَى رَأْسِ سِتَّةٍ وَثَلَاثِينَ شَهْرًا

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، وَمَعْمَرُ بْنُ رَاشِدٍ، وَأَفْلَحُ بْنُ سَعِيدٍ، وَابْنُ أَبِي سَبْرَةَ، وَأَبُو مَعْشَرٍ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ جَعْفَرٍ، وَكُلّ قَدْ حَدَّثَنِي بِطَائِفَةٍ مِنْ هَذَا الْحَدِيثِ، وَبَعْضُ الْقَوْمِ كَانَ أَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضٍ وَغَيْرُ هَؤُلَاءِ الْمُسَمّينَ، وَقَدْ جَمَعْت كُلّ الّذِي حَدّثُونِي، قَالُوا: قَدِمَ عَامِرُ بْنُ مَالِكِ بْنِ جَعْفَرٍ أَبُو الْبَرَاءِ مَلَاعِبَ الْأَسِنّةِ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَهْدَى لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَسَيْنِ وَرَاحِلَتَيْنِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا أَقْبَلُ هَدِيّةَ مُشْرِكٍ! فَعَرَضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِ الْإِسْلَامَ، فَلَمْ يُسْلِمْ وَلَمْ يُبْعِدْ، وَقَالَ: يَا مُحَمّدُ، إنّي أَرَى أَمْرَك هَذَا أَمْرًا حَسَنًا شَرِيفًا، وَقَوْمِي خَلْفِي، فَلَوْ أَنَّك بَعَثْت نَفَرًا مِنْ أَصْحَابِك مَعِي لَرَجَوْت أَنْ يُجِيبُوا دَعْوَتَك وَيَتّبِعُوا أَمْرَك، فَإِنْ هُمْ اتّبَعُوك فَمَا أَعَزّ أَمْرَك! فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إنّي أَخَافُ عَلَيْهِمْ أَهْلَ نَجْدٍ.

فَقَالَ عَامِرٌ: لَا تَخَفْ عَلَيْهِمْ، أَنَا لَهُمْ جَارٍ أَنْ يَعْرِضَ لَهُمْ أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ. وَكَانَ مِنْ الْأَنْصَارِ سَبْعُونَ رَجُلًا شَبَبَةً يُسَمّونَ الْقُرّاءَ. كَانُوا إذَا أَمْسَوْا أَتَوْا نَاحِيَةً مِنْ الْمَدِينَةِ فَتَدَارَسُوا وَصَلّوْا، حَتّى إذَا كَانَ وِجَاهَ الصّبْحِ اسْتَعْذَبُوا مِنْ الْمَاءِ وَحَطَبُوا مِنْ الْحَطَبِ فَجَاءُوا بِهِ إلَى حِجْرِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَ أَهْلُوهُمْ يَظُنّونَ أَنّهُمْ فِي الْمَسْجِدِ، وَكَانَ أَهْلُ الْمَسْجِدِ يَظُنّونَ أَنّهُمْ فِي أَهْلِيهِمْ. فَبَعَثَهُمْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَخَرَجُوا فَأُصِيبُوا فِي بِئْرِ مَعُونَةَ، فَدَعَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى قَتَلَتِهِمْ خَمْسَ عَشْرَةَ لَيْلَةً. وَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيّ: كَانُوا سَبْعِينَ، وَيُقَالُ إنّهُمْ كَانُوا أَرْبَعِينَ، وَرَأَيْت الثّبْتَ عَلَى أَنّهُمْ أَرْبَعُونَ. فَكَتَبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَهُمْ كِتَابًا، وَأَمّرَ عَلَى أَصْحَابِهِ الْمُنْذِرَ بْنَ عَمْرٍو السّاعِدِيّ، فَخَرَجُوا حَتّى كَانُوا عَلَى بِئْرِ مَعُونَةَ، وَهُوَ مَاءٌ مِنْ مِيَاهِ بَنِي سُلَيْمٍ، وَهُوَ بَيْنَ أَرْضِ بَنِي عَامِرٍ وَبَنِي سُلَيْمٍ، وَكِلَا الْبَلَدَيْنِ يُعَدّ مِنْهُ.

فَحَدّثَنِي مُصْعَبُ بْنُ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ، عَنْ عُرْوَةَ، قَالَ: خَرَجَ الْمُنْذِرُ بِدَلِيلٍ مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ يُقَالُ لَهُ الْمُطّلِبُ، فَلَمّا نَزَلُوا عَلَيْهَا عَسْكَرُوا بِهَا وَسَرّحُوا ظَهْرَهُمْ، وَبَعَثُوا فِي سَرْحِهِمْ الْحَارِثَ بْنَ الصّمّةِ، وَعَمْرَو بْنَ أُمَيّةَ.

وَقَدّمُوا حَرَامَ بْنَ مِلْحَانَ بِكِتَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إلَى عَامِرِ بْنِ الطّفَيْلِ فِي رِجَالٍ مِنْ بَنِي عَامِرٍ. فَلَمّا انْتَهَى حَرَامٌ إلَيْهِمْ لم يقرأوا الْكِتَابَ، وَوَثَبَ عَامِرُ ابْنُ الطّفَيْلِ عَلَى حَرَامٍ فَقَتَلَهُ، وَاسْتَصْرَخَ عَلَيْهِمْ بَنِي عَامِرٍ فَأَبَوْا. وَقَدْ كَانَ عَامِرُ بْنُ مَالِكٍ أَبُو بَرَاءٍ حَرَجَ قَبْلَ الْقَوْمِ إلَى نَاحِيَةِ نَجْدٍ فَأَخْبَرَهُمْ أَنّهُ قَدْ أَجَارَ أَصْحَابَ مُحَمّدٍ، فَلَا يَعْرِضُوا لَهُمْ، فَقَالُوا: لَنْ يُخْفَرَ جِوَارُ أَبِي بَرَاءٍ. وَأَبَتْ عَامِرٌ أَنْ تَنْفِرَ مَعَ عَامِرِ بْنِ الطّفَيْلِ، فَلَمّا أَبَتْ عَلَيْهِ بَنُو عَامِرٍ اسْتَصْرَخَ عَلَيْهِمْ قَبَائِلَ مِنْ سُلَيْمٍ- عُصَيّةَ وَرِعْلًا- فَنَفَرُوا مَعَهُ وَرَأّسُوهُ، فَقَالَ عَامِرُ بْنُ الطّفَيْلِ: أَحْلِفُ بِاَللهِ مَا أَقْبَلُ هَذَا وَحْدَهُ! فَاتّبَعُوا إثْرَهُ حَتّى وَجَدُوا الْقَوْمَ، قَدْ اسْتَبْطَئُوا صَاحِبَهُمْ

[36] İbn ‘Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 50/188-189.

فَأَقْبَلُوا فِي إِثْرِهِ، فَلَقِيَهُمُ الْقَوْمُ وَالْمُنْذِرُ مَعَهُمْ، فَأَحَاطَتْ بَنُو عَامِرٍ بِالْقَوْمِ وَكَاثَرُوهُمْ، فَقَاتَلَ الْقَوْمُ حَتَّى قُتِلَ أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم[37]

قال عبد الله بن رواحة في عمرة القضاء

دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم مكة في عمرة القضاء، في ذي القعدة سنة سبع وعبد الله بن رواحة آخذ بخطام ناقته يقول:

خَلّوا بَنِي الكُفّارِ عَن سَبيلِهِ
خَلّوا فَكُلُّ الخَيرِ في رَسولِهِ
قَد أَنزَلَ الرَحمَنُ في تَنزيلِهِ
في صُحُفٍ تُتلى عَلى رَسولِهِ
بِأَنَّ خَيرَ القَتلِ في سَبيلِهِ
يا رَبِّ إِنّي مُؤمِنٌ بِقيلِهِ
أَعرِفُ حَقَّ اللهِ في قَبولِهِ
نَحنُ ضَرَبناكُم عَلى تَأويلِهِ
كَما ضَرَبناكُم عَلى تَنزيلِهِ
ضَرباً يُزيلُ الهامَ عَن مَقيلِهِ
وَيُذهِلُ الخَليلَ عَن خَليلِهِ
أَو يَرجِعَ الحَقُّ إِلى سَبيلِهِ[38]

غزوة بني قريظة

عن موسى بن عقبة عن ابن شهاب قال فبينا رسول اللَّهِ فيما يزعمون في المغتسل يرجل رأسه قد رجل أحد شقيه، أتاه جبريل عليه السالم على فرس عليه لأمته، حتى وقف بباب المسجد عند موضع الجنائز، فخرج إليه رسول الله، فقال له جبريل: غفر اللَّه لك، أقد وضعت السالح؟ قال: نعم، قال جبريل: لكن نحن لم نضعه منذ نزل بك العدو، وما زلت في طلبهم فقد هزمهم الله. ويقولون: إن على وجه جبريل عليه السالم لأثر الغبار فقال له جبريل إن الله قد أمرك بقتال بني قريظة، وأنا عامد لهم بمن معي من الملائكة صلوات اللَّهِ عليهم، لأزلزل بهم الحصون فاخرج بالناس.

فخرج رسول لله في أثر جبريل فمر على مجلس بنى غنم وهم ينتظرون رسول الله فسألهم: مر عليكم فارس انفا؟ فقالوا: مر علينا دحية الكلبى على فرس أبيض تحته نمط أو قطيفة من ديباج، عليه اللأمة، فذكروا أن رسول الله قال: ذاك جبريل...

---

[37] Vâkıdî, *el-Megâzî,* 1/348.

[38] Velîd Kassâb, *Dîvânu Abdillâh b. Ravâha dirâsetun fî sîratihî ve şi'rih*, 144-145.

وَقَالَ: رَسُولُ اللهِ صلى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ سَأَلُوهُ أَنْ يُحَكِّمَ فِيهِمْ رَجُلًا، اخْتَارُوا مَنْ شِئْتُمْ، مِنْ أَصْحَابِي، فَاخْتَارُوا سَعْدَ بْنَ مُعَاذٍ، فَرَضِيَ بِذَلِكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَنَزَلُوا عَلَى حُكْمِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسِلَاحِهِمْ، فَجُعِلَ فِي قُبَّتِهِ، وَأَمَرَ بِهِمْ فَكُتِّفُوا، وَأُوثِقُوا، وَجُعِلُوا فِي دَارِ أُسَامَةَ، وَبَعَثَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ، فَأَقْبَلَ عَلَى حِمَارٍ أَعْرَابِيٍّ، يَزْعُمُونَ أَنَّ وَطْأَةَ بَرْذَعَتِهِ مِنْ لِيفٍ ، وَاتَّبَعَهُ رَجُلٌ مِنْ بَنِي عَبْدِ الْأَشْهَلِ، فَجَعَلَ يَمْشِي مَعَهُ، وَيُعَظِّمُ حَقَّ بَنِي قُرَيْظَةَ. وَيَذْكُرُ حِلْفَهُمْ، وَالَّذِي أَبْلَوْهُ يَوْمَ بُعَاثٍ، وَيَقُولُ: اخْتَارُوكَ عَلَى مَنْ سِوَاكَ مِنْ قَوْمِكَ رَجَاءَ رَحْمَتِكَ، وَعَطْفِكَ، وَتَحَنُّنِكَ عَلَيْهِمْ، فَاسْتَبْقِهِمْ فَإِنَّهُمْ لَكَ جَمَالٌ، وَعَدَدٌ.

قَالَ: فَأَكْثَرَ ذَلِكَ الرَّجُلُ، وَلَا يُرْجِعُ إِلَيْهِ سَعْدٌ شَيْئًا، حَتَّى دَنَوْا، فَقَالَ الرَّجُلُ: أَلَا تُرْجِعُ إِلَيَّ فِيمَا أُكَلِّمُكَ فِيهِ. فَقَالَ سَعْدٌ: قَدْ آنَ لِي أَنْ لَا تَأْخُذَنِي فِي اللهِ لَوْمَةُ لَائِمٍ، فَفَارَقَهُ الرَّجُلُ فَأَتَى قَوْمَهُ. فَقَالُوا: مَا وَرَاءَكَ فَأَخْبَرَهُمْ أَنَّهُ غَيْرُ مُسْتَبْقِيهِمْ، وَأَخبَرَهُمْ بِالَّذِي كَلَّمَهُ بِهِ، وَالَّذِي رَجَعَ سَعْدٌ إِلَيْهِ، فَحَكَمَ فِيهِمْ أَنْ تُقْتَلَ مُقَاتِلَتُهُمْ، وَتُسْبَى ذَرَارِيُّهُمْ وَنِسَاؤُهُمْ، وَتُقَسَّمَ أَمْوَالُهُمْ[39]

وقعة خيبر

عبد الرزاق عن معمر عن الزهري، قال: لما انصرف رسول الله حتى أتى المدينة، فغزا خيبر من الحديبية فأنزل الله عليه (وعدكم الله "مغانم كثيرة تأخذونها فعجل لكم هذه) إلى (ويهديكم صراطا مستقيما) فلما فتحت خيبر جعلها لمن غزا معه الحديبية ، وبايع تحت الشجرة، ممن كان غائبًا أو شاهدًا من أجل أن الله كان وعدهم إياها، وخمس رسول الله خيبر ، ثم قسم سارها مغانم بين من شهدها من المسلسين، ومن غاب عنها من أهل الحديبية.

ولم يكن لرسول الله ولا لأصحا به عمال يعملون خيبر، ولا يزرعونها.

قال الز هري: فأخبرني سعيد بن المسيب أن رسول الله دعا يهود خيبر، وكانوا خرجوا على أن يسيروا منها، فدفع إليهم خيبر على أن يعملوها على النصف، فيؤدونه إلى رسول الله وإلى أصحابه، وقال لهم رسول الله: أقركم على ذلك ما أقركم (الله)، فكان رسول الله يبعث إليهم عبدالله بن رواحة الأنصاري، فيخرص عليهم النخل حين يطيب أول شيء من تمرها، قبل أن يؤكل منه شيء، ثم يخير اليهود ، أيأخذونها بذلك الخرص، أم يدفعونها بذلك الخرص[40]

غزوة خيبر

قال ابن حجر: (وقد ذكر ابن سحاق وكذا أبو الأسود عن عروة أن أول ما وجدت الرايات يوم خيبر وما كانوا يعرفون قبل ذلك إلا الألوية)

وعن عروة قال: لما فتح الله عز وجل خيبر على رسول الله صلى الله عليه وسلم، وقتل من قتل منهم، أهدت زينب بن الحرث اليهودية – وهى بنت أخي مرحب —— شاة مصلية، وسمته فيها، وأكثرت في الكتف، والذراع، حيث أخبرت أنهما أحب أعضاء الشاة إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم. فلما دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعه بشر بن البراء بن المعرور

[39] Mûsâ b. Ukbe, *Megâzî*, 223-226

[40] İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megâzi 'n-nebeviyye*, 84-85.

أحد بني سلمة، قدمت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فتناول الكتف، والذراع، وانتهش منها، وتناول بشر عظما آخر، فانتهش منه، فلما أرغم رسول الله صلى الله عليه وسلم أرغم بشر ما في فيه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ارفعوا أيديكم، فإن كتف الشاة تخبرني أني قد بغيت فيها. فقال بشر بن البراء: والذي أكرمك لقد وجدت ذلك في أكلتي التي أكلت ولم يمنعني أن ألفظها إلا أني كرهت أن أنغص طعامك، فلما أكلت ما في فيك لم أرغب بنفسي عن نفسك، ورجوت أن لا تكون رغمتها وفيها بغي. فلم يقم بشر من مكانه حتى عاد لونه كالطيالسة، وماطله وجعه حتى كان لا يتحول إلا ما حول، وبقي رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد ثلاث سنين حتى كان وجعه الذى مات فيه. رواه الطبراني مرسلا، وفيه ابن لهيعة. وفيه ضعف، وحديثه حسن.

...عن أنس بن مالك رضى الله عنه، قال: قدمنا خيبر، فلما فتح لله عليه الحصن، ذكر له جمال صفية بنت حيي بن أخطب – وقد قتل زوجها وكانت عروسا– فاصطفاها النبي صلى الله عليه وسلم لنفسه فخرج بها... فرأيت النبي صلى الله عليه وسلم يحوي لها وراءه بعباءة ثم يجلس عند بعيره، فيضع ركبته. وتضع صفية رجلها على ركبته حتى تركب.

قال الحافظ في الفتح: ووقع في مغازي أبي الأسود، عن عروة: فوضع رسول الله صلى الله عليه وسلم لها فخذه لتركب. فأجلت رسول الله أن تضع رجلها على فخذه، فوضعت ركبتها على فخذه وركبت.

تسمية من استشهد من المسلمين بخيبر

وعن عروة قال: وقتل يوم خيبر من قريش ثم من بني عبد مناف:

١– ثقف بن عمرو حليف لهم من بني أسد بن خزيمة

ومن الأنصار ثم من بني زريق:

٢– مسعود بن سعد بن خالد

ومن بني عمرو بن عوف:

٣– أبو الصباح أو أبوضياح. رواه الطبراني وفيه ابن لهيعة وفيه ضعف. وحديثه حسن.

أمر الأسود الراعي في حديث خيبر

وقد روى موسى بن عقبة عن الزهري، قصة العبد الأسود الذي رزقه الله الإيمان والشهادة

في ساعة واحدة. وكذلك رواها ابن لهيعة، عن أبي الأسود ، عن عروة، قالا: وجاء عبد حبشي أسود من أهل خيبر كان في غنم لسيده، فلما رأى أهل خيبر قد أخذوا السلاح، سألهم، قال: ما تريدون؟ قالوا: نقاتل هذا الرجل الذى يزعم أنه نبي. فوقع في نفسه ذكر النبي فأقبل بغنمه حتى عمد لرسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: إلى ما تدعو؟ قال: أدعوك إلى الإسلام، إلى أن تشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول الله، وأن لا تعبدوا إلا الله. قال، فقال العبد: فماذا يكون لي إن شهدت بذلك وآمنت بالله، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الجنة، إن مت على ذلك فأسلم العبد. فقال: يا نبي الله إن هذه الغنم

عندي أمانة. فقال رسول الله: أخرجها من عسكرنا، وارمها بالحصى فإن الله سيؤدي عنك أمانتك. ففعل، فرجعت الغنم إلى سيدها. فعرف اليهودي أن غلامه قد أسلم. فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فوعظ الناس، فذكر الحديث في إعطائه الراية عليا، ودنوه من حصن اليهود وقتله مرحبا، وقتل مع علي ذلك العبد الأسود فاحتمله المسلمون إلى عسكرهم، فأدخل في الفسطاط، فزعموا أن رسول الله صلى الله عليه وسلم اطلع في الفسطاط، ثم اطلع على أصحابه، فقال: لقد أكرم الله هذا العبد، وساقه إلى خيبر، قد كان الإسلام في قلبه حقا، وقد رأيت عند رأسه اثنتين من الحور العين[41]

سورة الأحزاب مدنية وآياتها ثلاث وسبعون

القول في تأويل قوله تعالى {يا أيها الذين آمنوا اذكروا نعمة الله عليكم} [الأحزاب: 9] يقول تعالى ذكره: {يا أيها الذين آمنوا اذكروا نعمة الله عليكم} [الأحزاب: 9] التي أنعمها على جماعتكم وذلك حين حوصر المسلمون مع رسول الله صلى الله عليه وسلم أيام الخندق {إذ جاءتكم جنود} [الأحزاب: 9] جنود الأحزاب: قريش، وغطفان، ويهود بني النضير، {فأرسلنا عليهم ريحا} [الأحزاب: 9] وهي فيما ذكر: ريح الصبا. كما حدثنا محمد بن المثنى، قال: ثنا عبد الأعلى، قال: ثنا داود، عن عكرمة، قال: " قالت الجنوب للشمال ليلة الأحزاب: انطلقي ننصر رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقالت الشمال: إن الحرة لا تسري بالليل، قال: فكانت الريح التي أرسلت عليهم الصبا "...

حدثنا ابن حميد، قال: ثنا سلمة: قال: ثني محمد بن إسحاق، عن يزيد بن زياد، عن محمد بن كعب القرظي، قال: قال فتى من أهل الكوفة لحذيفة بن اليمان: يا أبا عبد الله، رأيتم رسول الله صلى الله عليه وسلم وصحبتموه؟ قال: نعم يا ابن أخي، قال: فكيف كنتم تصنعون؟ قال: والله لقد كنا نجهد، قال الفتى: والله لو أدركناه ما تركناه يمشي على الأرض، لحملناه على أعناقنا. قال حذيفة: يا ابن أخي، والله لقد رأيتنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بالخندق وصلى رسول الله هويا من الليل ثم التفت إلينا فقال: «من رجل يقوم فينظر لنا ما فعل القوم؟» يشرط له رسول الله صلى الله عليه وسلم إن يرجع أدخله الله الجنة، فما قام أحد، ثم صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم هويا من الليل، ثم التفت إلينا فقال مثله، فما قام منا رجل، ثم صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم هويا من الليل، ثم التفت إلينا فقال: «من رجل يقوم فينظر لنا ما فعل القوم ثم يرجع، يشترط له رسول الله صلى الله عليه وسلم الرجعة، أسأل الله أن يكون رفيقي في الجنة» ، فما قام رجل من شدة الخوف، وشدة الجوع، وشدة البرد، فلما لم يقم أحد دعاني رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلم يكن لي بد من القيام حين دعاني، فقال: «يا حذيفة اذهب فادخل في القوم فانظر ما يفعلون، ولا تحدثن شيئا حتى تأتينا» . قال: فذهبت فدخلت في القوم، والريح وجنود الله تفعل بهم ما تفعل، لا تقر لهم قدرا، ولا نارا، ولا بناء؛ فقام أبو سفيان فقال: يا معشر قريش، لينظر امرؤ من جليسه، فقال حذيفة: فأخذت بيد الرجل الذي إلى جنبي، فقلت: من أنت؟ فقال: أنا فلان بن فلان؛ ثم قال أبو سفيان: يا معشر قريش، إنكم والله ما أصبحتم بدار مقام، ولقد هلك الكراع والخف، واختلفت بنو قريظة، وبلغنا عنهم الذي نكره، ولقينا من هذه الريح ما ترون، والله ما يطمئن لنا قدر، ولا تقوم لنا نار، ولا يستمسك لنا بناء، فارتحلوا فإني مرتحل. ثم قام إلى جمله وهو معقول، فجلس عليه، ثم ضربه فوثب به على ثلاث، فما أطلق عقاله إلا وهو قائم. ولولا عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم إلي أن لا تحدث شيئا حتى تأتيني، لو شئت لقتلته بسهم؛ قال حذيفة: فرجعت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو قائم

[41] Urve b. Zübeyr, *Megâzi Resûlillâh,* 198-200.

يصلي في مرط لبعض نسائه، فلما رآني أدخلني بين رجليه وطرح علي طرف المرط، ثم ركع وسجد وإني لفيه؛ فلما سلم أخبرته الخبر، وسمعت غطفان بما فعلت قريش، فانشمروا راجعين إلى بلادهم"[42]

بَابُ رَدِّ الْمُهَاجِرِينَ إِلَى الْأَنْصَارِ مَنَائِحَهُمْ مِنَ الشَّجَرِ وَالثَّمَرِ حِينَ اسْتَغْنَوْا عَنْهَا بِالْفُتُوحِ

وحَدَّثَنِي أَبُو الطَّاهِرِ، وَحَرْمَلَةُ، قَالَا: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: لَمَّا قَدِمَ الْمُهَاجِرُونَ، مِنْ مَكَّةَ، الْمَدِينَةَ قَدِمُوا وَلَيْسَ بِأَيْدِيهِمْ شَيْءٌ، وَكَانَ الْأَنْصَارُ أَهْلَ الْأَرْضِ وَالْعَقَارِ، فَقَاسَمَهُمُ الْأَنْصَارُ عَلَى أَنْ أَعْطَوْهُمْ أَنْصَافَ ثِمَارِ أَمْوَالِهِمْ، كُلَّ عَامٍ، وَيَكْفُونَهُمُ الْعَمَلَ وَالْمَئُونَةَ، وَكَانَتْ أُمُّ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ وَهِيَ تُدْعَى أُمَّ سُلَيْمٍ، وَكَانَتْ أُمُّ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، كَانَ أَخًا لِأَنَسٍ لِأُمِّهِ، وَكَانَتْ أَعْطَتْ أُمُّ أَنَسٍ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِذَاقًا لَهَا، فَأَعْطَاهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُمَّ أَيْمَنَ، مَوْلَاتَهُ، أُمَّ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: فَأَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا فَرَغَ مِنْ قِتَالِ أَهْلِ خَيْبَرَ، وَانْصَرَفَ إِلَى الْمَدِينَةِ، رَدَّ الْمُهَاجِرُونَ إِلَى الْأَنْصَارِ مَنَائِحَهُمُ الَّتِي كَانُوا مَنَحُوهُمْ مِنْ ثِمَارِهِمْ، قَالَ: فَرَدَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى أُمِّي عِذَاقَهَا، وَأَعْطَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُمَّ أَيْمَنَ مَكَانَهُنَّ مِنْ حَائِطِهِ، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَكَانَ مِنْ شَأْنِ أُمِّ أَيْمَنَ أُمِّ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ أَنَّهَا كَانَتْ وَصِيفَةً لِعَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَكَانَتْ مِنَ الْحَبَشَةِ، فَلَمَّا وَلَدَتْ آمِنَةُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ مَا تُوُفِّيَ أَبُوهُ، فَكَانَتْ أُمُّ أَيْمَنَ تَحْضُنُهُ حَتَّى كَبِرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَعْتَقَهَا، ثُمَّ أَنْكَحَهَا زَيْدَ بْنَ حَارِثَةَ، ثُمَّ تُوُفِّيَتْ بَعْدَ مَا تُوُفِّيَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَمْسَةِ أَشْهُرٍ"[43]

تَجْهِيزُ الرَّسُولِ لِفَتْحِ مَكَّةَ

وَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْجَهَازِ، وَأَمَرَ أَهْلَهُ أَنْ يُجَهِّزُوهُ، فَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ عَلَى ابْنَتِهِ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، وَهِيَ تُجَرِّكُ بَعْضَ جَهَازِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَيْ بُنَيَّةُ: أَأَمَرَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تُجَهِّزُوهُ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، فَتَجَهَّزْ، قَالَ: فَأَيْنَ تَرَيْنَهُ يُرِيدُ؟ قَالَتْ: (لَا) وَاللَّهِ مَا أَدْرِي. ثُمَّ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْلَمَ النَّاسَ أَنَّهُ سَائِرٌ إِلَى مَكَّةَ، وَأَمَرَهُمْ بِالْجِدِّ وَالتَّهَيُّؤِ، وَقَالَ: اللَّهمّ خُذْ الْعُيُونَ وَالْأَخْبَارَ عَنْ قُرَيْشٍ حَتَّى نَبْغَتَهَا فِي بِلَادِهَا. فَتَجَهَّزَ النَّاسُ.

كِتَابُ حَاطِبٍ إِلَى قُرَيْشٍ وَعِلْمُ الرَّسُولِ بِأَمْرِهِ

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ وَغَيْرِهِ مِنْ عُلَمَائِنَا، قَالُوا: لَمَّا أَجْمَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسِيرَ إِلَى مَكَّةَ، كَتَبَ حَاطِبُ بْنُ أَبِي بَلْتَعَةَ كِتَابًا إِلَى قُرَيْشٍ يُخْبِرُهُمْ بِالَّذِي أَجْمَعَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ الْأَمْرِ فِي السَّيْرِ إِلَيْهِمْ، ثُمَّ أَعْطَاهُ امْرَأَةً، زَعَمَ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ أَنَّهَا مِنْ مُزَيْنَةَ، وَزَعَمَ لِي غَيْرُهُ أَنَّهَا سَارَةُ، مَوْلَاةٌ لِبَعْضِ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَجَعَلَ لَهَا جُعْلًا عَلَى أَنْ تُبَلِّغَهُ قُرَيْشًا، فَجَعَلَتْهُ فِي رَأْسِهَا، ثُمَّ فَتَلَتْ عَلَيْهِ قُرُونَهَا، ثُمَّ خَرَجَتْ بِهِ، وَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْخَبَرُ مِنْ السَّمَاءِ بِمَا صَنَعَ حَاطِبٌ، فَبَعَثَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَالزُّبَيْرَ بْنَ الْعَوَّامِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فَقَالَ: أَدْرِكَا امْرَأَةً قَدْ كَتَبَ مَعَهَا حَاطِبُ بْنُ أَبِي بَلْتَعَةَ بِكِتَابٍ إِلَى قُرَيْشٍ، يُحَذِّرُهُمْ مَا قَدْ أَجْمَعْنَا لَهُ فِي أَمْرِهِمْ.

---

[42] Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 19/25-26.

[43] Müslim, "Cihad ve's-Siyer", 70.

فَخَرَجَا حَتَّى أَدْرَكَاهَا بِالْخُلَيْقَةِ، خُلَيْقَةِ بَنِي أَبِي أَحْمَدَ، فَاسْتَنْزَلَاهَا، فَالْتَمَسَا فِي رَحْلِهَا، فَلَمْ يَجِدَا شَيْئًا، فَقَالَ لَهَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ: إِنِّي أَحْلِفُ بِاللَّهِ مَا كَذَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا كَذَبْنَا، وَلَتُخْرِجِنَّ لَنَا هَذَا الْكِتَابَ أَوْ لَنَكْشِفَنَّكِ، فَلَمَّا رَأَتْ الْجِدَّ مِنْهُ، قَالَتْ: أَعْرِضْ، فَأَعْرَضَ، فَحَلَّتْ قُرُونَ رَأْسِهَا، فَاسْتَخْرَجَتْ الْكِتَابَ مِنْهَا، فَدَفَعَتْهُ إِلَيْهِ، فَأَتَى بِهِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَاطِبًا، فَقَالَ: يَا حَاطِبُ، مَا حَمَلَكَ عَلَى هَذَا؟ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَمَا وَاللَّهِ إِنِّي لَمُؤْمِنٌ باللَّهِ وَرَسُولِهِ، مَا غَيَّرْتُ وَلَا بَدَّلْتُ، وَلَكِنِّي كُنْتُ امْرَأً لَيْسَ لِي فِي الْقَوْمِ مِنْ أَصْلٍ وَلَا عَشِيرَةٍ، وَكَانَ لِي بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ وَلَدٌ وَأَهْلٌ، فَصَانَعْتهمْ عَلَيْهِمْ. فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، يَا رَسُولَ اللَّهِ، دَعْنِي فَلْأَضْرِبْ عُنُقَهُ، فَإِنَّ الرَّجُلَ قَدْ نَافَقَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَمَا يُدْرِيكَ يَا عُمَرُ، لَعَلَّ اللَّهَ قَدْ اطَّلَعَ إِلَى أَصْحَابِ بَدْرٍ يَوْمَ بَدْرٍ، فَقَالَ: اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ، فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى فِي حَاطِبٍ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِياءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ 60: 1 ... إِلَى قَوْلِهِ: قَدْ كانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْراهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ، إِذْ قالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآؤُا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ، كَفَرْنا بِكُمْ وَبَدا بَيْنَنا وَبَيْنَكُمُ الْعَداوَةُ وَالْبَغْضاءُ أَبَداً حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ 60: 4 ... إِلَى آخِرِ الْقِصَّةِ[44]

سورة التوبة (9) : الآيات 25 الى 27

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَواطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئاً وَضاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ (25) ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذلِكَ جَزاءُ الْكافِرِينَ (26) ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ عَلى مَنْ يَشاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ.(27)

[فِي قَوْلُهُ تَعَالَى لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَواطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ] وَفِي هَذِهِ الْآيَةِ مَسَائِلُ:

الْمَسْأَلَةُ الْأُولَى: اعْلَمْ أَنَّهُ تَعَالَى ذَكَرَ فِي الْآيَةِ الْمُتَقَدِّمَةِ أَنَّهُ يَجِبُ الْإِعْرَاضُ عَنْ مُخَالَطَةِ الْآبَاءِ وَالْأَبْنَاءِ وَالْإِخْوَانِ وَالْعَشَائِرِ وَعَنِ الْأَمْوَالِ وَالتِّجَارَاتِ وَالْمَسَاكِنِ، رِعَايَةً لِمَصَالِحِ الدِّينِ، وَلَمَّا عَلِمَ اللَّهُ تَعَالَى أَنَّ هَذَا يَشُقُّ جِدًّا عَلَى النُّفُوسِ وَالْقُلُوبِ، ذَكَرَ مَا يَدُلُّ عَلَى أَنَّ مَنْ تَرَكَ الدُّنْيَا لِأَجْلِ الدِّينِ فَإِنَّهُ يُوصِلُهُ إِلَى مَطْلُوبِهِ مِنَ الدُّنْيَا أَيْضًا، وَضَرَبَ تَعَالَى لِهَذَا مَثَلًا، وَذَلِكَ أَنَّ عسكر رسول الله صلى الله عليه وسلم فِي وَاقِعَةِ حُنَيْنٍ كَانُوا فِي غَايَةِ الْكَثْرَةِ وَالْقُوَّةِ، فَلَمَّا أُعْجِبُوا بِكَثْرَتِهِمْ صَارُوا مُنْهَزِمِينَ، ثُمَّ فِي حَالِ الِانْهِزَامِ لَمَّا تَضَرَّعُوا إِلَى اللَّهِ قَوَّاهُمْ حَتَّى هَزَمُوا عَسْكَرَ الْكُفَّارِ، وَذَلِكَ يَدُلُّ عَلَى أَنَّ الْإِنْسَانَ مَتَى اعْتَمَدَ عَلَى الدُّنْيَا فَاتَهُ الدِّينُ وَالدُّنْيَا، وَمَتَى أَطَاعَ اللَّهَ وَرَجَّحَ الدِّينَ عَلَى الدُّنْيَا آتَاهُ اللَّهُ الدِّينَ وَالدُّنْيَا عَلَى أَحْسَنِ الْوُجُوهِ، فَكَانَ ذِكْرُ هَذَا تَسْلِيَةً لِأُولَئِكَ الَّذِينَ أَمَرَهُمُ اللَّهُ بِمُقَاطَعَةِ الْآبَاءِ وَالْأَبْنَاءِ وَالْأَمْوَالِ وَالْمَسَاكِنِ، لِأَجْلِ مَصْلَحَةِ الدِّينِ وَتَصْبِيرًا لَهُمْ عَلَيْهَا، وَوَعْدًا لَهُمْ عَلَى سَبِيلِ الرَّمْزِ بِأَنَّهُمْ إِنْ فَعَلُوا ذَلِكَ فَاللَّهُ تَعَالَى يُوصِلُهُمْ إِلَى أَقَارِبِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ وَمَسَاكِنِهِمْ عَلَى أَحْسَنِ الْوُجُوهِ، هَذَا تَقْرِيرُ النَّظْمِ وَهُوَ فِي غَايَةِ الْحُسْنِ.

الْمَسْأَلَةُ الثَّانِيَةُ: قَالَ الْوَاحِدِيُّ: النَّصْرُ: الْمَعُونَةُ عَلَى الْعَدُوِّ خَاصَّةً، وَالْمَوَاطِنُ جَمْعُ مَوْطِنٍ، وَهُوَ كُلُّ مَوْضِعٍ أَقَامَ بِهِ الْإِنْسَانُ لِأَمْرٍ، فَعَلَى هَذَا: مَوَاطِنُ الحرب مقاماتها مواقفها وَامْتِنَاعُهَا مِنَ الصَّرْفِ لِأَنَّهُ جَمْعٌ عَلَى صِيغَةٍ لَمْ يَأْتِ عَلَيْهَا وَاحِدٌ، وَالْمَوَاطِنُ

[44] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/ 397-399.

الْكَثِيرَةُ غَزَوَاتُ رَسُولِ اللَّهِ. وَيُقَالُ: إِنَّهَا ثَمَانُونَ مَوْطِنًا، فَأَعْلَمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى بِأَنَّهُ هُوَ الَّذِي نَصَرَ الْمُؤْمِنِينَ، وَمَنْ نَصَرَهُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَهُ.

ثُمَّ قَالَ: وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ أَيْ وَاذْكُرُوا يَوْمَ حُنَيْنٍ مِنْ جُمْلَةِ تِلْكَ الْمَوَاطِنِ حال ما أعجبتكم كثرتكم.

المسألة الثالثة: [في شأن نزول الآية] لَمَّا فَتَحَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ، وَقَدْ بَقِيَتْ أَيَّامٌ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ، خَرَجَ مُتَوَجِّهًا إِلَى حُنَيْنٍ لِقِتَالِ هَوَازِنَ وَثَقِيفٍ. وَاخْتَلَفُوا فِي عَدَدِ عَسْكَرِ رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال عَطَاءٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: كَانُوا سِتَّةَ عَشَرَ أَلْفًا، وَقَالَ قَتَادَةُ: كَانُوا اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفًا عشرة آلاف الَّذِينَ حَاصَرُوا مَكَّةَ، وَأَلْفَانِ مِنَ الطُّلَقَاءِ. وَقَالَ الْكَلْبِيُّ: كَانُوا عَشَرَةَ آلَافٍ وَبِالْجُمْلَةِ فَكَانُوا عَدَدًا كَثِيرِينَ، وَكَانَ هَوَازِنُ وَثَقِيفٌ أَرْبَعَةَ آلَافٍ، فَلَمَّا الْتَقَوْا قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ:

لَنْ تغلب الْيَوْمَ مِنْ قِلَّةٍ، فَهَذِهِ الْكَلِمَةُ سَاءَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهِيَ الْمُرَادُ مِنْ قَوْلِهِ: إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ وَقِيلَ إِنَّهُ قَالَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقِيلَ قَالَهَا أَبُو بَكْرٍ وَإِسْنَادُ هَذِهِ الْكَلِمَةِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعِيدٌ، لِأَنَّهُ كَانَ فِي أَكْثَرِ الْأَحْوَالِ مُتَوَكِّلًا عَلَى اللَّهِ مُنْقَطِعَ الْقَلْبِ عَنِ الدُّنْيَا وَأَسْبَابِهَا.

ثُمَّ قَالَ تَعَالَى: فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئاً وَمَعْنَى الْإِغْنَاءِ إِعْطَاءُ مَا يَدْفَعُ الْحَاجَةَ فَقَوْلُهُ: فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئاً أَيْ لَمْ تُعْطِكُمْ شَيْئًا يَدْفَعُ حَاجَتَكُمْ وَالْمَقْصُودُ مِنْ هَذَا الْكَلَامِ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَعْلَمَهُمْ أَنَّهُمْ لَا يَغْلِبُونَ بِكَثْرَتِهِمْ، وَإِنَّمَا يَغْلِبُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ، فَلَمَّا أُعْجِبُوا بِكَثْرَتِهِمْ صَارُوا مُنْهَزِمِينَ، وَقَوْلُهُ: وَضاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ يُقَالُ رَحُبَ يَرْحُبُ رَحْبًا وَرَحَابَةً، فقوله: بِما رَحُبَتْ أي يرحبها، ومعناه مع رحبها «فما» هنا مَعَ الْفِعْلِ بِمَنْزِلَةِ الْمَصْدَرِ، وَالْمَعْنَى: أَنَّكُمْ لِشِدَّةِ مَا لَحِقَكُمْ مِنَ الْخَوْفِ ضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ فَلَمْ تَجِدُوا فِيهَا مَوْضِعًا يَصْلُحُ لِفِرَارِكُمْ عَنْ عَدُوِّكُمْ. قَالَ الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ: كَانَتْ هَوَازِنُ رُمَاةً فَلَمَّا حَمَلْنَا عَلَيْهِمُ انْكَشَفُوا وَكَبَبْنَا عَلَى الْغَنَائِمِ فَاسْتَقْبَلُونَا بِالسِّهَامِ وَانْكَشَفَ الْمُسْلِمُونَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَمْ يَبْقَ مَعَهُ إِلَّا الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَأَبُو سفيان بن الحرث

قَالَ الْبَرَاءُ: وَالَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ مَا وَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دُبُرَهُ قَطُّ، قَالَ: وَرَأَيْتُهُ وَأَبُو سُفْيَانَ آخِذٌ بِالرِّكَابِ، وَالْعَبَّاسُ آخِذٌ بِلِجَامِ دَابَّتِهِ وَهُوَ يَقُولُ: «أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبْ، أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ» وَطَفِقَ يُرْكِضُ بَغْلَتَهُ نَحْوَ الْكُفَّارِ لَا يُبَالِي، وَكَانَتْ بَغْلَتُهُ شَهْبَاءَ، ثُمَّ قَالَ لِلْعَبَّاسِ: نَادِ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارَ، وَكَانَ الْعَبَّاسُ رَجُلًا صَيِّتًا، فَجَعَلَ يُنَادِي يَا عِبَادَ اللَّهِ يَا أَصْحَابَ الشَّجَرَةِ، يَا أَصْحَابَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، فَجَاءَ الْمُسْلِمُونَ حِينَ سَمِعُوا صَوْتَهُ عُنُقًا وَاحِدًا، وَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ كَفًّا مِنَ الْحَصَى فَرَمَاهُمْ بِهَا وَقَالَ: «شَاهَتِ الْوُجُوهُ» فَمَا زَالَ أَمْرُهُمْ مُدْبِرًا، وَحَدُّهُمْ كَلِيلًا حَتَّى هَزَمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، وَلَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ أَحَدٌ إِلَّا وَقَدِ امْتَلَأَتْ عَيْنَاهُ مِنْ ذَلِكَ التُّرَابِ،

فَذَلِكَ قَوْلُهُ: ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ.

وَاعْلَمْ أَنَّهُ تَعَالَى لَمَّا بَيَّنَ أَنَّ الْكَثْرَةَ لَا تَنْفَعُ، وَأَنَّ الَّذِي أَوْجَبَ النَّصْرَ مَا كَانَ إِلَّا مِنَ اللَّهِ ذَكَرَ أُمُورًا ثَلَاثَةً:

أَحَدُهَا: إِنْزَالُ السَّكِينَةِ وَالسَّكِينَةُ مَا يَسْكُنُ إِلَيْهِ الْقَلْبُ وَالنَّفْسُ، وَيُوجِبُ الْأَمَنَةَ وَالطُّمَأْنِينَةَ، وَأَظُنُّ وَجْهَ الِاسْتِعَارَةِ فِيهِ أَنَّ الْإِنْسَانَ إِذَا خَافَ فَرَّ وَفُؤَادُهُ مُتَحَرِّكٌ، وَإِذَا أَمِنَ سَكَنَ وَثَبَتَ، فَلَمَّا كَانَ الْأَمْنُ مُوجِبًا لِلسُّكُونِ جَعَلَ لَفْظَ السَّكِينَةِ كِنَايَةً عَنِ الْأَمْنِ.

وَاعْلَمْ أَنَّ قَوْلَهُ تَعَالَى: ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ يَدُلُّ عَلَى أَنَّ الْفِعْلَ مَوْقُوفٌ عَلَى حُصُولِ الدَّاعِي، وَيَدُلُّ عَلَى أَنَّ حُصُولَ الدَّاعِي، لَيْسَ إِلَّا مِنْ قِبَلِ اللَّهِ تَعَالَى.

أَمَّا بَيَانُ الْأَوَّلِ: فَهُوَ أَنَّ حَالَ انْهِزَامِ الْقَوْمِ لَمْ تَحْصُلْ دَاعِيَةُ السُّكُونِ وَالثَّبَاتِ فِي قُلُوبِهِمْ، فَلَا جَرَمَ لَمْ يَحْصُلِ السُّكُونُ وَالثَّبَاتُ، بَلْ فَرَّ الْقَوْمُ وَانْهَزَمُوا وَلَمَّا حَصَلَتِ السَّكِينَةُ الَّتِي هِيَ عِبَارَةٌ عَنْ دَاعِيَةِ السُّكُونِ وَالثَّبَاتِ رَجَعُوا إِلَى رَسُولِ الله عليه الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ، وَثَبَتُوا عِنْدَهُ وَسَكَنُوا فَدَلَّ هَذَا عَلَى أَنَّ حُصُولَ الْفِعْلِ مَوْقُوفٌ عَلَى حُصُولِ الدَّاعِيَةِ.

وَأَمَّا بَيَانُ الثَّانِي: وَهُوَ أَنَّ حُصُولَ تِلْكَ الدَّاعِيَةِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى فَهُوَ صَرِيحٌ.

قوله تعالى: ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَالْعَقْلُ أَيْضًا دَلَّ عَلَيْهِ، وَهُوَ أَنَّهُ لَوْ كَانَ حُصُولُ ذَلِكَ الدَّاعِي فِي الْقَلْبِ مِنْ جِهَةِ الْعَبْدِ، لَتَوَقَّفَ عَلَى حُصُولِ دَاعٍ آخَرَ وَلَزِمَ التَّسَلْسُلُ، وَهُوَ مُحَالٌ.

ثُمَّ قَالَ تَعَالَى: وَأَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَاعْلَمْ أَنَّ هَذَا هُوَ الْأَمْرُ الثَّانِي الَّذِي فَعَلَهُ اللَّهُ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ، وَلَا خِلَافَ أَنَّ الْمُرَادَ إِنْزَالُ الْمَلَائِكَةِ، وَلَيْسَ فِي الظَّاهِرِ مَا يَدُلُّ على عدد الْمَلَائِكَةِ كَمَا هُوَ مَذْكُورٌ فِي قِصَّةِ بَدْرٍ، وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ: أَمَدَّ اللَّهُ نَبِيَّهُ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَلَعَلَّهُ إِنَّمَا ذَكَرَ هَذَا الْعَدَدَ قِيَاسًا عَلَى يَوْمِ بَدْرٍ، وَقَالَ سَعِيدُ ابْنُ الْمُسَيَّبِ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ كَانَ فِي الْمُشْرِكِينَ يَوْمَ حُنَيْنٍ قَالَ: لَمَّا كَشَفْنَا الْمُسْلِمِينَ جَعَلْنَا نَسُوقُهُمْ، فَلَمَّا انْتَهَيْنَا إِلَى صَاحِبِ الْبَغْلَةِ الشَّهْبَاءِ، تَلَقَّانَا رِجَالٌ بِيضُ الْوُجُوهِ حِسَانٌ، فَقَالُوا شَاهَتِ الْوُجُوهُ ارْجِعُوا فَرَجَعْنَا فَرَكِبُوا أَكْتَافَنَا، وَأَيْضًا احْتَلَفُوا أَنَّ الْمَلَائِكَةَ هَلْ قَاتَلُوا ذَلِكَ الْيَوْمَ؟ وَالرِّوَايَةُ الَّتِي نَقَلْنَاهَا عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُمْ قَاتَلُوا وَمِنْهُمْ مَنْ قَالَ إِنَّ الْمَلَائِكَةَ مَا قَاتَلُوا إِلَّا يَوْمَ بَدْرٍ وَأَمَّا فَائِدَةُ نُزُولِهِمْ فِي هَذَا الْيَوْمِ فَهُوَ إِلْقَاءُ الْخَوَاطِرِ الْحَسَنَةِ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ.

ثُمَّ قَالَ تَعَالَى: وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَهَذَا هُوَ الْأَمْرُ الثَّالِثُ الَّذِي فَعَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ، وَالْمُرَادُ مِنْ هَذَا التَّعْذِيبِ قَتْلُهُمْ وَأَسْرُهُمْ وَأَخْذُ أَمْوَالِهِمْ وَسَبْيُ ذَرَارِيِّهِمْ. وَاحْتَجَّ أَصْحَابُنَا بِهَذَا عَلَى أَنَّ فِعْلَ الْعَبْدِ خَلْقُ اللَّهِ، لِأَنَّ الْمُرَادَ مِنَ التَّعْذِيبِ لَيْسَ إِلَّا الْأَخْذَ وَالْأَسْرَ وَهُوَ تَعَالَى نَسَبَ تِلْكَ الْأَشْيَاءَ إِلَى نَفْسِهِ وَقَدْ بَيَّنَّا أَنَّ قَوْلَهُ: ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ يَدُلُّ عَلَى ذَلِكَ فَصَارَ مَجْمُوعُ هَذَيْنِ الْكَلَامَيْنِ دَلِيلًا بَيِّنًا ثَابِتًا، وَفِي هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ قَالَتِ الْمُعْتَزِلَةُ: إِنَّمَا نَسَبَ تَعَالَى ذَلِكَ الْفِعْلَ إِلَى نَفْسِهِ لِأَنَّهُ حَصَلَ بِأَمْرِهِ، وَقَدْ سَبَقَ جَوَابُهُ غَيْرَ مَرَّةٍ.

ثُمَّ قَالَ: وَذلِكَ جَزاءُ الْكافِرِينَ وَالْمُرَادُ أَنَّ ذَلِكَ التَّعْذِيبَ هُوَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ، وَاعْلَمْ أَنَّ أَهْلَ الْحَقِيقَةِ تَمَسَّكُوا فِي مَسْأَلَةِ الْجَلْدِ مَعَ التَّعْزِيرِ بِقَوْلِهِ: الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا (النُّورِ: 2) قَالُوا الْفَاءُ تَدُلُّ عَلَى كَوْنِ الْجَلْدِ جَزَاءً، وَالْجَزَاءُ اسْمٌ لِلْكَافِي، وَكَوْنُ الْجَلْدِ كَافِيًا يَمْنَعُ كَوْنَ غَيْرِهِ مَشْرُوعًا مَعَهُ فَنَقُولُ: فِي الْجَوَابِ عَنْهُ الْجَزَاءُ لَيْسَ اسْمًا لِلْكَافِي، وَذَلِكَ بِاعْتِبَارِ أَنَّهُ تَعَالَى سَمَّى هَذَا التَّعْذِيبَ جَزَاءً، مَعَ أَنَّ الْمُسْلِمِينَ أَجْمَعُوا عَلَى أَنَّ الْعُقُوبَةَ الدَّائِمَةَ فِي الْقِيَامَةِ مُدَّخَرَةٌ لَهُمْ، فَدَلَّتْ هَذِهِ الْآيَةُ عَلَى أَنَّ الْجَزَاءَ لَيْسَ اسْمًا لِمَا يَقَعُ بِهِ الْكِفَايَةُ.

ثُمَّ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ عَلى مَنْ يَشاءُ يَعْنِي أَنَّ مَعَ كُلِّ مَا جَرَى عَلَيْهِمْ مِنَ الْخِذْلَانِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ يَتُوبُ عَلَيْهِمْ. قَالَ أَصْحَابُنَا: إِنَّهُ تعالى قد يتوب على بعضهم بِأَنْ يُزِيلَ عَنْ قَلْبِهِ الْكُفْرَ وَيَخْلُقَ فِيهِ الْإِسْلَامَ. قَالَ الْقَاضِي: مَعْنَاهُ فَإِنَّهُمْ بَعْدَ أَنْ جَرَى عَلَيْهِمْ مَا جَرَى، إِذَا أَسْلَمُوا وَتَابُوا فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقْبَلُ تَوْبَتَهُمْ، وَهَذَا ضَعِيفٌ لِأَنَّ قَوْلَهُ تَعَالَى: ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ

ظَاهِرُهُ يَدُلُّ عَلَى أَنَّ تِلْكَ التَّوْبَةَ إِنَّمَا حَصَلَتْ لَهُمْ مِنْ قِبَلِ اللَّهِ تَعَالَى وَتَمَامُ الْكَلَامِ فِي هَذَا الْمَعْنَى مَذْكُورٌ فِي سُورَةِ الْبَقَرَةِ في قوله: فَتابَ عَلَيْهِ (البقرة: 37) ثُمَّ قَالَ: وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ أَيْ غَفُورٌ لِمَنْ تَابَ، رَحِيمٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا. والله أعلم»[45]

فتح الطائف

قَالَ لَمَّا هُزِمَتْ هَوَازِنُ يَوْمَ حُنَيْنٍ وَقُتِلَ دُرَيْدُ بْنُ الصِّمَّةِ أَتَى فَلَهُمْ أَوْطاسٌ فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَا عَامِرٍ الأَشْعَرِيَّ فَقُتِلَ، فَقَامَ بِأَمْرِ النَّاسِ أَبُو مُوسَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ قَيْسٍ الأَشْعَرِيُّ، وَأَقْبَلَ الْمُسْلِمُونَ إِلَى أَوْطَاسٍ، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ مَالِكُ بْنُ عَوْفِ بْنِ سَعْدٍ أَحَدُ بَنِي دَهْمَانَ بْنِ نَصْرِ بْنِ مُعَاوِيَةَ بْنِ بَكْرِ بْنِ هَوَازِنَ، وَكَانَ رَئِيسُ هَوَازِنَ يَوْمَئِذٍ، هَرَبَ إِلَى الطَّائِفِ فَوَجَدَ أَهْلَهَا مُسْتَعِدِّينَ لِلْحِصَارِ، قَدْ رَمَوْا حِصْنَهُمْ وَجَمَعُوا فِيهِ الْمِيرَةَ، فَأَقَامَ بِهَا، وَسَارَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمُسْلِمِينَ حَتَّى نَزَلَ الطَّائِفَ فَرَمَتْهُمْ ثَقِيفٌ بِالْحِجَارَةِ وَالنَّبْلِ، وَنَصَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْجَنِيقًا عَلَى حِصْنِهِمْ، وَكَانَتْ مَعَ الْمُسْلِمِينَ دَبَّابَةٌ مِنْ جُلُودِ الْبَقَرِ فَأَلْقَتْ عَلَيْهَا ثَقِيفٌ سِكَكَ الْحَدِيدِ الْمُحَمَّاةَ فَأَحْرَقَتْهَا فَأُصِيبَ مَنْ تَحْتَهَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَكَانَ حِصَارُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الطَّائِفَ خَمْسَ عَشْرَةَ لَيْلَةً، وَكَانَ غَزْوُهُ إِيَّاهَا فِي شَوَّالٍ سَنَةَ ثَمَانٍ قَالُوا: وَنَزَلَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَقِيقٌ مِنْ رَقِيقِ أَهْلِ الطَّائِفِ، مِنْهُمْ أَبُو بَكْرٍ بْنُ مَسْرُوحٍ مَوْلَى رسول الله صلى الله عليه وسلم واسمه نُفَيْعٌ، وَمِنْهُمُ الأَزْرَقُ الَّذِي نُسِبَتِ الأَزَارِقَةُ إِلَيْهِ. كَانَ عَبْدًا رُومِيًّا حَدَّادًا وَهُوَ أَبُو نَافِعِ بْنُ الأَزْرَقِ الْخَارِجِيُّ فَأَعْتَقُوا بِتْرُوهُمْ، وَيُقَالُ إِنَّ نَافِعَ بْنَ الأَزْرَقِ الْخَارِجِيَّ مِنْ بَنِي حَنِيفَةَ. وَإِنَّ الأَزْرَقَ الَّذِي نَزَلَ مِنَ الطَّائِفِ غَيْرُهُ. ثم إن رسول الله صلى الله عليه وَسَلَّمَ انْصَرَفَ إِلَى الْجِعْرَانَةِ لِيُقَسِّمَ سَبْيَ أَهْلِ حُنَيْنٍ وَغَنَائِمَهُمْ فَخَافَتْ ثَقِيفُ أَنْ يَعُودَ إِلَيْهِمْ فَبَعَثُوا إِلَيْهِ وَفْدَهُمْ فَصَالَحَهُمْ عَلَى أَنْ يُسْلِمُوا وَيُقِرَّهُمْ عَلَى مَا فِي أَيْدِيهِم مِنْ أَمْوَالِهِمْ وَرِكَازِهِمْ. وَاشْتَرَطَ عَلَيْهِمْ أَنْ لا يُرَابُوا. وَلا يَشْرَبُوا الْخَمْرَ. وَكَانُوا أَصْحَابَ رِبًّا وَكَتَبَ لَهُمْ كتابا قال. وكانت الطائف تسمى وج فَلَمَّا حُصِّنَتْ وَبُنِيَ سُورُهَا سُمِّيَتِ الطَّائِفَ[46]

حجة الوداع

ويقال لها حجة البلاغ، وحجة الإسلام، لأنه صلى الله عليه وسلم ودّع الناس فيها ولم يحج بعدها، ولأنه ذكر لهم ما يحل وما يحرم. وقال لهم: هل بلغت، ولأنه صلى الله عليه وسلم لم يحج من المدينة غيرها، قيل لإخراج الكفار الحج عن وقته، لأن أهل الجاهلية كانوا يؤخرون الحج في كل عام أحد عشر يوما حتى يدور الدور إلى ثلاث وثلاثين سنة فيعود إلى وقته، ولذلك قال عليه الصلاة والسلام في هذه الحجة: «إن الزمان قد استدار كهيئته يوم خلق الله السموات والأرض» فإن هذه الحجة كانت في السنة التي عاد فيها الحج إلى وقته وكانت سنة عشر.

قال الجمهور: فرض الحج وكان سنة ست من الهجرة أي وصححه الرافعي في باب السير وتبعه النووي.

وقيل فرض سنة تسع. وقيل سنة عشر انتهى، وبه قال أبو حنيفة، ومن ثم قال إنه على الفور. وقيل فرض قبل الهجرة واستغرب.

[45] Râzî, *Mefâtîḥu'l-ğayb,* 16/18-20.

[46] Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân;* 62-63.

خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم يريد الحج وأعلم الناس بذلك، ولم يحج منذ هاجر إلى المدينة غير هذه الحجة، قال: وأما بعد النبوة قبل الهجرة فحج ثلاث حجات، أي وقيل حجتين: أي وهما اللتان بايع فيهما الأنصار عند العقبة.

وفي كلام ابن الأثير: كان صلى الله عليه وسلم يحج كل سنة قبل أن يهاجر. وفي كلام ابن الجوزي: حج صلى الله عليه وسلم قبل النبوة وبعدها حججا لا يعلم عددها، أي وكان صلى الله عليه وسلم قبل النبوة يقف بعرفات ويفيض منها إلى مزدلفة، مخالفا لقريش توفيقا له من الله، فإنهم كانوا لا يخرجون من الحرم، فإنهم قالوا: نحن بنو إبراهيم عليه الصلاة والسلام، وأهل الحرم، وولاة البيت وعاكفو مكة فليس لأحد من العرب منزلتنا فلا تعظموا شيئا من الحل أي كما تعظمون الحرم، فإنكم إن فعلتم ذلك استخفت العرب بحرمكم وقالوا قد عظموا من الحل مثل ما عظموا من الحرم، فليس لنا أن نخرج من الحرم نحن الحمس، فتركوا الوقوف بعرفة والإفاضة منه إلى المزدلفة، ويرون ذلك لسائر العرب: قال بعض الصحابة: لقد رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم قبل أن ينزل عليه الوحي وإنه واقف على بعير له بعرفات مع الناس من بين قومه حتى يدفع معهم منها توفيقا له من الله عز وجل[47]

خَبَرُ مُسَيْلِمَةَ الْكَذَّابِ

حَدَّثَنَا الْخِزَامِيُّ، وَأَحْمَدُ بْنُ عِيسَى قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ الْحَارِثِ، عَنِ ابْنِ أَبِي هِلَالٍ، أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ مُسَيْلَمَةَ الْكَذَّابَ، كَتَبَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مِنْ مُسَيْلِمَةَ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ، سَلَامٌ عَلَيْكَ، أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي قَدْ أُشْرِكْتُ فِي الْأَمْرِ مَعَكَ، وَإِنَّ لَنَا نِصْفَ الْأَرْضِ وَلِقُرَيْشٍ نِصْفَهَا، ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ. فَكَتَبَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى مُسَيْلِمَةَ الْكَذَّابِ، سَلَامٌ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى، أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ، وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ"[48]

بَابٌ فِي فَضْلِ الأَنْصَارِ وَقُرَيْشٍ

حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الخُزَاعِيُّ البَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، وَعَبْدُ الصَّمَدِ، قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ ثَابِتٍ البُنَانِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي طَلْحَةَ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْرِئْ قَوْمَكَ السَّلَامَ فَإِنَّهُمْ مَا عَلِمْتُ أَعِفَّةٌ صُبُرٌ

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ[49]

[47] Halebî, *İnsânü'l-'uyûn fî sîret-i emîni'l-me'mûn.* 3/ 360.
[48] İbn Şebbe, *Tarihü'l-Medîneti'l-münevvere,* 2/572.
[49] Tirmizî, "Menâkıb", 66.

Kaynakça

Belâẕürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. Ensâbü'l-eşrâf. thk. Süheyl Zükkâr - Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. Fütûhu'l-büldân. Beyrut: Dârun ve Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1988.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî. Sahîhü'l-Buhârî. 9 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1314.

Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh. Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-'âsâr. Thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.

Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed. es-Sîretü'l-Ḥalebiyye fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1400/1980.

Ḥamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. Mu'cemü'l-büldân. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1416/1995.

İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım, Ali b. el-Hasen b. Hibetullâh b. Abdullah eş-Şâfi'î. Târîhu medîneti Dimaşk. thk. Muhibbuddîn Ebû Sa'îd vd. 80 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. Cevâmiʿu's-sîre ve ḫamsü resâʾile uḫrâ. Thk. İhsan Abbas. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1900.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ḥibbân b. Ahmed el-Büstî. es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ'. thk. Seyyid Aziz. 2 Cilt. Beyrut: el-Kütübü's-Sakâfiyye, 1417/1997.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Me'âfirî el-Basrî el-Mısrî. es-Sîretü'n-nebeviyye. thk. Mustafa es-Sekkâ, İbrahim el-Ebyarî ve Abdulhafiz eş-Şelebî. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955.

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muṭṭalibî el-Kureşî el-Medenî. Kitâbü's-Siyer ve'l-meġāzî. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. el-Bidâye

ve'n-nihâye. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. Ṭabaḳâtü'l-kübrâ. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.

İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. Uyûnü'l-eser fî fünûni'l-meġāzî ve'ş-şemâ'il ve's-siyer. thk. İbrahim Muhammed Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe Nümeyrî Basrî. Tarihü'l-Medîneti'l-münevvere. thk. Fehim Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Mekke: y.y, 1979.

İbn Şihâb ez-Zührî. Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh. el-Megâzi'n-nebeviyye. thk. Süheyl ez-Zekkâr, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Ḥasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. el-Kâmil fi't-târîh. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1417/1997.

Kassâb, Velîd. Dîvânu Abdillâh b. Ravâha dirâsetun fî sîratihî ve şi'rih. Riyad: Dâru'l-'Ulûm, 1982.

Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Ṭâhir. el-Bed' ve't-târîḫ. 6 Cilt. Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. Tefsîru Mukâtil b. Süleymân. thk. Abdullah Maḥmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002.

Mûsâ b. Ukbe, Ebû Muhammed Mûsâ b. Ukbe b. Ebî Ayyâş el-Kureşî. el-Megâzî. nşr. Muhammed Bakşîş Ebû Mâlik. Y.y, 1994.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Nisaburi. Sahîh-i Müslim. 5 Cilt. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1374-1954.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn et-Taberistânî. Mefâtîḥu'l-ğayb. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1420/2000.

Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî. Vefâü'l-vefâ bi aḫbâri dâri'l-Muṣṭafâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâfiî. Sübülü'l-hüdâ ve'r-raşâd fî sîreti ḫayri'l-'ıbâd (es-Sîretü'ş-Şâmiyye). thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1993.

Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2000.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. Sünenü't-Tirmizî, 6 Cilt. Thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Urve b. Zübeyr, Ebû Abdillâh Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid el-Kureşî. Megâzi Resûlillâh. Thk. Muhammed Mustafa A'zamî. Riyad: Mektebü't-Terbiyeti'l-Arabi, 1981.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî. el-Megâzî. thk. Marsden Cons, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ed-Dımaşkî. Siyeru a'lâmi'n-nübelâ. thk. Şuayb el-Arnavût Riyasetinde Komisyon. 25 Cilt. Dımaşḳ: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

Ẕehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşḳī. Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1413/1993.

BÖLÜM: 4

HZ. PEYGAMBER'İN EVRENSEL MESAJLARI VE GÜNÜMÜZ MESELELERİNE BAKIŞ

Rukiye OĞUZAY[1]

Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: 3668.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı.

Giriş

Bu bölümde projenin ana temalarından biri olan "Hz. Peygamber döneminden evrensel mesajlar" konusunda birtakım metinler derlenmiştir. Bilhassa günümüz meseleleri açısından önem taşıyan ilke ve değerleri yansıtan metinler tercih edilmiştir. Konu bütünlüğü dikkate alınarak tasnif edilen bu metinler aşağıda çeşitli başlıklar altında verilmiştir. Bunlardan bazılarına işaret ederek Hz. Peygamber'in getirdiği evrensel değerlere dikkat çekmek yerinde olacaktır.

Öncelikle aile müessesesi, kadın ve çocuk hakları konusunda Hz. Peygamber'in çok önemli düzenlemeler yaptığı görülmektedir. Bilhassa cahiliye toplumunda yerleşmiş olan olumsuz düzenin değiştirilmesinin zorluğu göz önüne alındığından onun aileye, kadınlara ve çocuklara kazandırdığı haklar üzerinde titizlikle durulması gerekmektedir. Anne-babaya saygı ve hürmet de üzerinde durulan hususlardandır. Örneğin Hz. Peygamber savaşa katılmak isteyen bazı kimselerin, muhtaç durumdaki anne-babasına bakmasını daha evlâ görmüş ve onları ordudan çıkarmıştır. Meşhur siyer alimlerinden Şemseddîn Şâmî (ö. 942/1536) cihâd bölümünde "Anne-baba rızası olmadan kişinin cihâda katılamayacağına" dikkat çekmektedir. İmam Buhârî, Nesâî, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'den aldığı rivayetlerle bu görüşünü desteklemekte ve bunun bizzat Hz. Peygamber tarafından öğretildiğine vurgu yapmaktadır.

Allah yolunda cihat etmek en büyük amellerden biri olarak görülüp, sebepsiz yere savaştan geri kalanlar, yaptıklarından dolayı hesaba çekilirken böyle bir uygulamaya gidilmesi anne-babaya hürmet ve onların işleriyle meşgul olmanın ne kadar üstün tutulduğunu göstermektedir. Nitekim anne-babaya hürmeti ve iyiliği emreden Hz. Peygamber ayrıca "Cennet annelerin ayakları altındadır." diyerek İslâm'ın kadın haklarına yaptığı katkıyı vurgulamıştır.

Kız çocuklarının utanç vesilesi olarak görüldüğü ve bu nedenle bazılarının diri diri gömüldüğü bir toplumda Hz. Peygamber kız babası olarak bu algıyı tamamen değiştirmiş hatta kız kardeşlerine veya kız çocuklarına sahip çıkıp yetiştirenleri cennetle müjdelemişti. Kız çocuklarına karşı oluşturulan bu algıyı ve işlenen cinayetleri şiddetle kınayan ve bunun hesabının sorulacağını beyan eden ayetlerin tefsirinde ayrıca Hz. Peygamber'in hadislerine de yer verilerek İslâm dininin bu konudaki katkısı açıkça belirtilmektedir.

Kadınların hor görülmesini asla kabul etmemiş insan onur ve haysiyeti noktasında temel haklarının korunmasını emretmişti. Hatta "Sizin en hayırlınız ailesine en hayırlı olandır. Ben, ailesine en hayırlı olanınızım." ifadesiyle onlara karşı en ufak bir kaba tavrı tasvip etmediğini ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in aile fertlerine, çocuklarına ve hatta kendi hizmetinde bulunan kimselere asla kaba tavır sergilemediği dikkate alınırsa onun getirdiği bu ve benzeri temel ilkelerin günümüzde de ne kadar anlamlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hz. Peygamber, çevre ve hayvan hakları konusunda günümüzde de ders niteliği taşıyan evrensel prensipler ortaya koymuştu. Örneğin bugünkü iklim krizlerinin olmadığı bir dönemde "bir akarsudan istifade edilirken bile suyun israf edilmemesini" öğütlemesi oldukça manidardır. Her türlü kaynağın verimli kullanılması, boş yere harcanmaması konusunda en çarpıcı örneklerden biri "Abdest alırken suyun gereğinden fazla kullanılmaması" ile ilgilidir. İbadet söz konusu olduğunda suyun bol kullanılması düşüncesinin doğru olmadığı çok net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca aşırı beslenmenin ciddi bir sorun olduğu

günümüzde "kişinin istediği her şeyi yemesinin" israf sayılması, zihinsel bir dönüşüm sağlaması bakımından önemlidir. Böylece "israf" kavramı ile daha dengeli bir beslenme de mümkün hale gelecektir.

Hz. Peygamber'in, elinde fidan bulunan bir kimsenin kıyamet kopacak olsa bile o fidanı dikmesini tavsiye etmesi, insanların diktiği her bir ağaçtan ve o ağacın meyvesinden kuşlar veya herhangi bir mahlukat istifade ettiğinde muhakkak sahibine ecir verileceğini beyan etmesi aslında müslümanların çevre bilinci konusunda ne kadar hassas olması gerektiğini göstermektedir. Ağaç dikmenin önemini ifade eden bu hadislerde kıyamet ifadesinin kullanılması yapılan vurguyu göstermesi bakımından kayda değerdir. Ayrıca başka bir metinde fidan dikmenin kişiye olan faydası "sadaka" kelimesi ile ifade edilmiştir. Kültürümüzdeki ifadesiyle "kurdun kuşun" faydalanması dahi bu ağaçları diken kimse için sürekli bir sadaka kazancı sağlayacak ve büyük bir sevap kaynağı olacaktır.

Hayvanlara şefkat ve onların haklarının gözetilmesi noktasında da insanlığa çok değerli ilkeler bırakmıştır. Hayvanlara kaba davranmayı ve onları lanetlemeyi yasaklayan Hz. Peygamber, büyük fetih için ordusuyla yola çıktığında yavrularını emziren bir köpek ordunun güzergahında karşılarına çıkmıştı. Resûlullah derhal birini bu hayvanların başında nöbet tutması için görevlendirerek ordunun onları ürkütmesini engellemişti.

İnsan ilişkilerinde dürüstlük, samimiyet bizzat Hz. Peygamber'in kendi örnekliği ile ortaya konulmuştur. Nitekim İslâm'dan önce de o "el-Emîn" (güvenilir kimse) olarak tanınırdı. Şehirde herkesin kayıtsız şartsız itimat ettiği, muhtaçların koşulsuz yardım aldığı birisiydi. Nübüvvetten önceki hayatında toplum tarafından sevilen, takdir edilen ve koşulsuz güvenilen biri olduğu bilinmektedir. Nitekim gençlik yıllarında Mekke ileri gelenleri tarafından Kâbe yeniden inşa edilirken çıkan kriz onun hakemliğiyle çözüme kavuşmuştu. Daha önemlisi hakem olarak onun belirlenmesi bütün tarafları memnun etmişti. Herhangi bir sebep veya bağ

nedeniyle adaletten sapması mümkün olmayan bir kişi olarak toplumun en çok güvendiği kimseydi. Kaynakların aktardığı haberlere göre inşaat devam edip Hacerülesved taşının yerine konulma vakti geldiğinde tartışma çıkmıştı. Herkes bu şerefli görevin kendi kabilesi tarafından ifa edilmesini istiyordu. Bir çözüm olarak Kâbe'nin kapısından giren ilk kimsenin hakem tayin edilmesine karar verdiler. O kişinin Hz. Muhammed olduğunu gördüklerinde ise çok memnun oldular. Ayrıca Hz. Peygamber'in bulduğu çözüm de onları son derece mutlu etmişti. Adaletten asla sapmamak, çevresine duyarlı ve ilgili, güven veren bir kimse olmak her müslümanın sahip olması gereken hasletlerdir. Bizzat Hz. Peygamber'in en güzel örneği teşkil ettiği bu hususlarda ayrıca çeşitli ikazlar da yapılmıştır.

Hz. Peygamber, yakın çevreye, komşulara ve hatta topluma karşı sorumluluk sahibi olmayı müslümanların temel vasfı olarak değerlendirmiştir. Örneğin "Mümin, komşusu aç iken tok yatamaz." ifadesi bu sorumluluk bilincini ifade eden temel düsturlardan sadece birisidir. Ayrıca Allah'a ve ahirete inanan bir müslümanın komşusuna eziyet etmemesi, insanları üzecek dedikodudan uzak durması, ya hayır söylemesi veya susması gibi hatırlatmalar günümüzde de insan ilişkilerinde son derece önem arz etmektedir. "Bir kimse kendisi için istediğini kardeşi için istemediği müddetçe hakiki manada iman etmiş olmaz." diyerek insan ilişkilerindeki en temel prensiplerinden birini de ortaya koymuştur.

İyi bir müslüman olmak aynı zamanda iyi insan olmayı gerekli kılmaktadır. Aksi taktirde bizzat Resûlullah'ın ifadesiyle ibadet ehli olan bir kimse dünyada insanların mallarına, canlarına kastetmiş veya onlara eziyet etmişse ahirette bütün kazancını kaybeden bir müflis olarak ziyana uğrayacaktır.

Habeşistan'a sığınan müslümanlar, kendilerini kraldan isteyen müşriklerin talebi sonrası kralın huzuruna çağrıldılar. Onlara kim oldukları niçin kendi kavimlerini terk edip geldikleri sorulunca bir savunma yapmak durumunda kaldılar. Müslümanlar adına konuşan Ca'fer b. Ebû Tâlib'in bazı ifadeleri, Hz. Peygamber'in insan ilişkileri

ve temel haklar konusunda getirdiği gelişmeleri göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. O, cahiliyede kötülüklerin yaygınlaştığını, akraba ilişkilerinin kesildiğini, komşuluk haklarının unutulduğunu, güçlü olanın zayıf olanı ezdiğini aktarıp bu esnada içlerinden birinin kendilerine peygamber olarak gönderildiğini söylemişti. Bu kimsenin kendilerine doğruluğu, emanete riayet etmeyi, akraba bağlarını korumayı, komşularla iyi geçinmeyi emrettiğini; kötülük ve zorbalıkları da yasakladığını beyan etmişti.

İnsan ilişkilerinde olduğu gibi bilhassa ticarette güvene dayalı helal kazanç merkezli bir üslubun gerekliliğine vurgu yapılmıştır. İnsanlar dünyaya olan hırsları konusunda uyarılmışlar ve kanaatkâr olmanın faydası noktasında bilgilendirilmişlerdir. Malını satarken yalan söylemek, yalan yere yemin etmek, tartıda hile yapmak, kara borsacılık ve benzeri tüketiciyi mağdur edecek haksız kazanç sağlayacak davranışlar lanetlenmiş ve cehennem sebebi olarak değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber bu meselelerde temel ilkelere işaret etmekle kalmamış gerekli müdahaleler ile iktisadi hayatı da düzenlemiştir. Yardımlaşma, ihtiyaç sahiplerine el uzatma özellikle tavsiye edilen davranışlar arasındadır.

Yukarıda bahsi geçen bu konularda bizzat Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu evrensel ilkeleri içeren çeşitli metinler kaynaklardan alınarak okuyucuya sunulmuştur. Böylece hem klasik eserlerin orijinal metinleriyle tanınması hem de Hz. Peygamber'in getirdiği değerlerin ve mesajların daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Bununla birlikte burada sadece bazı örnek metinlerin verildiği göz ardı edilmemelidir.

4.1. Aile İlişkileri, Kadın ve Çocuk Hakları

بَابُ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْسَنَ النَّاسِ خُلُقًا

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، وَأَبُو الرَّبِيعِ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ ثَابِتٍ الْبُنَانِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: " خَدَمْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَشْرَ سِنِينَ، وَاللهِ مَا قَالَ لِي: أُفًّا قَطُّ، وَلَا قَالَ لِي لِشَيْءٍ: لِمَ فَعَلْتَ كَذَا؟ وَهَلَّا فَعَلْتَ كَذَا؟ [2]

في رده صلى الله عليه وسلم من لم يستأذن أبويه

وروى أبو داود عن أبي سعيد بن مالك الخدري– رضي الله تعالى عنهما– أن رجلا هاجر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم من اليمن، فقال: هل لك أحد ممّن باليمن فقال: أبواي؟ فقال: أذنا لك؟ قال: لا، قال: ارجع إليهما، فاستأذنهما، فإن أذنا لك فجاهد وإلا فبرّهما

وروى الإمام أحمد والنسائي عن معاوية بن جاهمة السّلمي أن جاهمة جاء إلى رسو لالله صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله إني أردت الغزو وجئتك أستشيرك، فقال، هل لك من أم؟ قال :نعم، فقال: الزمها، فإن الجنة تحت رجليها

وروى البخاري والنّسائي عن عبد الله بن عمرو بن العاص– رضي الله تعالى عنهما– قال: جاء رجل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فاستأذنه في الجهاد، فقال: أحيّ والداك؟ قال: نعم، فقال ففيهما فجاهد

وروى الطبراني عن عبد الله بن عمر بن الخطاب– رضي الله تعالى عنهما– قال جاء رجل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: أريد أن أبايعك على الجهاد، فقال: أحيّ والداك؟ قال: نعم، قال: ففيهما فجاهد

وروى الطبراني برجال الصحيح عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «إذا كان الغزو على باب البيت فلا تذهب إلا بإذن أبويك»[3]

باب يذكر فيه صفته صلى الله عليه وسلم الباطنة وإن شاركه فيها غيره

وعن ابن عباس رضي الله تعالى عنهما: كانت في النبي صلى الله عليه وسلم دعابة. وعن بعض السلف: كان للنبي صلى الله عليه وسلم مهابة، فكان يبسط الناس بالدعابة. قال صلى الله عليه وسلم لعمته صفية لا تدخل الجنة عجوز فبكت، فقال لها وهو يضحك: الله تعالى يقول: إنا أنشأناهن إنشاء فجعلناهن أبكارا، عربا, أترابا. [4]

وَإِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بالأنثى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَداً وَهُوَ كظيم

يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُّوءِ مَا بُشِّرَ بِهٖ ۗ اَيُمْسِكُهٗ عَلٰى هُونٍ اَمْ يَدُسُّهٗ فِي التُّرَابِ ۗ اَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ.[5]

---

[2] Müslim, "Fedâil", 51.

[3] Şemseddîn Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfiî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ʿibâd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993), 9/106-107.

[4] Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî, *İnsânü'l-ʿuyûn fî sîreti'l-emîni'l-meʾmûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 3/ 471. Bk. Vâkıa Sûresi 56/35-37.

[5] Bk. Nahl Sûresi 16/58-59)

وَإِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثى فقيل له ولدت لك ابنة ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا يعني متغيرا وَهُوَ كَظِيمٌ يعني مكروبا. يَتَوارى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ يعني لا يريد أن يسمع تلك البشرى أحدا، ثم أخبر عن صنيعه بولده فقال سبحانه: أَيُمْسِكُهُ عَلى هُونٍ. فأما الله فقد علم أنه صانع أحدهما لا محالة أَمْ يَدُسُّهُ وهي حية فِي التُّرابِ أَلا ساءَ ما يَحْكُمُونَ يعنى ألا بئس ما يقضون حين يزعمون أن لي البنات وهم يكرهونها لأنفسهم[6]

بَابُ مَا جَاءَ فِي النَّفَقَةِ عَلَى البَنَاتِ وَالأَخَوَاتِ

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ العَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَا يَكُونُ لأَحَدِكُمْ ثَلَاثُ بَنَاتٍ أَوْ ثَلَاثُ أَخَوَاتٍ فَيُحْسِنُ إِلَيْهِنَّ إِلَّا دَخَلَ الجَنَّةَ[7]

بَابُ حُسْنِ مُعَاشَرَةِ النِّسَاءِ

حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ بَكْرُ بْنُ خَلَفٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ يَحْيَى بْنِ ثَوْبَانَ، عَنْ عَمِّهِ عُمَارَةَ بْنِ ثَوْبَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ، وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي»[8]

الرُّخْصَةُ فِي التَّخَلُّفِ لِمَنْ لَهُ وَالِدَةٌ

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنِ الْحَكَمِ الْوَرَّاقُ قَالَ: أَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ وَهُوَ ابْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ طَلْحَةَ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ جَاهِمَةَ السَّلَمِيِّ، أَنَّ جَاهِمَةَ، جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ أَرَدْتُ أَنْ أَغْزُوَ وَقَدْ جِئْتُ أَسْتَشِيرُكَ فَقَالَ: «هَلْ لَكَ مِنْ أُمٍّ؟» قَالَ: نَعَمْ قَالَ: «فَالْزَمْهَا فَإِنَّ الْجَنَّةَ عِنْدَ رِجْلَيْهَا»[9]

4.2. Hayvan Hakları ve Çevre Bilinci

شَأْنُ غَزْوَةِ الْفَتْحِ

قَالَ: حَدّثَنِي عَبْدُ الرّحْمَنِ بْنُ مُحَمّدٍ، عَنْ عبد الله بن أبي بكر بن حزم، قَالَ: لَمّا سَارَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ الْعَرْجِ، فَكَانَ فِيمَا بَيْنَ الْعَرْجِ وَالطّلُوبِ، نَظَرَ إلَى كَلْبَةٍ تَهِرّ عَلَى أَوْلَادِهَا وَهُمْ حَوْلَهَا يَرْضَعُونَهَا، فَأَمَرَ رَجُلًا مِنْ أَصْحَابِهِ يُقَالُ لَهُ جُعَيْلُ بْنُ سُرَاقَةَ أَنْ يَقُومَ حِذَاءَهَا، لَا يَعْرِضُ لَهَا أَحَدٌ مِنْ الْجَيْشِ وَلِأَوْلَادِهَا[10].

---

[6] Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423), 2/474.

[7] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ el-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 1996), "Birr ve's-sıla", 13.

[8] Ebû Abdullah Muhammed b. Zeyd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Daru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Nikah", 50.

[9] Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, nşr. Salih b. Abdülaziz (Riyâd: Dâru's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1420/1999, "Cihâd", 6.

[10] Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *el-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-Alemî, 1409/1989), 2/804.

بَابُ النَّهْيِ عَنْ لَعْنِ الدَّوَابِّ وَغَيْرِهَا

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، جَمِيعًا عَنِ ابْنِ عُلَيَّةَ، قَالَ زُهَيْرٌ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي الْمُهَلَّبِ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: بَيْنَمَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، وَامْرَأَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ عَلَى نَاقَةٍ، فَضَجِرَتْ فَلَعَنَتْهَا، فَسَمِعَ ذَلِكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «خُذُوا مَا عَلَيْهَا وَدَعُوهَا، فَإِنَّهَا مَلْعُونَةٌ» قَالَ عِمْرَانُ: فَكَأَنِّي أَرَاهَا الْآنَ تَمْشِي فِي النَّاسِ، مَا يَعْرِضُ لَهَا أَحَدٌ[11]

بَابُ فَضْلِ سَقْيِ الْمَاءِ

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ سُمَيٍّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " بَيْنَا رَجُلٌ يَمْشِي، فَاشْتَدَّ عَلَيْهِ العَطَشُ، فَنَزَلَ بِئْرًا، فَشَرِبَ مِنْهَا، ثُمَّ خَرَجَ فَإِذَا هُوَ بِكَلْبٍ يَلْهَثُ يَأْكُلُ الثَّرَى مِنَ العَطَشِ، فَقَالَ: لَقَدْ بَلَغَ هَذَا مِثْلُ الَّذِي بَلَغَ بِي، فَمَلأَ خُفَّهُ، ثُمَّ أَمْسَكَهُ بِفِيهِ، ثُمَّ رَقِيَ، فَسَقَى الكَلْبَ، فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ، فَغَفَرَ لَهُ "، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَإِنَّ لَنَا فِي البَهَائِمِ أَجْرًا؟ قَالَ: «فِي كُلِّ كَبِدٍ رَطْبَةٍ أَجْرٌ»[12]

وَمَا أَسْنَدَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ الْأَنْصَارِيُّ

وَهِشَامُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنْ قَامَتِ السَّاعَةُ وَفِي يَدِ أَحَدِكُمْ فَسِيلٌ، فَإِنِ اسْتَطَاعَ أَلَّا تَقُومَ السَّاعَةُ حَتَّى يَغْرِسَهَا، فَلْيَفْعَلْ[13]

بَابُ فَضْلِ الْغَرْسِ وَالزَّرْعِ

حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا إِلَّا كَانَ مَا أُكِلَ مِنْهُ لَهُ صَدَقَةً، وَمَا سُرِقَ مِنْهُ لَهُ صَدَقَةٌ، وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ مِنْهُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ، وَمَا أَكَلَتِ الطَّيْرُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ، وَلَا يَرْزَؤُهُ أَحَدٌ إِلَّا كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ»[14]

بَابُ مَا جَاءَ فِي الْقَصْدِ فِي الْوُضُوءِ وَكَرَاهِيَةِ التَّعَدِّي فِيهِ

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ حُيَيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمَعَافِرِيِّ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحُبُلِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِسَعْدٍ، وَهُوَ يَتَوَضَّأُ، فَقَالَ: «مَا هَذَا السَّرَفُ» فَقَالَ: أَفِي الْوُضُوءِ إِسْرَافٌ، قَالَ: «نَعَمْ، وَإِنْ كُنْتَ عَلَى نَهَرٍ جَارٍ»[15]

---

[11] Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahihu Müslim*, thk. M. Fuad Abdulbaki (Kahire: Matbaatü Îsâ el-Bâbî el-Halebî, 1374/1955), "Birr ve's-Sıla", 64.

[12] Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavkı'n-Necât, 1422/2001), "Musâkât", 9.

[13] Ebu Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned* (Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1419/1999), 3/545.

[14] Müslim, "Müsâkât", 7.

[15] İbn Mâce, "Tahâret", 48.

بَابُ مِنَ الْإِسْرَافِ، أَنْ تَأْكُلَ كُلَّ مَا اشْتَهَيْتَ

حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، وَسُوَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ، وَيَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ سَعِيدِ بْنِ كَثِيرِ بْنِ دِينَارٍ الْحِمْصِيُّ، قَالُوا: حَدَّثَنَا بَقِيَّةُ بْنُ الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ نُوحِ بْنِ ذَكْوَانَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ مِنَ السَّرَفِ، أَنْ تَأْكُلَ كُلَّ مَا اشْتَهَيْتَ»[16]

4.3 Ticaret, İş Ahlakı ve Dünyalık Arzusu

بَابُ مَا يُكْرَهُ مِنَ التَّنَاجُشِ

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «نَهَى عَنِ النَّجْشِ.[17]

بَابُ الْحُكْرَةِ وَالْجَلْبِ

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَكِيمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ الْحَنَفِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ رَافِعٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو يَحْيَى الْمَكِّيُّ، عَنْ فَرُّوخَ، مَوْلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «مَنِ احْتَكَرَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ طَعَامَهُمْ، ضَرَبَهُ اللَّهُ بِالْجُذَامِ وَالْإِفْلَاسِ[18]

بَابُ كَرَاهَةِ الْمَسْأَلَةِ لِلنَّاسِ

حَدَّثَنِي أَبُو الطَّاهِرِ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي اللَّيْثُ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَاهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَسْأَلُ النَّاسَ، حَتَّى يَأْتِيَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَيْسَ فِي وَجْهِهِ مُزْعَةُ لَحْمٍ»

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَوَاصِلُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ الْقَعْقَاعِ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ سَأَلَ النَّاسَ أَمْوَالَهُمْ تَكَثُّرًا، فَإِنَّمَا يَسْأَلُ جَمْرًا فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ لِيَسْتَكْثِرْ»[19]

باب كراهية المسألة

حدَّثنا عُبيدُ الله بن معاذ، حدَّثنا أبي، حدَّثنا شعبةُ، عن عاصم، عن أبي العالية عن ثوبان – قال: وكان ثوبانُ مولى رسول الله – صلَّى الله عليه وسلم – قال: قال رسولُ الله – صلَّى الله عليه وسلم –: "مَنْ تكفَّلَ لي ألا يَسْألَ الناسَ شيئاً وأتكفَّلَ له بالجنة"، فقال ثوبانُ: أنا، فكان لا يسألُ أحداً شيئاً[20]

---

[16] İbn Mâce, "Et'ıme", 51.
[17] Buhârî, "Hiyel", 6
[18] İbn Mâce, "Ticârât", 6.
[19] Müslim, "Zekât", 104-105.
[20] Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as el-Ezdî es-Sicistanî, Sünenü Ebî Dâvûd, thk. Şuayb Arnavut - Muhammed Kâmil Karabelli (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Zekât", 27.

بَابُ الْحَثِّ عَلَى الْمَكَاسِبِ

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَعَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ حَبِيبٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ أَطْيَبَ مَا أَكَلَ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِهِ، وَإِنَّ وَلَدَهُ مِنْ كَسْبِهِ»[21]

بَابُ لَوْ أَنَّ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَيْنِ لَابْتَغَى ثَالِثًا

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَسَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، - قَالَ يَحْيَى: أَخْبَرَنَا، وَقَالَ الْآخَرَانِ: - حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لَابْتَغَى وَادِيًا ثَالِثًا، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللهُ عَلَى مَنْ تَابَ»[22]

بَابُ الْحُكْرَةِ وَالْجَلْبِ

حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَالِمِ بْنِ ثَوْبَانَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدِ بْنِ جُدْعَانَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْجَالِبُ مَرْزُوقٌ، وَالْمُحْتَكِرُ مَلْعُونٌ»[23]

بَابُ مَا جَاءَ فِي التُّجَّارِ وَتَسْمِيَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِيَّاهُمْ

حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الحَسَنِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: التَّاجِرُ الصَّدُوقُ الأَمِينُ مَعَ النَّبِيِّينَ، وَالصِّدِّيقِينَ، وَالشُّهَدَاءِ.[24]

بئر الأعواف، أحد صدقات النبي صلى الله عليه وسلم الآتية

بير حاء: روينا في صحيح البخاري عن أنس قال: كان أبو طلحة أكثر أنصاري بالمدينة مالا من نخل، وكان أحب أمواله إليه بيرحاء، وكانت مستقبلة المسجد، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يدخلها ويشرب من ماء فيها طيب، قال أنس: فلما نزلت هذه الآية لَنْ تَنالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ (آل عمران: 92) قام أبو طلحة إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله، إن الله عز وجل يقول: لَنْ تَنالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وإن أحبّ أموالي إليّ بيرحاء، وإنها صدقة لله أرجو برّها وذخرها عند الله، فضعها يا رسول الله حيث أراك الله، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم «بخ، ذلك مال رابح، وقد سمعت ما قلت، وإني أرى أن تجعلها في الأقربين» قال أبو طلحة: أفعل يا رسول الله فقسّمها أبو طلحة في أقاربه وبني عمه.[25]

[21] İbn Mâce, "Ticârât", 1.
[22] Müslim, "Zekât", 116.
[23] İbn Mâce, "Ticârât", 6.
[24] Tirmizî, "Büyû'", 4.
[25] Ebu'l-Hasan Nûruddin Ali b. Abdullah b. Ahmed el-Hasenî es-Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 3/132.

4.4. Temel Haklar, İnsan ve Toplum İlişkileri

بَابُ تَحْرِيمِ ظُلْمِ الْمُسْلِمِ، وَخَذْلِهِ، وَاحْتِقَارِهِ وَدَمِهِ، وَعِرْضِهِ، وَمَالِهِ

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ بْنِ قَعْنَبٍ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ يَعْنِي ابْنَ قَيْسٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، مَوْلَى عَامِرِ بْنِ كُرَيْزٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَنَاجَشُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَلَا يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ، وَكُونُوا عِبَادَ اللهِ إِخْوَانًا الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ، وَلَا يَحْقِرُهُ التَّقْوَى هَاهُنَا» وَيُشِيرُ إِلَى صَدْرِهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ: بِحَسْبِ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ، كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ، دَمُهُ، وَمَالُهُ، وَعِرْضُهُ.[26]

بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، ذَكَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَعَدَ عَلَى بَعِيرِهِ، وَأَمْسَكَ إِنْسَانٌ بِخِطَامِهِ – أَوْ بِزِمَامِهِ – قَالَ: أَيُّ يَوْمٍ هَذَا، فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ، قَالَ: أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ. قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: فَأَيُّ شَهْرٍ هَذَا. فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ، فَقَالَ: أَلَيْسَ بِذِي الحِجَّةِ. قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ، وَأَمْوَالَكُمْ، وَأَعْرَاضَكُمْ، بَيْنَكُمْ حَرَامٌ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الغَائِبَ، فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أَنْ يُبَلِّغَ مَنْ هُوَ أَوْعَى لَهُ مِنْهُ.[27]

بَابُ بَيَانِ كَوْنِ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ مِنَ الْإِيمَانِ، وَأَنَّ الْإِيمَانَ يَزِيدُ وَيَنْقُصُ، وَأَنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاجِبَانِ

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ كِلَاهُمَا، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ – وَهَذَا حَدِيثُ أَبِي بَكْرٍ – قَالَ: أَوَّلُ مَنْ بَدَأَ بِالْخُطْبَةِ يَوْمَ الْعِيدِ قَبْلَ الصَّلَاةِ مَرْوَانُ. فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ، فَقَالَ: الصَّلَاةُ قَبْلَ الْخُطْبَةِ، فَقَالَ: قَدْ تُرِكَ مَا هُنَالِكَ، فَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ: أَمَّا هَذَا فَقَدْ قَضَى مَا عَلَيْهِ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ.[28]

باب يذكر فيه صفته صلى الله عليه وسلم الباطنة وإن شاركه فيها غيره

وعن أنس رضي الله عنه قال: دخل صلى الله عليه وسلم على أمي فوجد أخي أبا عمير حزينا، فقال: يا أم سليم، ما بال أبي عمير حزينا؟ فقالت: يا رسول الله مات نغيره: تعني طيرا كان يلعب به، فقال صلى الله عليه وسلم: أبا عمير ما فعل النغير: وكان كلما رآه قال له ذلك.[29]

---

[26] Müslim, "Birr ve's-sıla", 32.
[27] Buhârî, "İlim", 9.
[28] Müslim, "Îmân", 78.
[29] Halebî, *İnsânü'l-ʿuyûn*, 3/472.

حديث بنيان الكعبة

حدثنا احمد: نا يونس عن ابن إسحق قال: فمكثت قريش اربع ليال، أو خمسا، بعضهم من بعض، ثم إنهم اجتمعوا في المسجد فتشاوروا، وتناصفوا، فزعم بعض أهل العلم والرواية أن أبا أمية، وكان كبيراً، وسيد قريش كلها، قال: يا معشر قريش اجعلوا بينكم فيما تختلفون فيه أول من يدخل عليكم من باب المسجد، فلما توافقوا على ذلك، ورضوا به، دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلما رأوه قالوا: هذا الأمين قد رضينا بما قضى بيننا، فلما انتهى إليهم أخبروه الخبر، فقال: هلموا ثوبا، فأتوه به، فوضع رسول الله صلى الله عليه وسلم الركن فيه بيديه ثم قال: لتأخذ كل قبيلة بناحية من الثوب، ثم ارفعوا جميعاً، فرفعوه حتى إذا بلغوا به موضعه وضعه رسول الله صلى الله عليه وسلم بيده، ثم بنى عليه، فكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يسمى في الجاهلية الأمين قبل أن يوحى إليه.[30]

سورة آل عمران آية 159

فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ.

وَاعْلَمْ أَنَّ الْقَوْمَ لَمَّا اهْتَزَمُوا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ ثُمَّ عَادُوا لَمْ يُخَاطِبْهُمُ الرَّسُولُ صَلَّى الله عليه وسلم بالتغليط وَالتَّشْدِيدِ، وَإِنَّمَا خَاطَبَهُمْ بِالْكَلَامِ اللَّيِّنِ، ثُمَّ إِنَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى لَمَّا أَرْشَدَهُمْ فِي الْآيَاتِ الْمُتَقَدِّمَةِ إِلَى مَا يَنْفَعُهُمْ فِي مَعَاشِهِمْ وَمَعَادِهِمْ، وَكَانَ مِنْ جُمْلَةِ ذَلِكَ أَنْ عَفَا عَنْهُمْ، زَادَ فِي الْفَضْلِ وَالْإِحْسَانِ بِأَنْ مَدَحَ الرَّسُولَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى عَفْوِهِ عَنْهُمْ، وَتَرْكِهِ التَّغْلِيظَ عَلَيْهِمْ فَقَالَ: فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَمَنْ أَنْصَفَ عَلِمَ أَنَّ هَذَا تَرْتِيبٌ حَسَنٌ فِي الْكَلَامِ. وَفِي الْآيَةِ مَسَائِلُ:

الْمَسْأَلَةُ الْأُولَى: اعْلَمْ أَنَّ لِينَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ الْقَوْمِ عِبَارَةٌ عَنْ حُسْنِ خُلُقِهِ مَعَ الْقَوْمِ قَالَ تَعَالَى: وَاخْفِضْ جَناحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (الشُّعَرَاءِ: 215) وَقَالَ: خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِينَ، وَقَالَ: وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ (الْقَلَمِ: 4) وَقَالَ: لَقَدْ جاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ. (التَّوْبَةِ: 128)

وَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: «لَا حِلْمَ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مِنْ حِلْمِ إِمَامٍ وَرِفْقِهِ وَلَا جَهْلَ أَبْغَضُ إِلَى اللَّهِ مِنْ جَهْلِ إِمَامٍ وَخَرَقِهِ» فَلَمَّا كَانَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ إِمَامَ الْعَالَمِينَ، وَجَبَ أَنْ يَكُونَ أَكْثَرُهُمْ حِلْمًا وَأَحْسَنَهُمْ خُلُقًا.[31]

بَابُ مَا جَاءَ فِي شَأْنِ الْحِسَابِ وَالْقَصَاصِ

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ العَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ العَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: أَتَدْرُونَ مَنِ الْمُفْلِسُ؟ قَالُوا: الْمُفْلِسُ فِينَا يَا رَسُولَ اللهِ مَنْ لَا دِرْهَمَ لَهُ وَلَا مَتَاعَ، قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

[30] Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Kuraşî el-Medenî, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 108.

[31] Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 9/405.

وَسَلَّمَ: الْمُفْلِسُ مِنْ أُمَّتِي مَنْ يَأْتِي يَوْمَ القِيَامَةِ بِصَلَاتِهِ وَصِيَامِهِ وَزَكَاتِهِ، وَيَأْتِي قَدْ شَتَمَ هَذَا وَقَذَفَ هَذَا، وَأَكَلَ مَالَ هَذَا، وَسَفَكَ دَمَ هَذَا، وَضَرَبَ هَذَا فَيَقْعُدُ فَيَقْتَصُّ هَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، وَهَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، فَإِنْ فَنِيَتْ حَسَنَاتُهُ قَبْلَ أَنْ يُقْتَصّ مَا عَلَيْهِ مِنَ الخَطَايَا أُخِذَ مِنْ خَطَايَاهُمْ فَطُرِحَ عَلَيْهِ ثُمَّ طُرِحَ فِي النَّارِ.

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ[32].

بَابُ: لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَنْبَأَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ».[33]

بَابُ: فِي حِفْظِ اللِّسَانِ

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ مِغْوَلٍ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ: أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ».[34]

بَابٌ: إِطْعَامُ الطَّعَامِ مِنَ الإِسْلَامِ

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي الخَيْرِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّ الإِسْلاَمِ خَيْرٌ؟ قَالَ: «تُطْعِمُ الطَّعَامَ، وَتَقْرَأُ السَّلاَمَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ».[35]

بَابُ الأَمْرِ بِاتِّبَاعِ الجَنَائِزِ

حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنِ الأَوْزَاعِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ المسَيِّبِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " حَقُّ المسْلِمِ عَلَى المسْلِمِ خَمْسٌ: رَدُّ السَّلاَمِ، وَعِيَادَةُ المرِيضِ، وَاتِّبَاعُ الجَنَائِزِ، وَإِجَابَةُ الدَّعْوَةِ، وَتَشْمِيتُ العَاطِسِ " تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، وَرَوَاهُ سَلاَمَةُ بْنُ رَوْحٍ، عَنْ عُقَيْلٍ[36].

بَابُ

حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي بَشِيرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا يُؤْمِنُ مَنْ بَاتَ شَبْعَانَ وَجَارُهُ طَاوٍ إِلَى جَنْبِهِ».[37]

---

[32] Tirmizî, "Kıyâmet", 2.

[33] Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Darimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Süleym ed-Dârânî (Memleketü'l-Arabiyye es-Suûdiyye: Dâru'l-Mugnî, 1412/2000), 3/1801.

[34] Darimî, *Müsned*, 3/1781.

[35] Buharî, "İman", 5.

[36] Buharî, "Cenâiz", 2.

[37] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî, *Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*, nşr. Kemâl Yusuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 6/164. Müellif bu hadise "İmân" ana başlığında yer vermiştir.

بَابُ إِثْمِ مَنْ لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَايِقَهُ

حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «وَاللَّهِ لَا يُؤْمِنُ، وَاللَّهِ لَا يُؤْمِنُ، وَاللَّهِ لَا يُؤْمِنُ» قِيلَ: وَمَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «الَّذِي لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَايِقَهُ».[38]

بَابٌ: مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَاليَوْمِ الآخِرِ فَلَا يُؤْذِ جَارَهُ

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَاليَوْمِ الآخِرِ فَلَا يُؤْذِ جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَاليَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَاليَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ».[39]

ذِكْرُ دُعَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صلّى الله عليه وسلم النَّاسَ إِلَى الْإِسْلَامِ

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ: قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي حَبِيبَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا أُنْزِلَتْ {وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ} [الشعراء: 214] صَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ صلّى الله عليه وسلم عَلَى الصَّفَا فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ» فَقَالَتْ قُرَيْشٌ: مُحَمَّدٌ عَلَى الصَّفَا يَهْتِفُ، فَأَقْبَلُوا وَاجْتَمَعُوا، فَقَالُوا: مَا لَكَ يَا مُحَمَّدُ؟ قَالَ: «أَرَأَيْتُكُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلًا بِسَفْحِ هَذَا الْجَبَلِ أَكُنْتُمْ تُصَدِّقُونَنِي؟» قَالُوا: نَعَمْ، أَنْتَ عِنْدَنَا غَيْرُ مُتَّهَمٍ، وَمَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ كَذِبًا قَطُّ، قَالَ: " فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ يَا بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، يَا بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ، يَا بَنِي زُهْرَةَ حَتَّى عَدَّدَ الْأَفْخَاذَ مِنْ قُرَيْشٍ، إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أُنْذِرَ عَشِيرَتِيَ الْأَقْرَبِينَ، وَإِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ الدُّنْيَا مَنْفَعَةً وَلَا مِنَ الْآخِرَةِ نَصِيبًا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ " قَالَ: يَقُولُ أَبُو لَهَبٍ: تَبًّا لَكَ سَائِرَ الْيَوْمِ، أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ (المسد: 1) السُّورَةَ كُلَّهَا.[40]

إِرْسَالُ قُرَيْشٍ إِلَى الْحَبَشَةِ فِي طَلَبِ الْمُهَاجِرِينَ إِلَيْهَا

(حَدِيثُ أُمِّ سَلَمَةَ عَنْ رَسُولَيْ قُرَيْشٍ مَعَ النَّجَاشِيِّ):

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ابْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ الْمَخْزُومِيِّ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ بِنْتِ أَبِي أُمَيَّةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ زَوْجِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: لَمَّا نَزَلْنَا أَرْضَ الْحَبَشَةِ، جَاوَرْنَا بِهَا خَيْرَ جَارٍ النَّجَاشِيَّ، أَمِنَّا عَلَى دِينِنَا، وَعَبَدْنَا اللَّهَ تَعَالَى لَا نُؤْذَى وَلَا نَسْمَعُ شَيْئًا نَكْرَهُهُ، فَلَمَّا بَلَغَ ذَلِكَ قُرَيْشًا، ائْتَمَرُوا بَيْنَهُمْ أَنْ يَبْعَثُوا إِلَى النَّجَاشِيِّ فِينَا رَجُلَيْنِ مِنْهُمْ جَلْدَيْنِ، وَأَنْ يُهْدُوا لِلنَّجَاشِيِّ هَدَايَا مِمَّا يُسْتَطْرَفُ مِنْ مَتَاعِ مَكَّةَ، وَكَانَ مِنْ أَعْجَبِ مَا يَأْتِيهِ مِنْهَا الْأُدْمُ، فَجَمَعُوا لَهُ أُدْمًا كَثِيرًا، وَلَمْ يَتْرُكُوا مِنْ بَطَارِقَتِهِ بِطْرِيقًا إِلَّا أَهْدَوْا لَهُ هَدِيَّةً، ثُمَّ بَعَثُوا بِذَلِكَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، وَعَمْرَو بْنَ الْعَاصِ، وَأَمَرُوهُمَا بِأَمْرِهِمْ، وَقَالُوا لَهُمَا: ادْفَعَا إِلَى كُلِّ بِطْرِيقٍ هَدِيَّتَهُ قَبْلَ أَنْ تُكَلِّمَا النَّجَاشِيَّ فِيهِمْ، ثُمَّ قَدِّمَا إِلَى النَّجَاشِيِّ هَدَايَاهُ، ثُمَّ سَلَاهُ أَنْ يُسَلِّمَهُمْ إِلَيْكُمَا قَبْلَ أَنْ يُكَلِّمَهُمْ. قَالَتْ: فَخَرَجَا حَتَّى قَدِمَا عَلَى النَّجَاشِيِّ، وَنَحْنُ عِنْدَهُ بِخَيْرِ دَارٍ، عِنْدَ خَيْرِ جَارٍ، فَلَمْ يَبْقَ مِنْ بِطَارِقَتِهِ بِطْرِيقٌ إِلَّا دَفَعَا إِلَيْهِ هَدِيَّتَهُ قَبْلَ أَنْ يُكَلِّمَا النَّجَاشِيَّ، وَقَالَا لِكُلِّ بِطْرِيقٍ مِنْهُمْ: إِنَّهُ قَدْ صَوَى إِلَى بَلَدِ الْمَلِكِ مِنَّا

[38] Buhârî, "Edeb", 29.

[39] Buhârî, "Edeb", 31.

[40] Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/156-157.

غِلْمَانٌ سُفَهَاءُ، فَارَقُوا دِينَ قَوْمِهِمْ، وَلَمْ يَدْخُلُوا فِي دِينِكُمْ، وَجَاءُوا بِدِينٍ مُبْتَدَعٍ، لَا نَعْرِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتُمْ، وَقَدْ بَعَثَنَا إِلَى الْمَلِكِ فِيهِمْ أَشْرَافُ قَوْمِهِمْ لِيَرُدَّهُمْ إِلَيْهِمْ، فَإِذَا كَلَّمْنَا الْمَلِكَ فِيهِمْ، فَأَشِيرُوا عَلَيْهِ بِأَنْ يُسَلِّمَهُمْ إِلَيْنَا وَلَا يُكَلِّمَهُمْ، فَإِنَّ قَوْمَهُمْ أَعْلَى بِهِمْ عَيْنًا، وَأَعْلَمُ بِمَا عَابُوا عَلَيْهِمْ، فَقَالُوا لَهُمَا: نَعَمْ. ثُمَّ إِنَّهُمَا قَدَّمَا هَدَايَاهُمَا إِلَى النَّجَاشِيِّ فَقَبِلَهَا مِنْهُمَا، ثُمَّ كَلَّمَاهُ فَقَالَا لَهُ: أَيُّهَا الْمَلِكُ، إِنَّهُ قَدْ ضَوَى إِلَى بَلَدِكَ مِنَّا غِلْمَانٌ سُفَهَاءُ، فَارَقُوا دِينَ قَوْمِهِمْ، وَلَمْ يَدْخُلُوا فِي دِينِكَ، وَجَاءُوا بِدِينٍ ابْتَدَعُوهُ، لَا نَعْرِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ، وَقَدْ بَعَثَنَا إِلَيْكَ فِيهِمْ أَشْرَافُ قَوْمِهِمْ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَعْمَامِهِمْ وَعَشَائِرِهِمْ لِتَرُدَّهُمْ إِلَيْهِمْ، فَهُمْ أَعْلَى بِهِمْ عَيْنًا، وَأَعْلَمُ بِمَا عَابُوا عَلَيْهِمْ وَعَاتَبُوهُمْ فِيهِ. قَالَتْ: وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ أَبْغَضَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ وَعَمْرِو ابْنِ الْعَاصِ مِنْ أَنْ يَسْمَعَ كَلَامَهُمْ النَّجَاشِيُّ. قَالَتْ: فَقَالَتْ بَطَارِقَتُهُ حَوْلَهُ: صَدَقَا أَيُّهَا الْمَلِكُ قَوْمُهُمْ أَعْلَى بِهِمْ عَيْنًا، وَأَعْلَمُ بِمَا عَابُوا عَلَيْهِمْ فَأَسْلِمْهُمْ إِلَيْهِمَا فَلْيَرُدَّاهُمْ إِلَى بِلَادِهِمْ وَقَوْمِهِمْ. قَالَتْ: فَغَضِبَ النَّجَاشِيُّ، ثُمَّ قَالَ: لَاهَا اللَّهِ، إِذَنْ لَا أُسْلِمُهُمْ إِلَيْهِمَا، وَلَا يَكَادُ قَوْمٌ جَاوَرُونِي، وَنَزَلُوا بِلَادِي، وَاخْتَارُونِي عَلَى مَنْ سِوَايَ، حَتَّى أَدْعُوَهُمْ فَأَسْأَلَهُمْ عَمَّا يَقُولُ هَذَانِ فِي أَمْرِهِمْ، فَإِنْ كَانُوا كَمَا يَقُولَانِ أَسْلَمْتهمْ إِلَيْهِمَا، وَرَدَدْتُهُمْ إِلَى قَوْمِهِمْ، وَإِنْ كَانُوا عَلَى غَيْرِ ذَلِكَ مَنَعْتُهُمْ مِنْهُمَا، وَأَحْسَنْتُ جِوَارَهُمْ مَا جَاوَرُونِي.

إِحْضَار النَّجَاشِيّ للمهاجرين، وَسُؤَالُهُ لَهُمْ عَنْ دِينِهِمْ، وَجَوَابُهُمْ عَنْ ذَلِكَ

قَالَتْ: ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَى أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَعَاهُمْ، فَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولُهُ اجْتَمَعُوا، ثُمَّ قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: مَا تَقُولُونَ لِلرَّجُلِ إِذَا جِئْتُمُوهُ؟

قَالُوا: نَقُولُ: وَاَللَّهِ مَا عَلِمْنَا، وَمَا أَمَرَنَا بِهِ نَبِيُّنَا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَائِنًا فِي ذَلِكَ مَا هُوَ كَائِنٌ. فَلَمَّا جَاءُوا، وَقَدْ دَعَا النَّجَاشِيُّ أَسَاقِفَتَهُ، فَنَشَرُوا مَصَاحِفَهُمْ حَوْلَهُ سَأَلَهُمْ فَقَالَ لَهُمْ: مَا هَذَا الدِّينُ الَّذِي قَدْ فَارَقْتُمْ فِيهِ قَوْمَكُمْ، وَلَمْ تَدْخُلُوا (بِهِ).

فِي دِينِي، وَلَا فِي دِينِ أَحَدٍ مِنْ هَذِهِ الْمِلَلِ؟ قَالَتْ: فَكَانَ الَّذِي كَلَّمَهُ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ (رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ)، فَقَالَ لَهُ: أَيُّهَا الْمَلِكُ، كُنَّا قَوْمًا أَهْلَ جَاهِلِيَّةٍ، نَعْبُدُ الْأَصْنَامَ، وَنَأْكُلُ الْمَيْتَةَ، وَنَأْتِي الْفَوَاحِشَ، وَنَقْطَعُ الْأَرْحَامَ، وَنُسِيءُ الْجِوَارَ، وَيَأْكُلُ الْقَوِيُّ مِنَّا الضَّعِيفَ، فَكُنَّا عَلَى ذَلِكَ، حَتَّى بَعَثَ اللَّهُ إِلَيْنَا رَسُولًا مِنَّا، نَعْرِفُ نَسَبَهُ وَصِدْقَهُ وَأَمَانَتَهُ وَعَفَافَهُ، فَدَعَانَا إِلَى اللَّهِ لِنُوَحِّدَهُ وَنَعْبُدَهُ، وَنَخْلَعَ مَا كُنَّا نَعْبُدُ نَحْنُ وَآبَاؤُنَا مِنْ دُونِهِ مِنَ الْحِجَارَةِ وَالْأَوْثَانِ وَأَمَرَنَا بِصِدْقِ الْحَدِيثِ، وَأَدَاءِ الْأَمَانَةِ، وَصِلَةِ الرَّحِمِ، وَحُسْنِ الْجِوَارِ، وَالْكَفِّ عَنْ الْمَحَارِمِ وَالدِّمَاءِ، وَنَهَانَا عَنْ الْفَوَاحِشِ، وَقَوْلِ الزُّورِ، وَأَكْلِ مَالِ الْيَتِيمِ، وَقَذْفِ الْمُحْصَنَاتِ، وَأَمَرَنَا أَنْ نَعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ، لَا نُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا، وَأَمَرَنَا بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصِّيَامِ– قَالَتْ: فَعَدَّدَ عَلَيْهِ أُمُورَ الْإِسْلَامِ– فَصَدَّقْنَاهُ وَآمَنَّا بِهِ، وَاتَّبَعْنَاهُ عَلَى مَا جَاءَ بِهِ مِنْ اللَّهِ، فَعَبَدْنَا اللَّهَ وَحْدَهُ، فَلَمْ نُشْرِكْ بِهِ شَيْئًا، وَحَرَّمْنَا مَا حَرَّمَ عَلَيْنَا، وَأَحْلَلْنَا مَا أَحَلَّ لَنَا، فَعَدَا عَلَيْنَا قَوْمُنَا، فَعَذَّبُونَا، وَفَتَنُونَا عَنْ دِينِنَا، لِيَرُدُّونَا إِلَى عِبَادَةِ الْأَوْثَانِ مِنْ عِبَادَةِ اللَّهِ تَعَالَى، وَأَنْ نَسْتَحِلَّ مَا كُنَّا نَسْتَحِلُّ مِنْ الْخَبَائِثِ، فَلَمَّا قَهَرُونَا وَظَلَمُونَا وَضَيَّقُوا عَلَيْنَا، وَحَالُوا بَيْنَنَا وَبَيْنَ دِينِنَا، خَرَجْنَا إِلَى بِلَادِكَ، وَاخْتَرْنَاكَ عَلَى مَنْ سِوَاكَ، وَرَغِبْنَا فِي جِوَارِكَ، وَرَجَوْنَا أَنْ لَا نُظْلَمَ عِنْدَكَ أَيُّهَا الْمَلِكُ. قَالَتْ: فَقَالَ لَهُ النَّجَاشِيُّ: هَلْ مَعَكَ مِمَّا جَاءَ بِهِ عَنْ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ؟ قَالَتْ:

فَقَالَ لَهُ جَعْفَرٌ: نَعَمْ، فَقَالَ لَهُ النَّجَاشِيُّ: فَاقْرَأْهُ عَلَيَّ، قَالَتْ: فَقَرَأَ عَلَيْهِ صَدْرًا مِنْ: «كهيعص». قَالَتْ: فَبَكَى وَاللَّهِ النَّجَاشِيُّ حَتَّى اخْضَلَّتْ لِحْيَتُهُ، وَبَكَتْ أَسَاقِفَتُهُ حَتَّى أَخْضَلُّوا مَصَاحِفَهُمْ، حِينَ سَمِعُوا مَا تَلَا عَلَيْهِمْ، ثُمَّ قَالَ (لَهُمْ) النَّجَاشِيُّ: إِنَّ هَذَا وَالَّذِي جَاءَ بِهِ عِيسَى لَيَخْرُجُ مِنْ مِشْكَاةٍ وَاحِدَةٍ، انْطَلِقَا فَلَا وَاللَّهِ لَا أُسْلِمُهُمْ إِلَيْكُمَا، وَلَا يُكَادُونَ[41]

ذِكْرُ نُزُولِ الْوَحْيِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلّى الله عليه وسلم

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي حَبِيبَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: فَبَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صلّى الله عليه وسلم عَلَى ذَلِكَ وَهُوَ بِأَجْيَادٍ إِذْ رَأَى مَلَكًا وَاضِعًا إِحْدَى رِجْلَيْهِ عَلَى الْأُخْرَى فِي أُفُقِ السَّمَاءِ يَصِيحُ يَا مُحَمَّدُ أَنَا جِبْرِيلُ، يَا مُحَمَّدُ أَنَا جِبْرِيلُ، فَذُعِرَ رَسُولُ اللَّهِ صلّى الله عليه وسلم مِنْ ذَلِكَ، وَجَعَلَ يَرَاهُ كُلَّمَا رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ، فَرَجَعَ سَرِيعًا إِلَى خَدِيجَةَ فَأَخْبَرَهَا خَبَرَهُ، وَقَالَ: يَا خَدِيجَةُ «وَاللَّهِ مَا أَبْغَضْتُ بُغْضَ هَذِهِ الْأَصْنَامِ شَيْئًا قَطُّ وَلَا الْكُهَّانِ، وَإِنِّي لَأَخْشَى أَنْ أَكُونَ كَاهِنًا» قَالَتْ: كَلَّا يَا ابْنَ عَمِّ لَا تَقُلْ ذَلِكَ، فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَفْعَلُ ذَلِكَ بِكَ أَبَدًا، إِنَّكَ لَتَصِلُ الرَّحِمَ، وَتَصْدُقُ الْحَدِيثَ، وَتُؤَدِّي الْأَمَانَةَ، وَإِنَّ خُلُقَكَ لَكَرِيمٌ، ثُمَّ انْطَلَقَتْ إِلَى وَرَقَةَ بْنِ نَوْفَلٍ، وَهِيَ أَوَّلُ مَرَّةٍ أَتَتْهُ فَأَخْبَرَتْهُ مَا أَخْبَرَهَا بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صلّى الله عليه وسلم، فَقَالَ وَرَقَةُ: وَاللَّهِ إِنَّ ابْنَ عَمِّكِ لَصَادِقٌ، وَإِنَّ هَذَا لَبَدْءُ نُبُوَّةٍ، وَإِنَّهُ لَيَأْتِيهِ النَّامُوسُ الْأَكْبَرُ، فَمُرِيهِ أَنْ لَا يَجْعَلَ فِي نَفْسِهِ إِلَّا خَيْرًا[42]

بَابٌ

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ نَصْرٍ النَّيْسَابُورِيُّ، وَغَيْرُ وَاحِدٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا أَبُو مُسْهِرٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَمَاعَةَ، عَنِ الأَوْزَاعِيِّ، عَنْ قُرَّةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مِنْ حُسْنِ إِسْلاَمِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ[43]

[41] Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühû, 1375/1955), 1/334-337.

[42] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/153.

[43] Tirmizî, "Zühd", 11.

Kaynakça

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail. el-Câmi'u's-sahîh. nşr. Muhammed Züheyr en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkı'n-Necât, 1422/2001.

ed-Darimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. Müsnedü'd-Dârimî. thk. Hüseyin Süleym ed-Dârânî. 4 Cilt. Memleketü'l-Arabiyye es-Suûdiyye: Dâru'l-Mugnî, 1412/2000.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî. Sünenü Ebî Dâvûd. thk. Şuayb Arnavut - Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. Mefâtîhu'l-gayb. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.

Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. İbrâhîm b. Ahmed. İnsânü'l-ʿuyûn fî sîreti'l-emîni'l-meʾmûn. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1427/2006.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kûfî. Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr. nşr. Kemâl Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.

İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. es-Sîretü'n-nebeviyye. thk. Mustafa es-Sekâ vd. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühû, 2. Basım, 1375/1955.

İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Kuraşî el-Medenî. Sîretü İbn İshâk. thk. Süheyl Zekâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Zeyd el-Kazvînî. Sünenü İbn Mâce. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. b.y.: Daru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî. et-Tabakâtü'l-kübrâ. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.

Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. Tefsîru Mukâtil. thk. Abdullah Mahmud. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. Sahihu Müslim. thk. M. Fuad Abdulbaki. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü Îsâ el-Bâbî el-Halebî, 1374/1955.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. Sünenü'n-Nesâî. nşr. Salih b. Abdülaziz. Riyâd: Dâru's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1420/1999.

es-Semhûdî, Ebu'l-Hasan Nûruddin Ali b. Abdullah b. Ahmed el-Hasenî. Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.

Şâmî, Şemseddîn Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâfiî. Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ʿibâd. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavviz. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.

Ṭayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. Müsned. Thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1419/1999.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ. el-Câmi'u'l-kebîr. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 1996.

Vâkıdî, Muhammed b. Ömer. el-Megâzî. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Alemî, 3. Basım, 1409/1989.

www.soncagyayincilik.com.tr
A / İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı
No.: 49 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67
soncagyayincilik@yandex.com

İLGİLİ MAKAMA

Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San. ve Tic. Ltd. Şti. 2012 yılında Ankara'da kurulmuş 13 yıldır ulusal ve uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten, Üniversiteler Arası Kurul Başkanlığı (ÜAK)'nın Ekim 2019 Dönemi Doçentlik Başvuru Şartlarında belirttiği tanıma göre ve 17 Ocak 2020 tarihli ve 31011 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği kapsamında "Tanınmış Uluslararası Yayınevi" kategorisinde yer alan, yayımladığı kitaplar dünyanın bilinen üniversitelerinin kataloglarında özgün bilimsel kitapları, çeviri kitapları, süreli ve süresiz bilimsel yayınlar yayımlayan, akademik etkinliği ve saygınlığı kabul edilen uluslararası bir yayınevidir.

13 yıldır düzenli olarak farklı alanlara ve farklı yazarlara ait 2785 yayınımız bulunmaktadır. Yayınevimiz, akademik, sosyal, beşeri, iktisadi, idari ve kültürel alanlarda çeşitli eserleri bünyesinde barındırmaktadır. Yayınlarımızla ilgili detaylı bilgilere soncagyayincilik.com.tr adresinden ulaşabilirsiniz.

Sonçağ Yayıncılık tarafından yayımlanan kitaplar ***Harvard Üniversitesi, Columbia Üniversitesi, New York Üniversitesi, Princeton Üniversitesi, Duke Üniversitesi, Ohio Eyalet Üniversitesi, Charles Sturt Üniversitesi, Stanford Üniversitesi, Chicago Üniversitesi, Wisconsin Üniversitesi, Van Pelt Kütüphanesi, Berlin Belgeleme Merkezi, St. Pancras Kütüphanesi, Kongre Kütüphanesi, Perkins Kütüphanesi, Landesbibliothek, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (IISG), Batı Kütüphanesi, William R. Coe Kütüphanesi*** gibi dünyanın önde gelen üniversite ve kamu kütüphanelerinin kataloglarında yer almaktadır. Talep edilmesi halinde bilgi, belge ve dökümanlar tarafınıza ibraz edilebilir.

Yayınevimiz üretim anlamında "Uluslararası" nitelikte olup, bilimsel ve akademik çizgisinden ödün vermeden sürdürülen çalışmalara, ilerleyen tarihlerde yeni faaliyet alanları da eklemeye devam edecektir.

Saygılarımızla